

A BORSODI TÁJHÁZ KÖZLEMÉNYEI 21–22

**A Borsodi Tájház
közleményei
21–22**

**A Borsodi Tájház
közleményei
21 – 22**

2007

A BORSODI TÁJHÁZ KÖZLEMÉNYEI 21–22

11. évfolyam 1–2. szám
2007

Szerkeszti:

HADOBÁS PÁL

Technikai munkatárs:

SLEZSÁK ZSOLT

A borítón:

A Halotti Beszéd és Könyörgés a Pray-kódexből
és a Borsodi Tájháza

A hátsó borítón:

Bordásnyakú palack a borsodi földváron feltárt 10. századi településről

© MKKM, Edelény

HU ISSN 1418 – 2211

Felelős kiadó: HADOBÁS PÁL, *a Művelődési Központ, Könyvtár és
Múzeum igazgatója.*

Készült az edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum
számítógépes szövegszerkesztőjén 2007-ben.

Nyomdai munkák: K-B Aktív Kft. Gyorsnyomda és másolószolgálat,
Miskolc. Felelős vezető: Kása Béla.

TÖRTÉNELEM

Töltéssy Zoltán

... iuxta bulduam ... A Pray-kódex provenienciájához

BEVEZETÉS

Mióta ismert a Pray-kódex, azóta sokan törték a fejüket, hol is keletkezhetett ez a középkori kézirat. Előbb számba veszem a javaslatokat, melyek a 18. század végétől kezdve előkerültek, majd Mezey László 1971-ben publikált, minden megelőzőtől különböző meglátását vizsgálom meg. Nem tekinthetek el attól, hogy bemutassam hatását a rákövetkező harminc év kutatásaira. A fejtegetéseket néhány saját meglátással zárom.

ELŐZMÉNYEK

A *Halotti Beszéddel és Könyörgéssel*, illetve a Pray-kódexszel foglalkozó korai szakirodalom alig foglalkozik a keletkezés helyével. Ez alól Batthyány Ignác munkája¹ kivétel, melyben a szerző *Sacramentarium Bolduense* néven azonosítja a kódexet. A hagyományt megteremti, és vannak követői. Kazinczy Ferenc² is, majd később Döbrentei Gábor³ is elfogadja a véleményt, miszerint a keletkezés helye az egykori bencés kolostor a Bódva partján, a mai Boldva területén. Az utóbbi szerző helyi hagyományra is hivatkozik. Horvát István⁴ nem tudván a boldvai monostorromok hagyományairól, a szintén Bódva menti Jászóra (Jasov, Szlovákia) gondol mint keletkezési helyre.

A 20. században gyakrabban fölvetették a kérdést, hol írhatták vagy használhatták a kódexet.

1902-ben Prikkel Marián⁵ jelentkezett elsőként, mint aki megfejtette a talányt: Deáki (Diakovce) egykori bencés monostora mellett teszi le a garast. Karácsonyi János 1925-ben megjelent cikkében⁶ Székesfehérváron találja meg a kódexben azonosítható körülményeket. Ernyey József⁷ Veszprémre gondol, mert ott véli meglesni a földrajzi körülményeket. Zalán Menyhért részben a körülmények újragondolása után, részben föllekesülve Nyíry Dániel boldvai ásatásainak eredményén, nagyon határozottan kiáll a boldvai keletkezés mellett.⁸ Szabó Ferenc 1937-ben igen lelkiismeretes leírását⁹ adja a templom és a monostor építészettörténetének, még a keletke-

zés helyéről szóló polémiát is részletezi, de ő maga nem foglal állást. 1947-ben Radó Polykár, átvéve Batthyány Ignác terminológiáját, a Pray-kódexet mint Sacramentarium Boldvensét írja le katalógusában.¹⁰

A borsodi helytörténészek közül Nyíry Dániel kutat, régészkedik, publikál,¹¹ és meg van győződve arról, hogy a Pray-kódexet csakis Boldván írhatták-másolhatták. Marjalaki Kiss Lajos Horvát István föltevését gondolta újra s a Bódva menti Jászót véli keletkezési helyül.¹²

ÚJ HIPOTÉZIS

A nyomozásban fordulópontot Mezey László 1971-ben publikált tanulmánya jelentett. Néhány megfontolt körülmény elősorolása után ezt a következtetést vonja le:

A Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt bencés monostor az országban a 12. sz. végén három volt, az emlegetett Boldva, a Bihar megyei Szentjános és a Gömör megyei Jánosi. Radó és Kühár joggal zárja ki a Széplaktól távol eső bihari monostort, de nem vonja be egyikük sem kombinációiba Jánosit. Pedig ez utóbb említett nagyjából egyenlő távolságra lévén Széplaktól és Boldvától, mindkét monostor dolgairól értesülhetett. E megfontolások alapján *a Keresztelő Szent János patrociniumú bencés monostor, melyben a sacramentariumot másolták, a Rimaszombat mellett létezett Jánosi bencés apátságá lesz [a szerző kiemelései].*¹³

Előtte senki nem gondolt Jánosira, pedig kétségtelen, volt ott is egy bencés monostor. Az új megállapítás nagy hatással volt az elkövetkező harminc év kutatásaira: szinte mindenki átvette a gondolatot és monográfiákban, történetekben rendre Mezey Lászlóra hivatkoztak.

MEZEY LÁSZLÓ CIKKÉNEK HATÁSA

Radó Polikár katalógusának 1973-ban megjelent második kiadásában már Jánosit említi a keletkezés helyül.¹⁴ Csak kell lennie igazságtartalmának Mezey cikkének, ha a tudós szerzetes is átveszi az adatot. A nem kevésbé tudós egyháztörténész Török József is tényként fogadja el az álláspontot.¹⁵ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Szendrei Janka és Veszprémy László közös munkáját¹⁶ sem, melyben szintén támogatják az 1971-ben kidolgozott elméletet.

Wehli Tünde¹⁷ 1996-ban is, 2001-ben is Mezey László véleményét képviseli egyháztörténeti, illetve egyházművészeti munkáiban. Azért is fi-

gyelemre méltó a két munka, mert a Katolikus Egyház hivatalos kiadványainak tekinthetők a Takács Imre által szerkesztett vaskos kötetek.

Madas Edit gondozásában 2002-ben jelent meg a Halotti Beszéd és Könyörgés hasonmás kiadása. A mellékelt tanulmányban a szerkesztő így ír¹⁸:

A sacramentarium az írás és más tartalmi kritériumok alapján 1195 körülre datálható, a kódex másolásának színhelye nagy valószínűséggel az egykor észak-magyarországi, ma Szlovákiához tartozó jánosi (Rimavské Janovce) bencés monostor. A kolligátumot 1228-ban Deákiban (Diakovce) használták, 1241-ben pedig már Pozsonyban volt.

Tehát a kódexekkel foglalkozó professzornő is átveszi a Mezey által föltárni vélt adatot, pedig ekkor már valaminek érnie kellett.

Valter Ilona régész, aki 1976 és 1983 között feltárta a mai református templomot s a tőle északra lévő monostorromokat kiásta a földből, nem mondja ki, de egyértelmű, hogy összekapcsolja a kódexet az egykor volt bencés kolostorral:

Boldván is jelezték az adatok, hogy kell egy templom melletti kápolnával számolnunk. A Pray-kódex szerint a húsvéti körmenet a szerzetesi templomból indulva az e templom melletti (Antiochiai) Szent Margit kápolnába megy, a „Cum rex gloriae” antifonát énekelve. [...] Valóban itt találtuk meg, olyan távolságra, hogy ha az említett antifonát énekelve a templomból, a Szent Kereszt oltártól elindulunk, az éneket befejezve a kápolnához, illetve bemutatott alapfalaihoz érünk.¹⁹

A füzetecske második kiadásában²⁰ is szó szerint így írja le, vagyis véleménye mellett kitart, való, hogy igazságtartalmát csak közvetetten fejezi ki.

HELYI HAGYOMÁNYOK

Nem hanyagolható el az a sok munka, amit helytörténészek végeznek azzal, hogy hagyományokat ápolnak, a helyi közös emlékezetet ébren tartják.

Első helyen kell említenem a deáki (Diakovce, Szlovákia) hagyományt. Deáki község neve nincs megemlítve a kódexben, de a Vág (Vah, Szlovákia) melletti hely ezzel a faluval azonosítható, ahol is a szakramentárium bejegyzése szerint templomot szenteltek 1228-ban a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére.²¹ E templom a mai római katolikus istentiszteleti hely.

Történészek és nyelvészek között ez az aprócska adat ismert volt 1770-től, de ez még nem jelenthetett hagyományt. Aki megalapozta a ma is erős tradíciót, az Ipolyi Arnold. Tanulmánya²² nem említi meg a Pray-kódex nevét – tehát e dolgozat szempontjából érdektelen lehet –, de műemlékleírása

első a sorban és alaposságban is. Úgy tárja föl a volt kolostori templom építészettörténeti jellegzetességeit, hogy igen alapos levéltári anyagot mellékel hozzá, így a mai kutatók – és a hagyományt őrzők nem mellőzhetik ezt az írást.

Hogy Deákin csak erősödött a kötődés a Pray-kódexhez, az nagyban köszönhető a község szülöttének, Serédi Jusztiniánnak, aki esztergomi hercegprímás volt 1927-től 1945-ig. Mind szóval, mind tettekkel, mind anyagiakkal támogatta szülőfaluja római katolikus egyházközségét és templomát.²³

Ma is eleven a hagyományörzés a Vág mellékén. A templomot időről időre felújítják, történelmi sétát lehet tenni a faluban. A Kossuth Rádió többször is hírt adott Deákiról.²⁴ 2007. augusztus 19-én, Szent István ünnepén Sólyom László államfő is meglátogatta a községet.²⁵ Megemléltendő Merva Andor helytörténész neve, aki évtizedek óta lelke az emlékek őrzésének.²⁶

Újabb hagyomány születik épp napjainkban Jánosin (Rimavské Janovce, Szlovákia). Mezei László elgondolását követve a *Gömörország* című honismereti folyóiratban rendre megjelennek cikkek a Pray-kódexről, a Halotti Beszédéről.²⁷

Cikkemmel nem akarom kétségbe vonni a deákiak és a jánosiak jogát ahhoz, hogy a maguk módján ragaszkodjanak múltjukhoz, múltjuk egy-egy értékes momentumához, sőt méltánylandónak tartom, ebben látom minden újabb nemzedék otthonteremtését.

SZENDREI JANKA MONOGRÁFIÁJA

Nem a magam igazát látom Szendrei Janka 2005-ben megjelent könyvében²⁸ igazolódni, nem is a Boldva-pártiság győzelmének szabad tekinteni az elemzést, igen tudós munka került ki a zenetörténész keze közül. Csak leegyszerűsítése lenne a dolgoknak, csak méltatlan lesilányítása lenne egy több évtizedes elmélyült kutatásnak, ha úgy vennénk.

Hatása mégis letagadhatatlan és egyértelmű.

2007 elején, módosítva korábbi álláspontját, Madas Edit már nem említi Jánosit: „Másolásának helye valamelyik magyarországi, Szent Jánosról nevezett (talán a boldvai) bencés monostor volt, ahonnét 1203 után esetleg Somogy váron [sic!] keresztül 1228-ra Deákiba, a pannonhalmi monostor perjelségébe jutott.”²⁹

Hasonlóképpen nyilatkozott a professzor asszony a Kossuth Rádióban 2007. június elején:

[Riporter]: – Ismerik azt, aki mindezt leírta? Lehet tudni azt, hogy kinek a kezében járt esetleg ez a kódex?

[Madas Edit]: – Ez a kódex nagyon sok mindenkinek a kezében járt. Valószínű, a felvidéki Boldván másolták, egészen biztos, egy bencés szerzetes írta névtelen. Egy liturgikus könyvbe soha-soha nem írja be senki a nevét.

[Riporter]: – És nem is maradt meg, hogy abban a korban kik voltak a tagjai annak a szerzetesi közösségnek?

[Madas Edit]: – Hát még azt sem lehet biztosan tudni, hogy melyik kolostorban készült. Elképzelhető, mondom, hogy a boldvai bencés kolostorban, feltehetően egy váci mintapéldány alapján, de ebben nem vagyunk biztosak.³⁰

MEGFONTOLÁSRA SZÁNT GONDOLATOK

Nem mondom, hogy az alábbi érvek perdöntőek, de azt kihangsúlyozom, hogy ha valaki Boldvát más bizonyítékok alapján előnyben részesíti a többi javasolt helyhez képest, akkor igenis újra érdemes átgondolni az alábbiakat.

Kezdjük Mezey László topográfiai érvelésével. Ha a térképre nézünk, rögtön láthatjuk, hogy a Jánosi–Széplak (Krásna, Kassa~Košice része)–Boldva háromszög igazi sarokpontja nem a gömői falucska, hanem épp Boldva teremt egyensúlyt Gömör és Abaúj között. Noha ez lényegtelen az ezután következő érvekhez hasonlítva, de szerintem tévedés.

Talán érdemes újragondolni a processziók útvonalát is. Szintén topográfiai kérdés. A különböző templomok említése nagyon különböző városokra illhet rá: így szóba jött Székesfehérvár, illetve Veszprém mint lehetséges keletkezési helyek. Mezey László egy harmadik várost hoz fel, Vácot. Ha elfogadjuk Mezey érvelését egy távolabbi Szent Péter templomra vonatkozóan, akkor ugyanezt érvényesnek gondolhatjuk Boldvára is. Nemcsak azért mondom ezt, hogy újabb ötlettel álljak elő. Vizsgáljuk meg alaposan a környéket.

A közelebbi Szent Margit kápolna az, amelyiket Valter Ilona azonosít a rotundával. A távolabbi Szent Péter templom pedig a közeli mezőváros, Sajószentpéter névadója lehet. A helynév már 1281-ben feltűnik,³¹ így feltételeznünk kell, hogy jóval előbb kellett épülnie a templomnak az említett dátumnál, hiszen a metonimikus névhasználat kialakulásához idő is kellett. Hogy a földrajzi körülmények ezt miként bizonyítják? A Sajó borsodi szakasza alsó vízfolyás jellegű: a folyó mai magyarországi szakasza kanyargós, medre sekély, sebessége lassú. Ez nem változott az elmúlt évezredben. Ma könnyen át lehet kelni a folyón, sok híd ível át fölötte. Ám nyolcszáz évvel ezelőtt a Sajó völgye vizes, tocsogós terület volt. Ennek következtében fontos helyek voltak az átkelők. A mi szempontunkból három hely nevezetes:

Felsőzsolca (a miskolc–kassai úton), Vámos (Sajóvámos, mint neve is mutatja, a híd egyben vámszedőhely volt), és Szentpéter. A Sajó mindkét partján országút vezetett. A bal oldalon az előbb vázolt, a jobb parton a miskolc–sajószentpéter–putnoki. Tehát a távolság légvonalban a Sajó jobb partján fekvő település és a Bódva torkolatánál épített monostor között alig lehet kevesebb a tényleges földrajzi távolságnál. (Ma is forgalmas földút vezet Boldváról a sajószentpéteri híd felé.) Nem hajánál fogva előrángatott ötlet tehát, ha a körmeneteket így képzeljük el: először is a kolostori templom és a rotunda között, másodsor a monostor egyháza és a Sajó jobb partján levő Szent Péter templom között.

Itt most hadd tegyek kitérőt. A középkori vízrajzi viszonyok egészen másképpen néztek ki, mint ma. A Sajó mai medrébe csak a 18. század végén lett átterelve.³² Addig a Boldva–Senye–Vámos–Pálfala–Arnót–Zsolca falufüzér mellett csordogált szép lassan. Mai légi felvételek is feltájják a régi medret. (Mai medre is létezett, ez volt az Előér.) Ezen a vonalon egyetlen komolyabb akadály van, a Bódva torkolata keresztelzi a nyomvonalat. Nem véletlen, hogy ezen a helyen egy erődszerű templom épült. (Azt is hozzá merem tenni: vélhetően a monostor is erődszerűen kellett legyen építve. Tovább megyek: erőd jellege miatt csak királyi alapításúnak kellett lennie, ahogy azt Valter Ilona feltételezi.³³)

Miért rendezek minden adatot, föltevést, elgondolást Boldva köré? Nem önkényes ez így? Mi lehet az a kétségbevonhatatlan tény, ami nem csupán felfogás kérdése? Hiszen az eddigi gondolatokat mások másképpen rendezték el, mi az új ebben a mostani megközelítésben?

Koller József³⁴ óta mindenki tudhatta, hogy a Pray-kódexben két bejegyzés olvasható, amik egyértelműen Boldvához köthetők. Én is ezt mondom. A húsvétmutató táblán olvasható: „[al. m. [más kéz]] monasterium S. Johannis comburitur” [„monasterium sanctis iohannis baptiste comburitur]. A pozsonyi évkönyv második részében pedig ez olvasható: „Monasterium S. Johannis comburitur iuxta buloriam [helyesen: bulduam] fitum” [monasterium sancti johannis comburitur iuxta bulduam situm]. Mindkét bejegyzés a 1203-as évszámhoz kapcsolódik.

Vizsgáljuk meg a szövegekörnyezetet! Az első bejegyzés a húsvétmutató táblán jelenik meg. Az OSZK-tól kapott fénymásolaton tisztán látszik, hogy ez lapszéli jegyzet. Szigorúan elkülönül az alapszövegtől. Egy csillagászat és matematikán alapuló táblázat mellett miért jelenik meg ez az emlékeztető? Tömörsege is azt sejteti, hogy személyes ok lehet mögötte. A bejegyzőnek személyesen volt fontos, hogy élménye a hártján olvasható legyen.

A pozsonyi évkönyv³⁵ szövegébe ágyazott bejegyzés formailag nem különül el a történelmi adatoktól. Azonban itt is élesen szembeállítható az

alapszöveg s a beágyazott megjegyzés. Az annales szövegében, de még a többi utólagos betoldásban is, három momentum szerepel: az évszám, egy személy, egy esemény. A középkor felfogása tükröződik ebben: személyiségek alakítják a történelmet. Itt nem személyhez kötődik az esemény, pusztán magát a történelmet említi meg a bejegyző. Az üzenet minden bizonnyal az lehetett, hogy itt és most (deixis) történt ez meg. Nem azonosul a bejegyzést utólag beszűrő szerzetes a krónikaíró szemléletével, a bejegyzés inkább naplószerű. Tehát okfejtésem következtetése csak az lehet, hogy megint csak személyes élményt rögzített a pergamenre az ismeretlen barát.

Mezey László érvelése nem meggyőző, hogy tudniillik egy a jánosi kolostorban élő barát jegyezte le a Bódva menti kolostor leégését. Ha ez így lenne, hány tüzesetről kellene efféle feljegyzésnek lennie? Igen, a mai világban egy ilyen tűz médiaesemény lenne, de a középkorban, hogy úgy mondjam, az élet velejárója volt az évente pusztító, mindent elhamvasztó tűz. Jánosiban miért pont ez a baleset lett volna olyan fontos, de más nem, hogy még egy krónikába is beírják?

Nem állt szándékomban az igazságosztó szerepében tetszelegni. Érveim nem is igazán alkotnak összefüggő hálót. Benedek István szavait tartom megszívlelendőnek:

Nem is hiszek abban, hogy a történész teljes hitelességgel rekonstruálni tudja a múlt valóságát. Ha így volna, mindenkiről és mindenről csak egyetlen könyvet lehetne írni, valamennyi többi feleslegessé válna, hiszen csak ugyanazt „a” valóságot ismételné. Holott ennek épp ellenkezője az igaz: „a” valóság nem létezik a történelemben, hanem csupán vélekedések vannak, többé-kevésbé objektív vélemények, amelyek mindig magukon viselik alkotójuk szubjektivitásának bélyegét. És ez így van jól: az összkép attól válik egyre hitelesebbé, minél több objektív tény és szubjektív vélekedés ütköztethető egymással.³⁶

Jegyzetek

- ¹ [BATTHYÁNY Ignác] Batthyán, Ignati[us] de. *Leges ecclesiasticae regni Hungariae, et provinciarum adiacentium. Tomvs I. Albae-Carolinae : typis Episcopali[b]vs, 1785. p. 8.*
- ² KAZINCZY Ferenc. „A’ Nyelv’, az Irás’ feltalálása; a Magyar Nyelv’ Bölcsője, s’ legrégebb Maradványaink.” In: *Felső Magyar Országai Minerva*. [1. évf.] 1. Nyegyed (1825. jan.–márc.) [1. füz. (1825. jan.)] p. 10.
- ³ DÖBRENTEI Gábor (szerk.). *Régi magyar nyelvemlékek. 1. köt.* Buda : Magyar Királyi Egyetem, 1838. p. XXXIX.

- ⁴ HORVÁT István. „A’ Magyar Nyelv régi Maradványairól. [1. rész].” In: *Tudományos gyűjtemény*. 19. évf. 1. köt. (1835) p. 101–119.
- ⁵ PRIKKEK Mária. „A Pray-Codex.” In: Erdélyi László (szerk.). *A Pannonhalmi Főapátság története : első korszak, a megalapítás és terjeszkedés kora, 996–1243*. Budapest : Stephaneum, 1902. XVI, 825 p. (A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története ; 1. köt.)
- ⁶ KARÁCSONYI János. „Hol írták a Halotti Beszédet?” In: *Magyar nyelv* ISSN 0025–0228. 21. évf. 9–10. sz. (1925. november-december) p. [221]–232.
- ⁷ ERNYEY József. „A Pray-kódex termőhelye és eredeti rendeltetése.” In: *Magyar könyvszemle* ISSN 0025–0171. 34. évf. 1–2. füz. (1927. jan.–jún.) p. [67]–83.
- ⁸ ZALÁN Menyhért. „A Pray-kódex írásának helye és további sorsa.” In: *Magyar könyvszemle* ISSN 0025–0171. 34. évf. 3–4. füz. (1927. júl.–dec.) p. [247]–274.
- ⁹ SZABÓ Ferenc. *Borsod megye Árpád-kori templomai*. Miskolc : [Ludvig nyomda], 1936. 81, [1] p. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány Egyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai ; 39.)
- ¹⁰ RADÓ, Polycarpus. *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae. Tomus I., Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes*. Budapestini : Sumptibus Musaei Nationalis Hungarici, 1947. 223 p. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai = Editiones Bibliothecae Széchényianae Musaei Nationalis Hungarici ; 26.)
- ¹¹ NYÍRY Dániel. „A boldvai próbaátadás eredményei.” In: *Történelmi és régészeti közlemények Miskolc város és Borsodvármegye multjából*. 2. évf. 4. (7.) sz. (1927. október–december) p. 149–156.
- ¹² MARJALAKI Kiss Lajos. „Hol írták a Halotti Beszédet? : a Pray-kódex keletkezési helye.” In: *Borsodi szemle* ISSN 0520–626x. 5. évf. 4.sz. (1961) p. 409–410.
- ¹³ MEZEY László. „A Pray-kódex keletkezése.” In: *Magyar könyvszemle* ISSN 0025–0171. 87. évf. 2–3. sz. (1971) p. 112.
- ¹⁴ RADÓ, Polycarpus (recensuit). *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Primae partis editio revisa et aucta cui et toti operi adlaboravit Ladislaus Mezey*. Budapest : Officina Academiae, 1973. 639 p.
- ¹⁵ TÖRÖK József. „A középkori magyarországi liturgia története.” In: [Vizkelety András (szerk.)]. *Kódexek a középkori Magyarországon : kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban : Budapest, Budavári Palota, 1985. november 12.–1986. február 28*. Budapest : Interpress, 1985. 218, [4] p.
- TÖRÖK József. *Katolikus egyház és liturgia Magyarországon : (a kezdetektől a 19. század végéig)*. Budapest : Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000. 178 p. : ill. ; 22 cm (A magyar műveltség 1100 éve, ISSN 1416–3160)
- ¹⁶ [SZENDREI Janka] Sz. J. és [VESZPRÉMY László] V. L.. „Pray-kódex.” In: [Vizkelety András (szerk.)]. *Kódexek a középkori Magyarországon : kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban : Budapest, Budavári Palota, 1985. november 12.–1986. február 28*. Budapest : Interpress, 1985. 218, [4] p.
- ¹⁷ [WEHLI Tünde] W. T.. „A Pray-kódex Deáki felszentelésének bejegyzésével.” In: Takács Imre (szerk.). *Mons Sacer, 996–1996 : Pannonhalma 1000 éve*. Pannonhalma : Pannonhalmi Főapátság ; [Szt. Gellért Hittudományi Főiskola], 1996. 3 db [WEHLI Tünde] W. T.. „Pray-kódex.” In: Takács Imre (szerk.). *Paradisum plantavit : bencés monostorok a középkori Magyarországon : kiállítás a Pannon-*

- halmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig = *Benedictine monasteries in medieval Hungary : exhibition at the Benedictine Archabbey of Pannonhalma 21 March–11 November 2001*. Pannonhalma : Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001. 752 p.
- ¹⁸ MADAS Edit. *Halotti beszéd = Die Grabrede*. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2002. [12] p. (Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae, ISSN 1587–8686), p. [4].
- ¹⁹ VALTER Iлона. *Boldva, református templom*. Rajzok: Harsányiné Vladár Ágnes ; fényképek Mihalik Tamás. Bp. : TKM Egyesület, 1991. 15, [1] p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, ISSN 0139–245X ; 399.) p. 14–15.
- ²⁰ VALTER Iлона. *Boldva, református templom*. 2., átdolg. kiad. Rajzok Harsányiné Vladár Ágnes ; fényképek Hegyi Gábor, Mihalik Tamás. Budapest. : TKM Egyesület, 1998. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, ISSN 0139–245X ; 399.)
- ²¹ [WEHLI Tünde] W. T. „A Pray-kódex Deáki felszentelésének bejegyzésével.” In: Takács Imre (szerk.). *Mons Sacer, 996–1996 : Pannonhalma 1000 éve*. Pannonhalma : Pannonhalmi Főapátság ; [Szt. Gellért Hittudományi Főiskola], 1996. 3 db [ISBN 963–85471–6–2 összkiad.] 1:307–309
- ²² IPOLYI Arnold. *A deákmonostori XIII. századi román basilika : hely- és műtörténeti monographia*. A rajok és felvétel aradi Lippert József építésztől. Pest : Emich Gusztáv, 1860. 116, [1] p., [6] t.
- ²³ *Prímás-album : dr Serédi Jusztinián Magyarország bibornok hercegprímása tiszteletére*. Szerkesztette az Országos Katolikus Szövetség. Budapest : Franklin-Társulat, 1928. 358, [2] p.
- ²⁴ SEDIÁNSZKY János. *A műzsák kertjében*. Budapest : Kossuth Rádió, 2003. aug. 24., 2005. jún., 2007. márc. 4.
- ²⁵ *Kárpát-medencei krónika*. Budapest : MR1 Kossuth Rádió, 2007. aug. 20.
- ²⁶ MERVA Arnold: *Deáki*. Komárno : Komáromi Nyomda, 1998.
MERVA Arnold. *Deáki : nevezetességek*. Komarno : Komárňanské tlačiarne, 1999. ISBN 80–8056–541–4
- ²⁷ BREDÁR Gyula. „Por és hamu ... : gondolatok legrégebbi nyelvemlékünkéről.” In: *Gömörország* ISSN 1335–6410. 4. évf. 2. sz. (2003. nyár) p. 31–33.
KOVÁCS Ágnes. „Nyelvi emlékeink mindennapos nyelvhasználatunkban.” In: *Gömörország* ISSN 1335–6410. 4. évf. 2. sz. (2003. nyár) p. 1.
- ²⁸ SZENDREI Janka. *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Budapest : Balassi Kiadó, 2005. 370 p.
- ²⁹ MADAS Edit. *Pray-kódex*. (<http://www.magyarzenetortenet.hu/do/doak05.html>) Megtekintve: 2007. márc. 27.
- ³⁰ HORVÁTH Katalin (szerk.). *Barangoló*. Zenei szerkesztő Gere Erzsébet. Elhangzott: Budapest : Kossuth Rádió, 2007. jún. 2. 12.30–13.00 Munkatársak: Belényi Barbara, Gazdag Bernadett, Gere Erzsébet, Schwarz Nóra
- ³¹ KISS Lajos. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 4., bőv. és jav. kiad. Bp. : Akadémiai Kiadó, 1988. 2 db, p. 2:439
GYÖRFFY György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza = Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*. 1. [köt.], Abaújtúr,

- Arad, [...] megye = Comitatus Abaujvariensis, Aradiensis, [...].* 3. kiad. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987. 907, [3] p. 1:807
- HORVÁTH Barna. *Sajószentpéter : műemlékek.* [Budapest] : TKM Egyesület, 1986. [16] p. (Tájak-korok-múzeumok kiskönyvtára, ISSN 0139-245x ; 264.) ISBN 963-555-410-9
- ³² DOBROSSY István (főszerk.). *Miskolc története. 3. [köt.], 1702–1847-ig.* Miskolc : Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár : Herman Ottó Múzeum, 2000. 2 db (1056 p.), p. 72–73.
- ³³ VALTER Ilona. *Boldva, református templom.* Rajzok: Harsányiné Vladár Ágnes ; fényképek Mihalik Tamás. Bp. : TKM Egyesület, 1991. 15, [1] p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, ISSN 0139-245X ; 399.) p. 1.
- ³⁴ KOLLER I. M., az első idézés p. 407., a második idézés p. 413.
- ³⁵ [MADZSAR Imre] Madzsar, Emericus. „Annales Posonienses.” In: [Szentpétery Imre] Szentpétery, Emericus. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum reguimqae stirpis Arpadianae gestarum.* Hasonmás kiad. Budapest : Nap Kiadó, 1999. 2 db
- KULCSÁR Péter (ford. és vál.). *Krónikáink magyarul. 3/1. [köt.].* Budapest : Balassi Kiadó, 2006. 169, [1] p.
- ³⁶ BENEDEK István. „Utószó.” In: [Boncza Berta] Csinszka. *Életem könyve : Boncza Bertának, Ady Endre özvegyének visszaemlékezései.* Sajtó alá rendezte és a képeket válogatta B. Lukáts Júlia ; az utószót írta Benedek István ; a jegyzeteket és lábjegyzeteket készítette Vitályos László. [S. l.] : Kelenföld Kiadó, [1990]. 248, [1] p., [20] t. o., p. 177–178.

A boldvai református templom

Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez

Az Árpád-kori, közte a X. századi kerámia kutatásának alapjait Höllrigl József¹ két világháború között végzett úttörő kezdeményezése után az 1960-as években Holl Imre² és Parádi Nándor³ vetette meg. Annak ellenére azonban, hogy a korszak ásatásainak is leggyakoribb lelete a kerámia, a X–XI. századi edényművesség vizsgálata a közelmúltig meglehetősen elhanyagolt terület volt. Jószérivel két jellegzetes edényfajtánk, a cserépbogrács és a bordás nyakú edények eredetének és elterjedésének vizsgálatára korlátozódtott.⁴ Az elmúlt húsz évben viszont örvendetesen megszapordtak mind a régészeti módszerekkel végzett tipokronológiai, mind pedig a természettudományos kutatások. A munkának új lendületet adott a X–XI. századi sírokból előkerült edények összegyűjtése és elemzése,⁵ amelyet újabban a korszak településein lelt kerámialeletek vizsgálata is követ.⁶ Új és fontos eredményként könyvelhetjük el egy kora Árpád-kori településünkön (Esztergom-Szentkirály) feltárt objektumok, és a bennük talált kerámialeletek részletes közzétételét, módszeres elemzését.⁷ Ennél is nagyobb előrelépést jelent azonban, hogy egy lelőhely (Örménykút) cseréptárgyainak vizsgálata révén sikerült elkülöníteni az adott település különböző korszakaihoz tartozó objektumokat.⁸

Az ilyen jellegű kutatások továbbfejlesztésére és kiszélesítésére feltétlenül szükségünk van, mivel sokszor, különösen településásatások esetében a kerámia az egyetlen lelet, amellyel az adott lelőhely korát közelebbről meghatározhatjuk.

Magam, e mostani írásomban, egy közelmúltban feltárt nagy kiterjedésű település gazdag kerámialeleteinek vizsgálatát szeretném ismertetni, remélve, hogy ezzel újabb adatokat szolgáltatathatok a X. századi magyarság edényművességének megismeréséhez.

A lelőhely, a borsodi földvár Északkelet-Magyarországon, Miskolctól 30 km-re északra, a Bódva folyó partján, egy alacsony dombon helyezkedik el, területe jelenleg Edelény városához tartozik.

A vár sáncaira és belső területére egyaránt kiterjedő ásatást 1987–1999 között végeztük. A várdomb területén egy települést is feltártunk. Ennek objektumai azonban nem kapcsolhatók az államalapítás korában emelt megyeszékhelyhez, az ispáni várhoz, mivel azt megelőzően épültek. Az előkerült leletek alapján egyértelműen a X. századra keltezhető település leégett, valamennyi háza egyszerre pusztult el a falut sújtó tűzvészben.⁹ A házakban a már használaton kívüli töredékeken kívül általában 12–15 ép, vagy csak a

föld által összenyomott cserépedényt találtunk. Ezt – minthogy a házak leégtek, lakóik menekülésszerűen, értékeik jelentős részének hátrahagyásával hagyták el otthonaikat – a korabeli háztartások teljes edénykészletének tekinthetjük.

A borsodi gazdag és rendkívül szerencsés kerámialelet kapcsán először nyílik lehetőségünk arra, hogy egy településről származó, zárt, többségében ép tárgyakból álló leletegyüttest elemezzünk. A vizsgálat eredményei részben összevágna a korábbi kutatások megállapításával, részben azonban eltérnek azoktól.

Az edények között nem találtunk sem tűzálló agyagból, sem gyorsan forgó korongon készültet, sem mázas darabokat. Cseréptárgyaink alapanyaga finomabb, illetőleg durvább soványítású agyag.¹⁰ Ez általánosan jellemző a korszak edényművességére.¹¹

Az edények közül többnek igen durva soványítású az alja, ezt a részület vagy egyáltalán nem simították, vagy testüknél erősebben soványított agyagból készítették. Hasonló jelenséget más, e korszakbeli edényeken is megfigyeltek.¹² Lehetséges, hogy valóban kétféle agyagból formázták ezeket a tárgyakat, erre esetleg a hőállóság növelése érdekében lehetett szükség. A kétféle agyagból történő formázás azonban igen ritka jelenség. Alig fordul elő a népi fazekasság gyakorlatában is.¹³

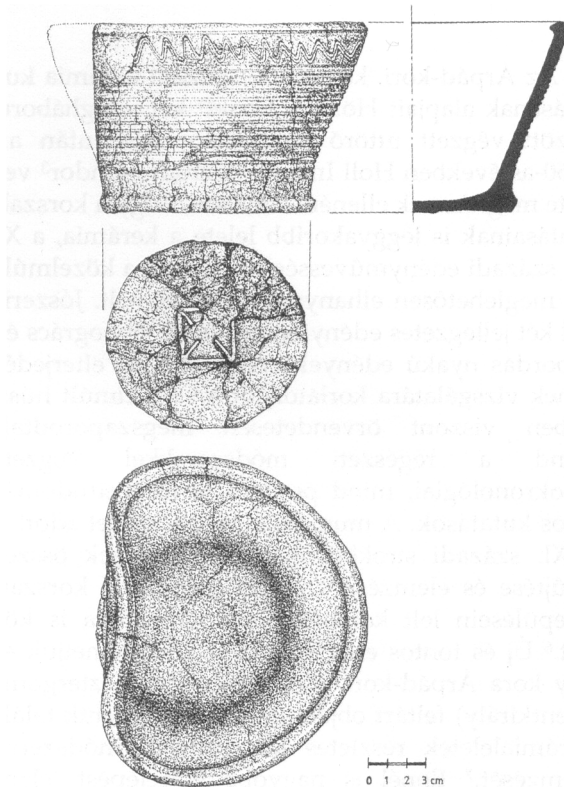
A borsodi edényeket kivétel nélkül kézi korongon, hurkatechnikával építették fel. Kézzel formált edényeket nem találtunk közöttük. Ez ugyancsak általánosnak tekinthető a hasonló korú kerámialeletek esetében.¹⁴ Az agyaghurkából való felépítés nyoma néhány edényen különösen szembetűnő. A kézi korong használatát bizonyítja az edények jól érzékelhető aszimmetrikus formája is. Több edénynél a fenék és oldal összeillesztésének helye, továbbá a száj és az edénybelső utánkorongolása is megfigyelhető. Néhol a korongalátét nyoma látszik. Az edények egy részének teljes külső felületét, míg másoknak csak a felső kétharmadát simították. Lehetséges, hogy a fentebb említett, egy-egy edényen tapasztalható durva eltérés is ebből fakad. Az edények alját egyszerűen csak nem simították el oly gondosan, mint felsőbb részeit, hiszen itt úgyszólván a tűzzel érintkezett.

Az edények egy része jó minőségű, igen finom soványítású, külső és belső részén egyaránt gondosan eldolgozott. Az edények felülete úgy hat, mintha agyagmázzal vonták volna be azt. Ezekhez hasonló, az átlagosnál finomabb anyagú és gondosabban simított darabok a korszakból más lelőhelyeken is előfordulnak.¹⁵ Bizonyosnak látszik, hogy ha kis mennyiségben is, de az Árpád-kor folyamán végig használtak ilyen edényeket.¹⁶ A rendelkezésünkre álló adatok alapján a legtöbb esetben nem dönthetjük el, hogy ezeket is helyben készítették, vagy kereskedelem útján jutottak hozzájuk.¹⁷

A borsodi edényeken végzett vizsgálatok azonban e kérdésben új adatokkal szolgáltak.¹⁸

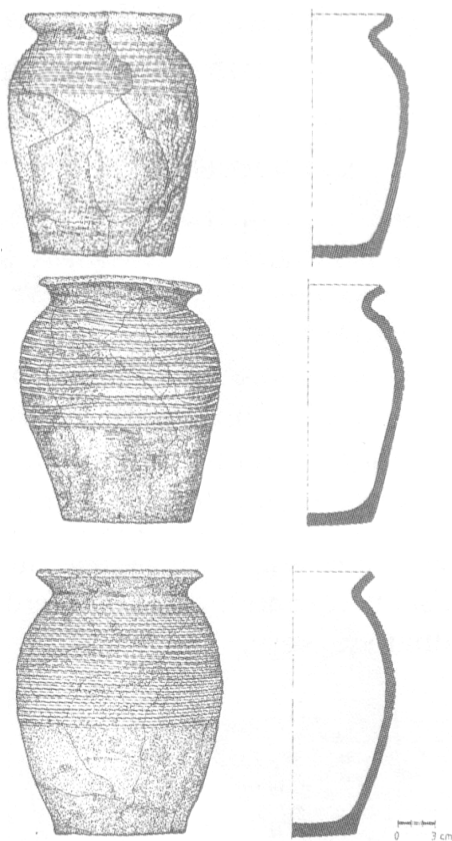
A település házaiban oxidált, redukált és neutrális égetésű kerámia tárgyak egyaránt előkerültek. Az égetésre használt fazekaskemence típusáról azonban egyelőre nincs adatunk.¹⁹

A falu leégésekor keletkezett tűzvész az edények közül többön is nyomot hagyott. Számos edény felülete felhólyagosodott, megrepedezett, néhány darab pedig erősen deformálódott. Ilyen, másodlagosan megégett darabokat a település minden területén találtunk. Ez ugyancsak azt bizonyítja, hogy a tűzvész a falu egészére kiterjedt. Az egyik tálunk azonban, noha felülete ennek is repedezett, nem a tűzvészben deformálódott, hanem még kiégetés előtt nyomódhatott össze. Ez, néhány további hibás edénnyel együtt közvetett módon helyi fazekasműhely meglétére utal (1. kép).

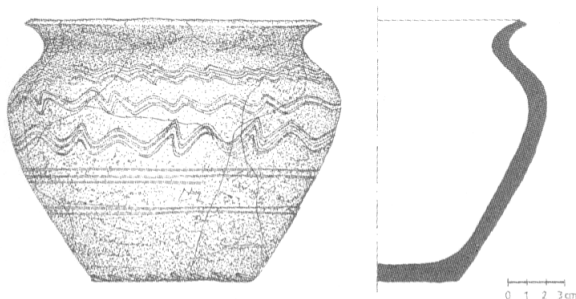

1. kép. Égetés előtt megnyomódott tál

Formai szempontból a házak felszerelése nem volt változatos, az edények túlnyomó többsége fazék. Ez egyaránt jellemző a korszak hazai és külföldi lelőhelyeire.²⁰ Eddigi ismereteink szerint a késő avar kori formákat és díszítést őrző fazekak nyúlánkabb, tojásdad alakú fő típusával szemben a X–XI. századi magyar fazekak túlnyomó többsége zömök formájú volt, öblük mérete nagyobb magasságuknál és szájuk szélessége gyakran meg is haladta azt.²¹ Ezzel szemben a borsodi fazekak legnagyobb része nyúlánk alakú, azaz magasságuk meghaladja öblük átmérőjét (2. kép). Igazán széles szájú, zömök edényt keveset találhatunk közöttük (3. kép). A fazekak a felső egyharmadukban, többnyire a válluknál érik el legnagyobb szélességüket.

2. kép. Nyúlánk fazekak

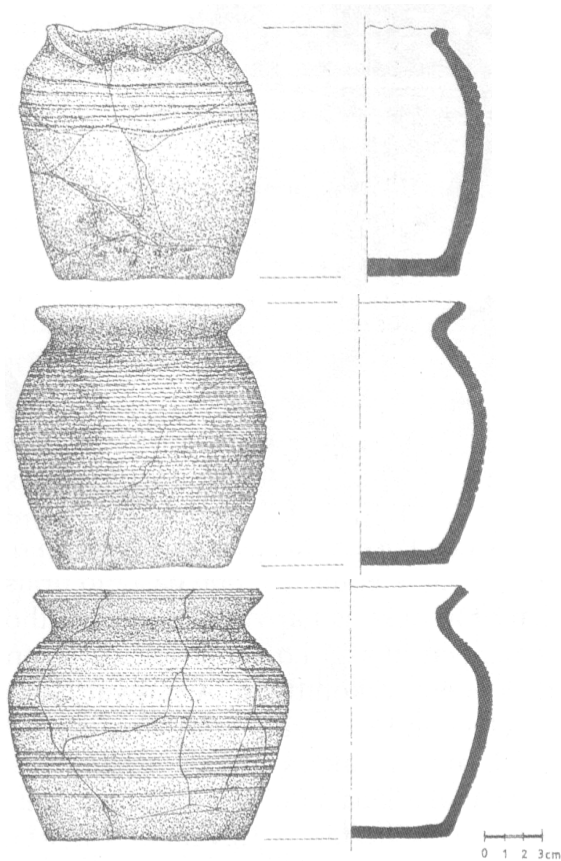

3. kép. Zömök fazék

A borsodi fazekak nyúlánk formáját, mint egy korábbi időszak jellegzetes fazéktípusát, a X. században archaikusnak tekinthetnénk.²² Nem kétséges azonban, hogy a fenti megállapítás a sírba tett kerámiák vizsgálata alapján született, s a késő avar, valamint a X–XI. századi települések feltárása hosszú ideig nem szolgáltatott elég összehasonlítható anyagot annak a bizonyítására, vajon ugyanezek a formai jegyek a használati kerámia egészére is jellemzőek-e.²³ Az újabb kutatások eredményei viszont kissé árnyaltabbá tették a korábbi, oly egyértelműnek látszó képet. A késő avar településeken a sírokból jól ismert tojásdad alakú fazekak mellett²⁴ nagyobb méretű, öblös hasú edények is napvilágot láttak.²⁵ Ugyanakkor az is kitűnt, hogy a zömök fazékforma nem annyira a X. századi, mint inkább az Árpád-kor későbbi időszakaiban lakott településekre jellemző.²⁶ A borsodiakhoz hasonló arányú, többségében nyúlánk formájú edényeket figyeltek meg más, X. századi települések feltárásán is (Esztergom-Szentgyörgymező,²⁷ Örménykút²⁸).

A fazekak pereme, eltekintve egy-két vízszintes hajlótól, általában enyhén kihajlik. Többségük legömbölyített, kifelé ferdén, illetve függőlegesen levágott. Megfigyeltünk néhány befelé ferdén levágott peremet is, amely alatt fedőhorony-szerű árkolás fut körbe. Ez nem ritkaság a korabeli edényeken.²⁹ Rövid nyakat csak igen kevés fazékon lehetett megfigyelni, a többségüknél a nyak jelzésszerű, jószerével csak egy törésvonal a váll és a perem között.

Egy-egy háztartáson belül különféle méretű, anyagú, kiégetésű és minőségű fazék fordult elő. Feltehető tehát, hogy rendeltetésük sem volt azonos. Biztosan főzőedények voltak azok a fazekak, amelyekben ételmaradékokat leltünk. Jelenlegi tudásunk szerint főzőedényeknek tekintjük a többi fazekat is. A borsodi leletek közt azonban szép számmal akadnak kis fazekak, más megnevezésben bögrék is (4. kép).

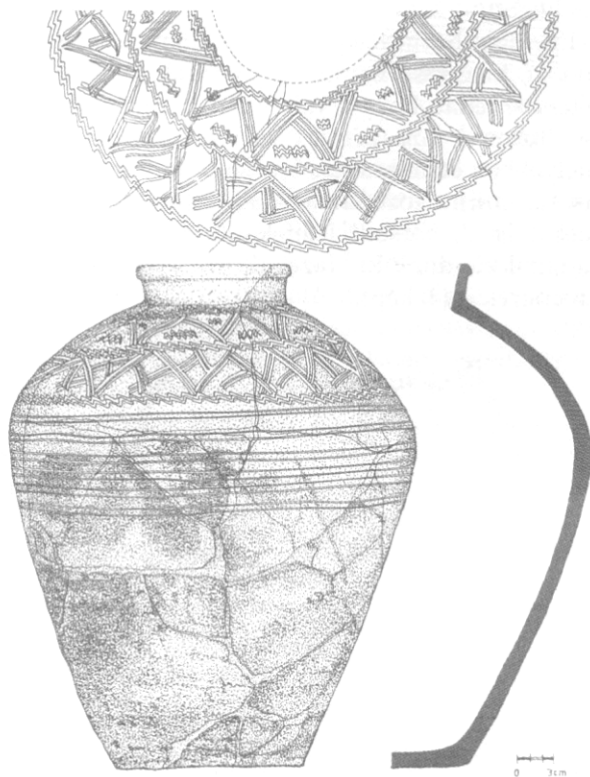
4. kép. Bögrék

Ez utóbbiakat az étel-ital felszolgálására használt, úgynevezett asztali edények között tartja számon a kutatás.³⁰ Magam azonban úgy vélem, hogy a tárgyalt korszakra vonatkozóan az „asztali edény” megnevezés anakronizmus, hiszen az asztali edényeket feltételező terítés és tálalás még a jóval későbbi időkben sem volt általános.³¹

A legnagyobb fazekak kapcsán felmerülhet, hogy nem főző-, hanem tárolóedények lehettek. Ennek azonban ellentmondani látszik az, hogy a többi, kisebb úrtartalmú edénnyel együtt, sőt, több esetben egymásba helyezve kerültek elő. Tároló funkciójuk ennek ellenére nem zárható ki.

Kétségtelen, hogy a hazai leletanyagban egyedülálló, nagyméretű, szűk szájú, hengeres nyakú, erősen hasasodó edényünk, a pithosz, tároló edény

volt. Ezt bizonyítja, hogy elszenült gabonamagvakkal színültig telve találtuk meg (5 kép).

5. kép. Pithosz. Nagyméretű tárolóedény

A borsodi településen több hasonló típusú tárolóedény töredéke is napvilágot látott. Pithoszunkkal a magyarországi közölt anyagban leginkább a nyírtasi edény rokonítható. A tárgyat Németh Péter feltételelesen IX. századi szláv urnának határozta meg.³² Újabban Takács Miklós a hengeres nyakú edények családjába sorolta.³³ Magam azonban már korábban is felhívtam a figyelmet a nyírtasi urna és a borsodi pithosz hasonlóságára,³⁴ s ma is úgy vélem, a két darab azonos típusba tartozik. Mindkettő nagyméretű tárolóedény. A pithosz egy igen közeli párhuzama az alsó-ausztriai Thunau am Kamp-i lelőhelyen került elő.³⁵ Formáját tekintve nagyon hasonló egy másik ausztriai lelőhelyen napvilágot látott edény is.³⁶ Az edénytípus legközelebbi párhuzamai azonban a szaltovói kultúra edényművességében találhatóak.³⁷ A tárolóedények Borsodon épp úgy, mint a fentebb említett többi

lelőhelyen, a kerámiaanyagnak csak kis, általában 1% körüli hányadát teszi ki.³⁸

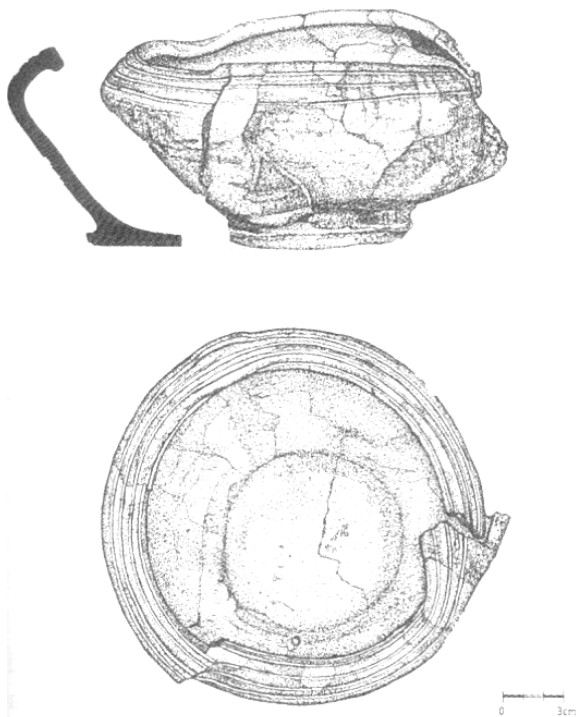
A leletek között valamivel nagyobb számban fordulnak elő a tálak. Többségük kisméretű, kónikus, alakját és méretét tekintve leginkább virágcserepre emlékeztető. Szájuk tölcésesen kiszélesedik, peremük vízszintesen, ferdén kifelé, illetve befelé levágott. Csaknem mindegyik alján erőteljes talpkarika található (6. kép).

6. kép. Virágcserep alakú tálak

A tálak, ha csak kisméretűben is, de mind különböznek egymástól. Két egyforma darab nem fordul elő közöttük. Néhány töredékesen megmaradt darab igen finom kidolgozású. Egy-egy ilyen tál, illetve táltöredék látott napvilágot Tiszaeszlár-Bashalmon,³⁹ Dobozon.⁴⁰ S akárcsak Borsodon, több virágcserep alakú tálat találtak az örménykúti,⁴¹ valamint az Esztergom-szentgyörgymezői⁴² leletanyagban is. Nem ismeretlen ez a tálforma a sírba

tett kerámiák között sem.⁴³ A típus legjobb párhuzama azonban ugyancsak a szaltovói kultúra és dunai bolgár területekről származnak.⁴⁴

7. kép. Behúzott peremű tál

Tálaink között mindössze egy, a többinél nagyobb méretű, behúzott peremű darab található (7. kép). Hasonló tál töredékét lelték a Veresegyház-ivacsi,⁴⁵ Sopron-Bánfalvi úti⁴⁶ és a Kiszombor-nagyszentmiklósi út⁴⁷ telepfeltárásokon is. A típus ép példányai a Szob-kiserdei,⁴⁸ valamint a halimbai⁴⁹ temetőkből kerültek elő. A behúzott peremű tálakról a témával foglalkozó kutatás úgy vélekedik, hogy az a VIII–IX. századi kerámiaművesség jellegzetes terméke volt a Kárpát-medencében, s a helyi avar-szláv mesterek révén maradt fenn a magyar honfoglalás utáni időkben is.⁵⁰ E tálforma azonban épp oly ritka a VIII–IX. századi,⁵¹ mint a későbbi leletek között.⁵² Ennek következtében hazai leleteink idáig nem tették lehetővé a típus időrendjének részletes kidolgozását. Jelenlegi ismereteink szerint a forma a X–XI. században is használatban maradt.⁵³ A behúzott peremű tálak eredetét és időrendjét illetően egyelőre csekély támpontot nyújtanak a

távolabbi területekről előkerült analógiák is. Egy, a borsodihoz hasonló, Alsó-Ausztria területén lelt darabot IX–X. századi szláv kerámiának határoztak meg.⁵⁴ Ugyanezt a típust Bulgária területén VIII–IX. századi bolgár, Romániában IX–X. századi, esetleg a XI. század elején is továbbélő helyi kerámiának, Oroszországban, a szaltovo-majáki kultúra területén VIII–X. századi készítménynek tartják.⁵⁵ XII. századi helyi kerámiának vélik a táltípus Belgrádban előkerült példányait.⁵⁶ S ugyancsak a XII. századra datálják a Berlin-Spandauban lelt darabokat, melyeknek formáját az Elba-Saale vidékről, illetve Csehországból származtatják.⁵⁷

A behúzott peremű tálakról tehát egyelőre csak azt mondhatjuk, hogy éppúgy, mint a fazékformák, széles körben elterjedtek, általánosan ismertek voltak. S bár a forma hosszú időn keresztül, szinte változtatás nélkül élt, egy-egy lelőhelyen a kerámialeleteknek csak igen kis százalékát teszi ki. Azaz a mindennapi életben csak ritkán használták.

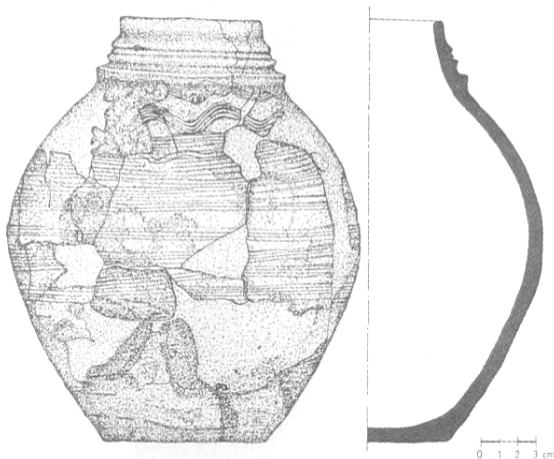
Mint említettük, a X–XI. századi telep- és sírleletek között valamivel gyakoribb a kónikus, virágcserep alakú tál. Az Árpád-kor későbbi szakaszaiban való továbbélésére jelenleg nincs adatunk.

Az edények között külön csoportot alkotnak a nyakukon vízszintes bordával tagoltak, amelyekből a településen különböző méretű és formájú darabok láttak napvilágot. Nagy többségük töredékesen került elő. Néhány közülük igen finom kidolgozású.

A bordás nyakú edények eredetével igen sokat foglalkozott kutatásunk. Elsőként Mesterházy Károly,⁵⁸ majd nyomában több kutató is elemezte a témát. S bár a kérdéssel kapcsolatban viták dúltak, abban a közelmúltig egyetértettek a kutatók, hogy ez az edényfajta a honfoglaló magyarsággal jelent meg a Kárpát-medencében.⁵⁹ Jankovich B. Dénes szerint azonban a típus eredetének megállapításához nincs elég adatunk. Tény, hogy a Kárpát-medencén kívül a Balkánon, Kelet-Európában, sőt távolabb, kelet felé is felbukkan. Sehol sem ismerjük egy korszak, vagy teleptípus meghatározó leletanyagaként, minden lelőhelyen egyedi darabok formájában jelentkeznek. E két szempont tehát ellentmond annak, hogy ezt az edénytípust egy népcsoporthoz, vagy egy etnikumhoz kössük, még akkor is, ha a tárgyak keltezése mindenhol egybehangzóan X–XI. század.⁶⁰ Hasonlóan vélekedik Bálint Csanád is. Az „*eddig kelet-európai, kazáriai eredetűnek tartott edénytípus (bordásnyakú palack) Itáliában és a Közel-Keleten is előfordul, következésképpen az Bizánc hatását s nem valamilyen kelet-európai hagyomány, netán etnikum jelenlétét jelzi a 10. századi Kárpát-medencében.*”⁶¹ Úgy tűnik tehát, hogy az edénytípus eredetét illetően nem jutott dűlőre a kutatás, sőt, mint láttuk, többen a magyarsággal való kapcsolatát is megkérdőjelezték.

A típus eredetével szemben a bordás nyakú edények rendeltetésével szinte egyáltalán nem foglalkozott a szakirodalom. Csak a Przemysl-ben napvilágot látott példány kapcsán említi meg Koperski és Parczewski, hogy az edények funkciója hasonló lehetett a baskírok által még a XX. század elején is használt bőredényekéhez, amelyekre formájuk is emlékeztet.⁶² S tegyük hozzá, e bőredények még napjainkban is a tej feldolgozására szolgálnak.⁶³

Éppen ezért magam úgy vélem, a „bordás nyakú edények” funkcionális csoportot alkotnak, amelyekre a tej feldolgozása, a tej, esetleg tejtermékek tárolása során lehetett szükség. Nyakkiképzésük nem annyira díszítő, mint inkább praktikus okokra vezethető vissza.⁶⁴ Hasonlóan gondolkodhatott Gömöri János is, amikor az általa bemutatott kapuvári edény kapcsán azt írta: „A kisméretű tárolóedény magas, bordázott nyaka alkalmas volt arra, hogy ha textillel vagy bőrrrel lefedték a széles száját, akkor fonállal, vagy bőrszíjjal erősen beköthessék azt.”⁶⁵

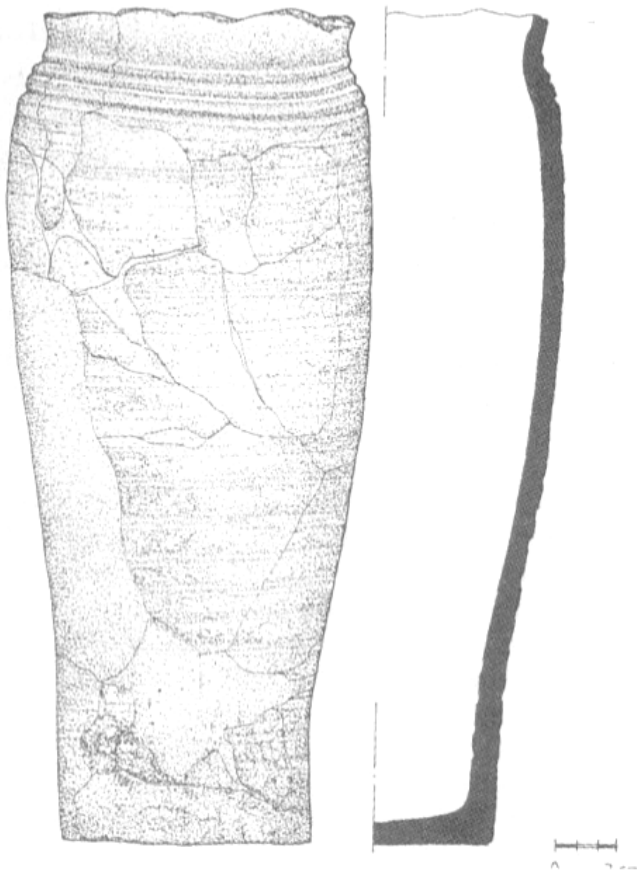
8. kép. Bordásnyakú palack

Az eddig ismert példányok nemcsak Borsodon, hanem máshol is, jórészt töredékesek, így az edények formája nem állapítható meg. Az ép darabok között vannak különböző méretű füles és fületlen bögrék, fazekak, palackok. Egy-egy lelőhelyen, legyen az település, vagy temető, csak kis százalékát teszik ki az előkerült kerámialeleteknek. Valószínű tehát, hogy a mindennapi életben a fazekaknál, bögréknél ritkábban használták őket. Mégis, az egyre szaporodó leletek azt bizonyítják, hogy ez speciális edénytípus, következésképpen az a munkafolyamat is, amelyben szükség volt rájuk – nagy valószínűség szerint a tej feldolgozása – széles körben ismert, elterjedt volt a X–XI. századi Kárpát-medencében. Meglehet, hogy a mie-

inkhez hasonlóedények időben és térben való többszöri feltűnése az azonos felhasználási mód következménye.⁶⁶

Jelenlegi tudásunk szerint a nyakukon vízszintes bordával tagolt edények azonban hiányoznak a Kárpát-medence VIII–IX. századi fazekas termékei közül. Így hazai megjelenésüket mégiscsak a honfoglaló magyarság megtelepedésével kell kapcsolatba hoznunk.

A borsodi ép edények közül figyelmet érdemel egy palack, mivel a kor-szak kerámialeletei között ez idáig igen ritka volt (8. kép).

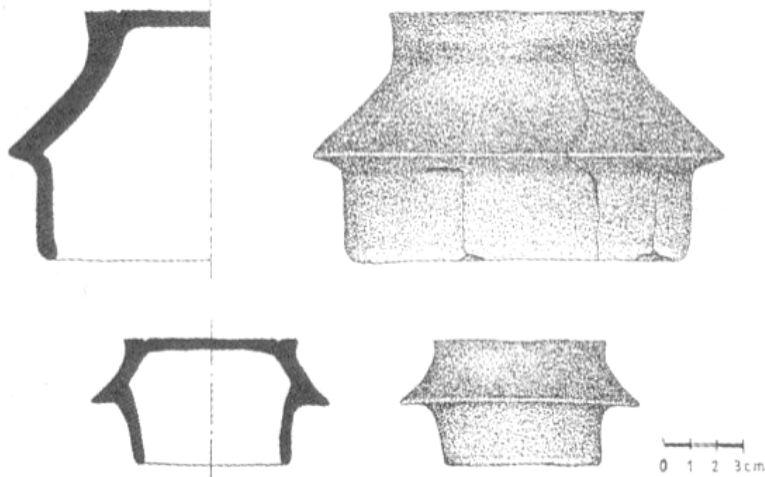

9. kép. Köpülőedény

A tej feldolgozására használhatták a borsodi kerámia-együttes egy további darabját is. Nagy valószínűséggel vajköpülő lehetett az a megközelítőleg 40 cm magas, hengeres testű edény, amely egyedülálló az itteni

leletek között (9. kép). A köpülőedény hazai párhuzamai az örménykúti település-feltáráson láttak napvilágot.⁶⁷ S mint a borsodi kerámialeletek több típusának, a vajköpülőnek is a szaltovó-majáki kultúra, valamint dunai bolgár területéről származnak a legközelebbi analógiái.⁶⁸

Mint említettük, az edények egy részének peremén fedőhoronyszerű mélyedés található, noha cserépfedőt mind ez ideig nem ismerünk a X. századból.⁶⁹ A borsodi leletek között azonban két olyan tárgyra is bukkantunk, amelyet nagy valószínűséggel fedőnek tarthatunk. Olyan hengeres nyakú edényekhez tartozhattak, amelyeknek szájába pontosan illeszkedtek, karimájuk mélyen belenyúlhatott az edény nyakába (10. kép 1–2.).⁷⁰ S bár a szaltovó-majáki kultúra területén több fedőtípus is elterjedt,⁷¹ a borsodiakhoz hasonló darabokat a közölt anyagban nem találtam.⁷²

10. kép. Fedők

Az edények díszítése bekarcolt hullám- és vízszintes vonalakkól, illetőleg ezek kombinációjából áll. A borsodi kerámiákon meglehetősen gyakori a IX. század jellegzetes díszítésmódja, a bekarcolt hullám- és vízszintes vonalköteg,⁷³ amely eddigi tudásunk szerint nem jellemző a X. századi magyarság kerámiaművességére. Ugyancsak archaikus, IX. századi hagyományokat mutat a több edényünkön is felfedezhető belső peremdísz, amely bár nem példa nélküli, meglehetősen ritka X. századi környezetben.⁷⁴

A kerámiatárgyak túlnyomó többségénél a díszítés az edény felső kétharmadát borítja. Több esetben előfordul az is, hogy díszítés csak az edény vállán található. A borsodi edényeken nem ritka azonban az úgynevezett szaltovói típusú, az egész felületre kiterjedő díszítés sem.

Minden tekintetben különleges, az edényformához hasonlóan egyedülálló a pithosz díszítése (vö. 5. kép).

11. kép. Fenékbélyegek

Az edények körülbelül egyharmadának alján figyelhetünk meg különböző jeleket. Mint említettük, több esetben jól kivehető a korongalátét, illetőleg annak a deszkának a lenyomata, amelyeken az edényeket szárították. A fenékbélyegek közül leggyakoribb a kereszt (11. kép 1.), és a kisméretű körben kereszt alakú (11. kép 2.). Ez egyaránt jellemző a korszak hazai és külföldi leleteire.⁷⁵ A borsodi edényeken többször előfordul még a négyzetben András-kereszt alakú bélyeg is (11. kép 3.). Ez utóbbiak méretüket és alakjukat tekintve oly egységesek, hogy feltehető, egy kéz készítette őket. Hasonló fenékbélyeg került elő a podedényi temető (Pobedim, Szlovákia) egy sírjából,⁷⁶ valamint a lengyelországi Biskupiceből.⁷⁷ Jól ismert ez a fenékbélyegtípus a szaltovói kultúra területén is.⁷⁸ Küllős kerék alakú bélyeget egy edényünkön találtunk (11. kép 4.). Ez mind a Kárpát-medencében,⁷⁹ mind a szaltovói kultúra területén,⁸⁰ mind a dunai bolgár területeken⁸¹ igen gyakori.

A hazai leletanyagban igen ritka az egymásba metsző négyszögekből álló fenékbélyeg (11. kép 5.). A borsodihoz hasonló Fenék falu X–XI. századi részén,⁸² a Verezegyház-ivacsi település XI–XII. századra keltezett 1. házában,⁸³ valamint a budai várban letek. Ez utóbbit valamivel későbbre datálta a kerámiával együtt előkerült III. Endre obulus (CNH I. 375.).⁸⁴ Egymásba metsző négyszögekből álló fenékbélyegeket találtak Moldvában,⁸⁵ valamint a lengyelországi Bnin-ben, és a Biskupinban napvilágot látott cseréptöredékeken.⁸⁶ Általánosan elterjedt ez a jel a dunai bolgár területeken,⁸⁷ ahol nemcsak edényeken, hanem kőbe vésve is megjelenik.⁸⁸

A magyarországi emlékanyagban teljességgel egyedülálló két edényünk hatszirmú virág alakú fenékbélyege (*11. kép 6.*). Ezek legközelebbi párhuzama ugyancsak a szaltovói kultúra edénművességében található.⁸⁹

A fenékbélyegek kutatásával igen régen foglalkozik a nemzetközi szakirodalom.⁹⁰ A kutatók egy része szimbolikus tartalmat lát ezekben a jelekben, más részük mesterjegynek, esetleg tulajdonjegynek tekinti őket. A kérdés már a középkori kerámiakutatás hazai úttörőjét, Höllrigl Józsefet is foglalkoztatta.⁹¹ Nyomában a magyar régészeti kutatás a fenékbélyegek praktikus értelmezésére hajlik, többnyire mesterjegynek értelmezi őket.⁹² Ugyanakkor bizonyos jelek mágikus, óvó, védő szerepe a néprajzi irodalomból közismert.⁹³

Anélkül, hogy a kérdést mélyebben érinteném, meg kell jegyeznem a következőket. Jelenlegi tudásunk szerint a X–XI. században a magyar fazekasság önellátó, háziipar-szerű lehetett. Kevésbé valószínű, hogy ebben a korban olyan műhelyek, illetve mesterek dolgozhattak, akik termékeik megkülönböztetésére törekedtek volna. Ez az eddig ismertnél jóval nagyobb kereskedelmi forgalmat is feltételezne. Az pedig bizonyára nem véletlen, hogy bizonyos jelek (kereszt, körben kereszt, András-kereszt, szvasztika) évezredekken keresztül, a világ számos pontján újra és újra feltűnnek. Ami pedig a borsodi edényeket illeti, az egymást metsző négyszögekből álló fenékbélyegben (*11. kép 5.*) nem nehéz felfedeznünk a napszimbólumként használt szvasztikát.

A borsodi kerámialeletek számos archaikus formát és díszítésmódot őriznek. E mellett, mint láttuk, igen erős szálak fűzik a szaltovói kultúra edénművességéhez is. Ennek egyik jellegzetes példája a településen lelt feltűnően nagy számú virágcserep alakú tál, illetve a hazai leletanyagban egyedül álló nagyméretű tárolóedény, a pithosz. De ide sorolhatjuk az edények egy részénél megfigyelhető, a teljes oldalfalat beborító, összefüggő, szaltovói típusú díszítést, virág alakú fenékbélyeget, vagy a szaltovói edénművesség egyik leggyakoribb darabjának, a fényezett felületű, besimított díszű edénynek a töredékét is.⁹⁴

A borsodi kerámialeletek figyelmet érdemlő, különös ismertetőjegye az, hogy a településen egyetlen cserépbográcsot, vagy bogrács-töredéket sem leltünk. A cserépbográcsokkal foglalkozó igen gazdag irodalom egyöntetűen úgy véli, ez az edényforma a honfoglaló magyarsággal jelent meg a Kárpát-medencében, hozzátartozott annak jellegzetes, félnomad életmódjához. Éppen ezért különösen feltűnő, hogy a borsodi, minden kétséget kizáróan X. századi magyar falu leletei közül hiányzik.⁹⁵

Az újabb kutatások tükrében körvonalazódik korai településeinknek egy olyan csoportja, amelyre a borsodihoz hasonló technikai színvonalú, formakincsű, díszítésű edénykészlet jellemző, és amelynek leletei között nem

találjuk meg a cserépbográcsokat. E településeket kerámialeleteik összetétele, a kézzel formált edények, sütőharangok, valamint a korongolt bográcsok hiánya, mind a VIII–IX. századi késő avar kortól, mind pedig a XI–XIII. századi Árpád-kortól egyértelműen elválasztja.⁹⁶

Jegyzet

¹ HÖLLRIGL J., 1930., 1932–33.

² HOLL I., 1956.

³ PARÁDI N., 1959.

⁴ TAKÁCS M., 1997. 208–222. vonatkozó irodalommal. A kutatástörténet részletes ismertetését lásd: Takács M., 1986. 10–22.

⁵ KVASSAY J., 1982.

⁶ TAKÁCS M., 1996., 1996a. 1997.

⁷ LÁZÁR S., 1998.

⁸ HEROLD H., 2004.

⁹ Részletesen: WOLF M., 2001., 2002., 2003.

¹⁰ Az agyag és a soványító anyag mibenlétét, származási helyét Szilágyi Veronika kutatásai tisztázták. Ennek részleteiről lásd ugyanebben a kötetben Szilágyi Vera cikkét.

¹¹ MESTERHÁZY K., 1975. 217., KOVALOVSZKI J., 1980. 44., KVASSAY J., 1982. 18., LÁZÁR S., 1998. 74., TAKÁCS M., 1996.b. 62.

¹² SIMONYI E., 2001. 370.

¹³ Erre a tényre Csupor István hívta fel a figyelmemet. Segítségét ez úton is köszönöm. Az esetlegesen kétféle agyagból történt formázás kérdésre remélhetőleg ugyancsak választ ad egy-egy ilyen edény természettudományos vizsgálata.

¹⁴ KVASSAY J., 1982. 18, 44., SZŐKE B. M. 1980. 185., KOVALOVSZKI J., 1975. 211., MESTERHÁZY K.-HORVÁTH L., 1983. 121., FODOR I., 1984. 106., LÁZÁR S. 1998. 74. HEROLD H., 2004. 55.

¹⁵ A szakirodalom nem egységes e jelenség megítélése tekintetében. Többnyire csak gondos simítás eredményének tartja az edények sima, olykor fényes felületét. Akad azonban olyan is, aki feltételezi, hogy a szóban forgó darabok külső felületére vékony agyagiszapot, illetőleg külön agyagréteget simítottak, amelyet voltaképpen egyszerű agyagmáznak tekinthetünk. Lehetséges, hogy a természettudományos vizsgálatok segítségével ez a kérdés is eldönthetővé válik.

¹⁶ PARÁDI N., 1973. 234–236., TAKÁCS M., 2000. 33.

¹⁷ JANKOVICH B. D., 1994. 410.

¹⁸ Lásd ugyanebben a kötetben SZILÁGYI Veronika cikkét.

¹⁹ A kiegészítés főokáról lásd ugyanebben a kötetben SZILÁGYI Veronika cikkét.

²⁰ KOVALOVSZKI J., 1980. 44., JANKOVICH B. D. 1991. 191., A. VON MÜLLER–K. VON MÜLLER–MUČI–V. NEKUDA 1993. 68.

²¹ MESTERHÁZY K., 1975. 217–218., KVASSAY J., 1982. 19, 38, 40., TAKÁCS M., 1996a. 135. skk.

²² KVASSAY J., 1982. 37, 39–40., TAKÁCS M., 1996a. 135. skk.

- ²³ TAKÁCS M., 1986. 14.
- ²⁴ BALOGH CS., 1999. 114.
- ²⁵ SZ. GARAM É., 1981. 144., SZŐKE B. M., 1992. 136–137., 139., TRUGLI S., 1996. 147., HEROLD H., 2004. 55.
- ²⁶ HOLL I., 1963. 336., Cs. SÓS Á.-PARÁDI N., 1971. 128., KOVALOVSZKI J., 1975. 211., KOVALOVSZKI J., 1980. 44., HEROLD H., 2004. 55. Mindemellett természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy a fazék, a korszak legáltalánosabban elterjedt edény típusa volt formája igen lassan változhatott. Vö: TAKÁCS M., 1997. 208.
- ²⁷ LÁZÁR S., 1998. 75.
- ²⁸ HEROLD H., 2004. 45., 47. kép 3. kerámiacsoport
- ²⁹ KVASSAY J., 1982. 20., TAKÁCS M., 1996. 335.
- ³⁰ TAKÁCS M., 1997. 208.
- ³¹ WOLF M., 2003. 94. 26. j. további irodalommal
- ³² NÉMETH P., 1975. 18., 6. kép
- ³³ TAKÁCS M., 1997. 210., 216., 218. Takács az edénycsaládot négy altípusra osztja. A nyírtasi edényt további három darabbal (Lébény, Halimba, Budapest) együtt a negyedik, hengeres, de nem bordázott nyakú, fületlen edények csoportjába teszi. Másból azonban ugyanebbe a csoportba más lelőhelyről származó darabokat sorol (Budapest, Borsod, Lébény, Muzsla), s csak feltételeesen helyezi ide a nyírtasi edényt. TAKÁCS M. 1997a. 78., 88. vonatkozó irodalommal. Az említett példányok azonban sem formai, sem funkcionális szempontból nem hozhatók kapcsolatba egymással. Még csak a koruk sem azonos. Így a Takács általa alkotott kategóriát nem tudom elfogadni.
- ³⁴ WOLF M., 1996a 243.
- ³⁵ CECH, B. 1991. 59., 7. kép 1., 11. kép. A szerző szláv palackformának véli a darabot.
- ³⁶ FRIESINGER, H. 1975. 15. kép
- ³⁷ MAGOMEDOV, M. G. 1990. 285. 1 tábla 2., KRASIL'NIKOV, K. I. 1990. 239., 21. kép, 240. 22. kép, FLĚROV, V. S. 1990. 132., 10. tábla 2–3. BARAN, V. D. 1986. 447. 105. kép 5.
- ³⁸ CECH, B. 1991. 59., KRASIL'NIKOV, K. I. 1990. 210.
- ³⁹ KOVALOVSZKI J., 1980. 37. 25. rajz 6., 18. tábla 2–a.
- ⁴⁰ KOVALOVSZKI J., 1975. 219. 15. kép 9.
- ⁴¹ HEROLD H., 2004. 44., 62
- ⁴² LÁZÁR S., 1998. 22. 13. kép 1–2., 34. 25. kép 7., 75.
- ⁴³ Tiszabercel-Ráctemető: ISTVÁNOVITS E., 2003. 193., 180. kép 1. további irodalommal, Oroszvár (Rusovçe Szlovákia): KVASSAY J., 1982. 23., 137. XX. tábla. Nyitra-Zoborálja (Nitra-Pod Zoborom Szlovákia): VLKOLINSKA, I., 1996. II. tábla 2–3., Halimba: TÖRÖK Gy., 1962. LVII. tábla 395. sír, LXVIII. tábla 577. sír, LXIX. tábla 521. sír, 85. sír., Bánkeszi (Bánov, Szlovákia): TOČIK, A., 1968. 9–10. I. tábla 3., Szob-Vendelin: TÖRÖK Gy., 1956. 132.
- ⁴⁴ ČEBOTARENKO, G. F. 1990. 71., 10. tábla 7., BARAN, V. D. 1986. 447. 105. kép 8., ȘTEFAN, GH.-BARNEA, I.-COMȘA, M.- COMȘA, E. 1967. 141. 84. kép 7–8., 11., 86. kép, 87. kép 118. kép, FLORESCU, GR.- FLORESCU, R. ȘI DIACONU, P. 1958. 227–232. 158. 84. kép, 198. 104. kép, 209. 110. kép, BI-

- KINY, V. 1994. 16. 2., 15., DONCSEVA-PETKOVA, L. 1977. XXIX. tábla 341, 348, 353. 96–98. POPOVIČ, M.-IVANISECIČ, V. 1988. 3. kép 11–12.
- ⁴⁵ MESTERHÁZY K, 1983. 141., 153. 16. kép 4.
- ⁴⁶ GÖMÖRI J., 2002. 155–156. 122. kép 3.
- ⁴⁷ BÁLINT M., 2003. 336. 2. kép.
- ⁴⁸ BAKAY K, 1978. 28. XIV. 41. sír
- ⁴⁹ TÖRÖK Gy., 1962. LXVIII. tábla 345., 32. sír
- ⁵⁰ TAKÁCS M., 1993. 450.
- ⁵¹ KVASSAY J., 1982. 41., SZŐKE B. M. 1992. 137., 139. 19. kép, VIDA T. 1990–1991. 348. VI. tábla, BÁLINT CS. 1991. 53., CECH, B., 1991. 60.
- ⁵² KVASSAY J., 1982. 41., TAKÁCS M. 1996. 338.
- ⁵³ TAKÁCS M., 1997. 208., BÁLINT M. 2003. 336.
- ⁵⁴ CECH, B. 1991. 60. 8. kép
- ⁵⁵ DONCSEVA-PETKOVA:, L., 1977. II. típus. XXIX. T. 339, 340., 96., ŞTEFAN, GH.-BARNEA I.-COMŞA, M.- COMŞA, E. 1967. 136. 77. kép 3.
- ⁵⁶ BIKINY, V. 1994. 16. tábla 7.
- ⁵⁷ A. VON MÜLLER-K VON MÜLLER-MUČI-V. NEKUDA 1993. 57. t. 1–2., 60. t. 3., 68. 5. 105. t. 12., 69., 72.
- ⁵⁸ MESTERHÁZY K., 1975. 99–115.
- ⁵⁹ Legutóbbi összefoglalás: TAKÁCS M., 1997a. 78. vonatkozó irodalommal.
- ⁶⁰ JANKOVICH B. D., 1994. 409.
- ⁶¹ BÁLINT Cs., 2004. 39.
- ⁶² KOPERSKI, A.-PARCZEWSKI, M. 1978. 226.
- ⁶³ BENKŐ M., 1998. 64., 66–67., CSUPOR I.-RÉKAI M. 2003. 7. 1. ábra, 14. 11. ábra
- ⁶⁴ Hosszú, hengeres nyakú edényben, száját bekötve készítették a vajat még a XX. század elején is Anatóliában. Vö: TAGÁN G. 1940. 467. 469. 17–18. kép
- ⁶⁵ GÖMÖRI J., 2002. 43. 184. j.
- ⁶⁶ Vö.: 58–61. jegyzet
- ⁶⁷ HEROLD H., 2004. 18., 44.
- ⁶⁸ Köpülő edény került elő Sarkelből: PLETNYEVA, Sz. A. 1959. 220. 8. kép, 1967. 122. 30. kép 6. BÁLINT Cs. 1989. 49. 21. kép 7. Több köpülő edény látott napvilágot a dunai bolgár településeken is. Dmitrov, Popino: PLETNYEVA, Sz. A. 1967. 122., Bogatoc: HEROLD H. 2004. 18. 23. j., Dinogetia: ŞTEFAN, GH. - BARNEA, I. - COMŞA, M. - COMŞA, E. 1967. 142. 79. kép 5.
- ⁶⁹ PARÁDI N., 1958. 157.
- ⁷⁰ A 10. kép 1. tárgyat korábban olajmécsesnek véltem. Vö: WOLF M., 1992. 419. 25. kép. Hasonló formájú mécses azonban idáig nem sikerült találnom. Ettől függetlenül ezt a funkciót sem zárhatjuk ki egészen.
- ⁷¹ PLETNYEVA, SZ. A. 1959. 14. kép 15–20.
- ⁷² E két edény fedőként való értelmezési lehetőségére a népi fazekasságból jól ismert, hengeres nyakú kanták, és a szervesen hozzájuk tartozó fedők hívták fel a figyelmemet. Vö: IGAZ M.-KRESZ M. 1965. 110–111.
- ⁷³ WOLF M., 1992. 419, 423, 24. kép 4., 405, 440, IV. tábla 3–4.

- ⁷⁴ SZ. GARAM É., 1981. 144., KVASSAY J., 1982., 31., MESTERHÁZY K.-HORVÁTH L., 1983. 122., MADARAS L., 1991. 274., FISCHL K., 1995. 35., MEDGYESI P., 1995. 147., LAZÁR S., 1998. 76., VÉKONY G., 2002. 25., GÖMÖRI J., 2002. 178–179. 143. kép 1. további irodalommal
- ⁷⁵ PARÁDI N., 1960. 92., PLETNYEVA, Sz. A. 1967. 126., KOVALOVSZKI J., 1980. 46., JANKOVICH B. D., 1991. 192.
- ⁷⁶ VLKOLINSKÁ, I. 1996. IV. tábla 3.
- ⁷⁷ HENSEL, W. 1950. 27. kép 3.
- ⁷⁸ PLETNYEVA, Sz. A. 1967. 32. kép, PARCHOMENKO, O. V. 1990. 311. 11. tábla 19.
- ⁷⁹ PARÁDI N., 1960. 92., JANKOVICH B. D. 1991. 192.
- ⁸⁰ PLETNYEVA, Sz. A. 1967. 126. 32. kép,
- ⁸¹ ŞTEFAN, GH.-BARNEA, I.-COMŞA, M.- COMŞA, E. 1967. 134. kép.
- ⁸² JANKOVICH B. D. 1991. 192. 7. kép 5., 13. kép 2.
- ⁸³ MESTERHÁZY K., 1983. 154. 148. 46. kép
- ⁸⁴ GEREVICH L. 129. 167. kép 2.
- ⁸⁵ TEODOR, DAN GH 1987. 17. kép 2.
- ⁸⁶ HENSEL, W. 1950. 66. 49. kép, 54. 38. kép
- ⁸⁷ PLETNYEVA, Sz. A. 1967. 126. 32. kép 12., ŞTEFAN, GH.-BARNEA, I.-COMŞA, M.-COMŞA, E. 1967. 211. 135. kép 44–49., DONCSEVA-PETKOVA, L. 1977. 41. kép 10., DONCSEVA-PETKOVA, L. 1980. XL. tábla 7. 34.
- ⁸⁸ PETROVNA, P. 1992/4. 47. 2–3. kép.
- ⁸⁹ BARANOV, I. A. 1990. 5. kép 1, 3., JAKOBSZON, A. L. 1959. 165. kép 1–2., MAKAROVA, T. I.-PLETNYEVA, Sz. A. 2003. 34. tábla 15, 25.
- ⁹⁰ PARÁDI N., 1960. 92–93., PLETNYEVA, Sz. A. 1967. 125–128., DONCSEVA-PETKOVA, L. 1980. 49–51., PETROVNA, P. 1992. 50.
- ⁹¹ HÖLLRIGL J. 1930. 142–170.
- ⁹² PARÁDI N., 1960. 93
- ⁹³ GUNDA B. 1941. 66–67. további irodalommal
- ⁹⁴ WOLF M., 1992. 428.
- ⁹⁵ Részletesen: WOLF M., 2003. 100–103.
- ⁹⁶ A rajzok elkészítéséért Sáfrány Andrásnének tartozom köszönettel

Irodalom

BAKAY Kornél

1978 Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. Gräberfelder an der Eipel aus Zeit der Ungarischen Landnahme und Staatsgründung. *StudCom.* 6.

BÁLINT Csanád

1989 *Die Archäologie der Steppe.* Wien-Köln

1991 Die Spätavarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád).
VAH

- 2004 A Mediterráneum és a Kárpát-medence kapcsolatai a kora középkori régészet szempontjából. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Monumenta Historica Budapestiensia XIV. Budapest
- BÁLINT Marianna
2003 Cölöpszerkezetes faház a Kiszombor-Nagyszentmiklósi úti Árpád-kori településen. Ein Holzhaus mit Pfostenkonstruktion in der Arpadenzeitlichen Siedlung von Kiszombor-Nagyszentmiklósi Straße. *MFME StudArch*. IX. 333–338.
- BALOGH Csilla
8–9. századi település Kiskunfélegyháza határában. Régészeti topográfiai adatok az avar kori településtörténethez. I. In: *A népvándorlaskor fiatal kutatóinak 8. találkozásának előadásai*. Veszprém 111–125.
- BARAN, V. D. red
Archeologija Ukrainskoj SSZr. III. Ranneszlavjanszkij i drevnyerusszkij periodi. Kiev
- BARANOV, Igor A.
1990 Die Keramik der Saltovo-Makaki-Kultur in der Krim. In: *Die Keramik der saltovoMajaki Kultur und ihrer Varianten*. VAH III. 23–47.
- BENKŐ Mihály
1998 *Nomád világ Belső-Ázsiában. (Látogatóban őseinknél)*. Budapest
- BIKINY, Veszna
1994 *Szredovekovna keramika Beograda*. Beograd
- CECH, Brigitte
1991 Die keramischen Funde der slawischen Wallanlage in Thunau am Kamp (NÖ) (Ein Beitrag zur Gliederung slawischer Keramik). *Zalai Múzeum* 3. 57–73.
- CSUPOR István - RÉKAI Miklós
2003 *A vajköpülő. The Butter Churn*. A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai 8. Budapest
- DONCSEVA-PETKOVA, Ljudmila
1977 *B'lgarszkaja bitova keramika prez pannoto srednovekobije*. Szofia
1980 *Znaci v'rhu arheologicseszki pametnyici otszrednovekovna B'lgarija VII–X. vek*. Szofia
- FISCHL Klára
1995 Előzetes jelentés a Csörsz-árok kutatásáról Csincsen. - Vorbericht über die Forschung des Csörsz Grabens bei Csincse. *SMK*. 11. 33–38.

- FLĚROV, Valerij S.
 1990 Einige Arten der Polierten Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur. VAH III. 113–137.
- FLORESCU, Gr. - FLORESCU, R. și. DIACONU, P.
 1958 *Capadiva*
- FRIESING, Herwig
 1975 *Die Befestigungsanlagen in Thunau. 5000 Jahre Siedlung im Garster Raum. Katalog.* Eggenburg
- FODOR István
 1984 Kazárok, bolgárok, magyarok (széljegyzetek P. B. Golden könyvéhez.) *ArchErt* 111. 100–109.
- GEREVICH László
 1966 *A budai vár feltárása.* Bp.
- GÖMÖRI János
 2002 *Castrum Sopron Sopron vára az Árpádkorban.* Sopron
- GUNDA Béla
 1941 A kereszt, mint mágikus jel az agyagedényeken. *Ethnographia* LII. 66–67.
- HENSEL, Witold
 1950 *Studia i Materialy do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej.* Poznan
- HEROLD Hajnalka
 2004 Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54. Teil I. VAH XIV.
- HOLL Imre
 1956 Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez. *BudRég* 17. 177–194.
 1963 Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század). *BudRég* 20. 383–394.
- HÖLLRIGL József
 1930 Árpádkori keramikánk. *ArchÉrt.* 44. 142–170.
 1932–33 Árpádkori keramikánk. *ArchÉrt.* 46. 85–100.
- IGAZ Mária - KRESZ Mária
 1965 A népi cserépedények szakterminológiája. *Néprajzi Értesítő* XLVII. 87–133.
- ISRVÁNOVITS Eszter
 2003 *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga.*
- JAKOBSZON A. L.
 1959 Rannyeszrednyevkovij Herszoesz *MIA* 63.

JANKOVICH Bésán Dénes

1991 Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976–1978. *Zalai Múzeum* 3. 185–211.

1994 Szondázó ásatás Szarvas-Rózsáson. in: *A kőkortól a középkorig tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szeged 405–421.

KOPERSKI, A. - PARCZEWSKI, M.

1978 Das Altungarische Reitergrab von Przemyśl (Südostpolen). *ActaArchHung.* XXX. 213–239.

KOVALOVSZKI Júlia

1975 Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962–1974. *ArchÉrt.* 102. 204–223.

1980 Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. *Fontes ArchHung* Budapest

KRASZIL'NIKOV Kliment I.

1990 Die Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur am nördlichen Mittellauf des Donec. *VAH III.* 193–245.

KVASSAY Judit

1982 Kerámia a X–XI. századi sírokban. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest

LÁZÁR Sarolta

1998 Kora-Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn. *Opuscula Hungarica* I. Budapest

MADARAS László

1991 Az avar falu. In: Régészeti kutatások Tiszafüred-Morotva parton. *Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve* 32. 227–317.

MAGOMEDOV, Murad G.

1990 Die Töpferproduktion im Alten Chasarien. *VAH III.* 275–291.

MAKAROVA, T. I. - PLETNYEVA, Sz. A. szerk.

2003 *Krim. Szevero-Vosztocsnoje Pricsernomorje i Zakavkazje v epohu srednyevkovja IV-XIII. veka*. Archeologija Moszkva

MEDGYESI Pál

1995 Késő avar kori kemence Kevermes-Bakófenéken. *SMMK* 11. 145–149.

MESTERHÁZY Károly

1975 Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai. *FolArch.* XXVI. 99–116.

1975a Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez II. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 211–263.

1983 Településásatás Veseregyházon. *Com. Arch. Hung.* 1983. 133–

162.

- MESTERHÁZY Károly - HORVÁTH Lajos
1983 Településtörténeti kutatások Veresegyház határában. *ArchÉrt.* 110. 112–125.
- MÜLLER von, Adriaan – MÜLLER von – MUČI Klara – NEKUDA, Vladimír
1993 *Die Keramik von Burgwall in Berlin-Spandau.* Berlin
- NÉMETH Péter
1975. *Borsova határvármegye kialakulása.* A Kisvárdai Vármúzeum kiadványai 5. szám.
- PARÁDI Nándor
1958 Középkori cserépfedők. – Mittelalterliche Irdene Deckel. *Fol-Arch X.* 155–161.
1959 Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken. *RégFüz.* 12.
1960 Árpád-kori perembélyeges edény töredék Pécsről. Gefässbruchstück aus der Arpadenzeit, von Pécs. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1959. (1960) 91–97.
1973 Az Esztergom-Széchenyi téri ásítás. - *ArchÉrt.* 100. 232–249.
- PETROVNA, Pavlina
1992 Sztarobulgarszkaja petroglifnya letopisz. *Arkheologija* 4. 45–51.
- PLETNYEV A, Sz. A.
1959 Keramika Szarkela-Beloj vezsi. *MIA* 75. 40–135.
1967 Ot kocsevij k gorodam. Szaltovomajackaja kultura. *MIA* 142.
- PARCHOMENKO, Ol' ga V.
1990 Die Keramik der Variante der Saltovo-Kultur am oberen Lauf des Flusses Don. In: *Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten.* VAH III. 291–313.
- Cs. SÓS Ágnes - PARÁDI Nándor
1971 A csátaljai Árpád-kori temető és település. - Árpádián Period and Settlement at Csátalja. *FolArch.* 22. 105–143.
- POPOVIČ, M. - IVANISEVIČ, V.
1988 Grad Branicevo u sreduem veku. *Starinar* XXIX. 125–176.
- ȘTEFAN, Gh. - BARNEA, I. - COMȘA, Maria - COMȘA, Eugen
1967 *Dinogetia*
- Sz. GARAM Éva
1981 VIII-IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. – Siedlungsspuren aus dem 8–9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred. *ComArchHung.* 137–149.
- SZŐKE Béla Miklós
1980 Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebiet in

- Südost-Ungarn. *Acta ArchHung* 32. 181–203.
- 1992 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán. *Zalai Múzeum* 4. 129–169.
- SIMONYI Erika
- 2001 Kora-Árpád-kori település részlet Mezőkeresztes-Cethalomról. *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 23. 359–390.
- TAGÁN Galimdsán
- 1940 Das alte Töpferhandwerk in Anatolien. Ösi fazekasmesterség Anatóliában. *Ethnographia* LI. 460–469.
- TAKÁCS Miklós
- 1986 *Die Arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken*. VAH I.
- 1993 Árpád-kori településrészlet Kajárpéc-Pokolfadombon. *ComArchHung* 201–228.
- 1996 Veszprém megye 10–11. századi kerámiája. Pápai Múzeumi Értesítő. *Acta Musei Papensis* 6. 327–353.
- 1996a Formschatz und Chronologie der Tongefasse des 10–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. *ActaArchHung* 48. 135–195.
- 1996b Fazekasság. In: *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Fodor István – Révész László – Wolf Mária – M. Nepper Ibolya Budapest 62.
- 1997 A honfoglalás kori edénművesség. In: *Honfoglalás és néprajz*. Főszerk.: GYÖRFFY György; Szerk.: KOVÁCS László – PALÁDI KOVÁCS Attila; Budapest 205–225.
- 1997a A honfoglalás és korai Árpád-kori edénművesség térképezése. In: *Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján konferencia anyagai*. Ungvár 69–104.
- 2000 Polírozott kerámia a kora középkori Kisalföldön. *Arrabona* 38/1–2. 7–50.
- TEODOR, Dan Gh.
- 1987 Așezarea feudala timpurie Epurenti. *Arheologia Moldovei* XI. 141–167.
- TOČIK, Anton
- 1968 Altmagyarische Gräberfelder in der Südwest-slowakei. *Archaeologica Slovaca* III. Bratislava
- TÖRÖK Gyula
- 1956 A szobi Vendelin-földek X-XI. századi temetője. *FolArch*. VIII. 129–137.
- 1962 *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. Budapest
- TRUGLY Sándor
- 1996 A komáromi avar telep. - Die awarische Siedlung von Komá-

rom/Komarno. *ComArchHung* 125–148.

VÉKONY Gábor

2002 10. századi település Tatabánya-Dózsakertben. In: *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon*. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6. 23–36.

VIDA Tivadar

1990–1991 Chronologie und Verbreitung einiger awarenzeitlicher Keramiktypen. *Anteus* 19–20. 131–145.

VLKOLINSKA, Ivona

1996 Die Grabverbände mit der Keramik des 9–10. Jh. aus dem Gebiet der Slowakei aufgrund geographisch-chronologischer Analysen. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava 313–333.

WOLF Mária

1992 Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990) *JAMÉ* 30–32. 393–442.

1996a A borsodi földvár. In: WOLF Mária - RÉVÉSZ László szerk.: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Miskolc 242–255.

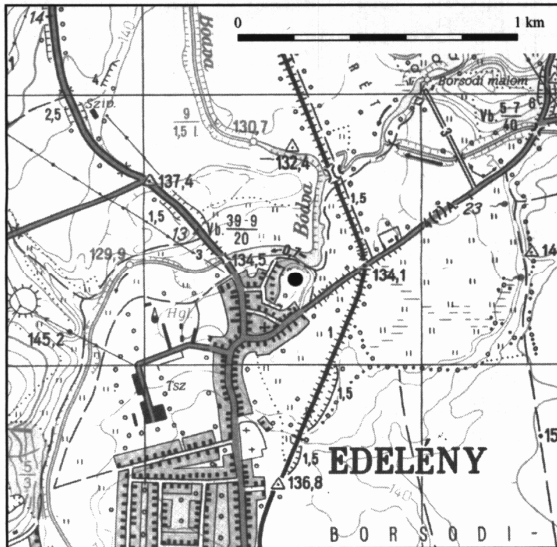
2001 10. századi település Edelény-Borsodon. In: CSERI Miklós - TÁRNOKI Judit szerk.: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szentendre

2002 10. századi kerámialeletek Borsodon. *HOM Évk.* XLI. 39–60.
2003 Adatok 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai. *HOM Évk.* XLII. 85–108.

(Megjelent: *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében / Szerk.: Holló Szilvia Andrea, Szulovszky János. MTA Veab. Budapest. 2006. 47–58. p.*)

Egy ispáni vár utóélete. Borsod a 16–18. században

A borsodi földvár, Borsod megye első központja, már igen régen felkeltette a kutatók figyelmét (1. ábra). A 19. század végén, 20. század elején kisebb ásatásokat is végeztek a területén. Építési módjával, idejével, történeti jelentőségével számos tudományos és népszerűsítő cikk foglalkozott.¹ A modern tudományos kutatás úttörői Nováki Gyula és Sándorfi György voltak, akik 1973-ban elkészítették a vár szintvonalas felmérését. A vár belső területére és a sáncokra egyaránt kiterjedő régészeti feltárássra azonban csak jóval ezután, 1987–99 között kerülhetett sor. Míg magam a várbelső ásatását végeztem, addig Nováki Gyula 1988–89-ben a keleti, legépebben megmaradt sánccszakaszt, 1990-ben pedig az erősen bolygatott nyugati sánctól vágtá át.² Az ásatás ideje alatt ugyancsak Nováki Gyula és Sándorfi György korrigálta a szintvonalas felmérést, amelyet korábban a várbelső sűrű beépítettsége miatt nem mindenhol lehetett pontosan elkészíteni. A több mint egy évtizedig tartó ásatások igen gazdag eredményt hoztak. Ezekről már több helyen is beszámoltunk.³ Most a vár történetének egy eddig ismeretlen szakaszáról szeretnék hírt adni.

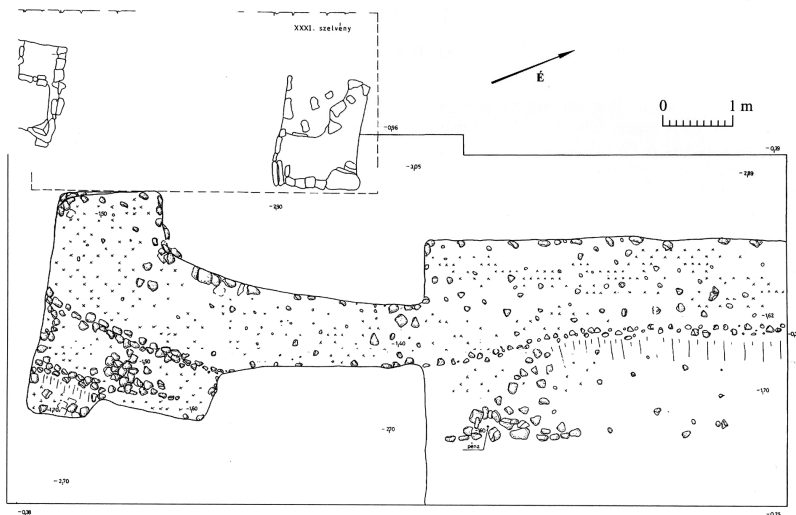
1. ábra. A borsodi földvár és környéke

A borsodi várról igen kevés írásos adattal rendelkezünk. Hiteles oklevél 1194-ben emlékezik meg róla először.⁴ A 13. században mind a vár, mind tisztjei, jobbágysai és népei többször szerepelnek. 1261-ben, de még 1282-ben is saját várának nevezte a király.⁵ 1334-ben azonban Borsod falu magánkézen tűnik fel, s ekkor a várat már csak mint „Feldwar-nak nevezett árkot” említik.⁶ A következő két évszázadban a falu birtoklástörténetét, ha kisebb-nagyobb hézagokkal is, de nyomon tudjuk követni. A várról azonban többé nem szólnak forrásaink. Annál meglepőbb tehát, hogy a 16. század második felében Borsod ismét várként jelenik meg. Borovszky Samu Borsod megye monográfiájában a következőket írta: „A mint a török beütések gyakoriakká váltak, a vármegye területén megszorodott a kastélyok száma is. Az 1550-es évek derekán az ősborsod vár romjainak helyén Bebek Ferenc építtetett kastélyt, de ezt Balassa Zsigmond bevette s fölégette.”⁷ Közlését Nováki Gyula és Sándorfi György kissé félreértették, amikor ezt írták: Borovszky munkájában „van egy előttünk nem világos XVI. századi adat. Eszerint Bebek Ferenc 1544 után Borsod földvára helyén fallal megerősített várkastélyt építtetett, amelyet az 1560-as években a hajdúk megtámadtak és felégettek.” Megkérdőjelezzük az adat hitelességét is.⁸

A borsodi castellumról azonban csakugyan van egy írásos forrásunk. 1568-ban Zolthay István szendrői várkapitány vizsgálatot indított annak érdekében, hogy tisztázza Borsod falu állapotát és jogállását? A vizsgálat során több más tanú mellett eskü alatt tett vallomást az edelényi, sápi, és maga a borsodi bíró is. Tanúvallomásuk körülbelül harminc évre visszamenőleg igyekezett tisztázni a falu birtokviszonyait, amely, mint a jegyzőkönyvből is kiténik, igen zilált volt ebben az időben. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen közsímet tény, hogy a mohácsi csata (1526) után az I. Ferdinánd és Szapolyai János, később pedig hívei között zajló fegyveres küzdelem igen súlyosan érintette ezt a vidéket.¹⁰ Mindehhez hozzájárult még az egyre erősödő török veszedelem, amelynek következtében Buda (1541), majd Fülek (1554) elfoglalása után Borsod megye jó része, Borsod falu is, hódoltság területé vált.¹¹ A zűrzavart csak fokozta, hogy a környék nagyhatalmú urai gátlás nélkül zsarolták a vidéket, egyik királytól a másikhoz állva szakadatlanul növelték birtokaikat. S amit nem sikerült szépszerével, a két királytól kicsikart adomány formájában megszerezniük, azt hatalmaskodással egymástól, illetve a kisebb birtokosoktól rabolták el. Borsod falu tanúvallomásából kirajzolódó sorsa tipikus lehetett a korszakban.

A tanúk egybehangzóan állították, hogy Borsod Edelénnyel és Sáppal együtt egykor Szapolyai János tulajdonában volt, és Tokaj várához tartozott. Szapolyai, miután királlyá választották (1526), hűséges szolgálataiért Kállai Jánosnak adományozta a három települést. Később viszont Kállai János Borsod falu egy részét saját familiárisának, Fekete Péternek továbbadományozta.

Miután azonban János király Tokajnál vereséget szenvedett I. Ferdinánd hadaitól (1537), Kállai János, aki nem akart csatlakozni Ferdinánd híveihez, „rebellis” lett. Ezért birtokait Bebek Ferenc kérte, és kapta meg I. Ferdinándtól. S noha ez ellen Kállai János tiltakozott, a zűrzavaros időket kihasználva Bebek Ferenc elfoglalta birtokait, azzal a résszel együtt, amelyet Fekete Péternek ajándékozott Borsodon. Bebek Ferenc halála után fia György tovább tetézte a hatalmaskodást azzal, hogy Fekete Péter borsodi birtokrészeit a saját emberének, Rácz Péternek adta.

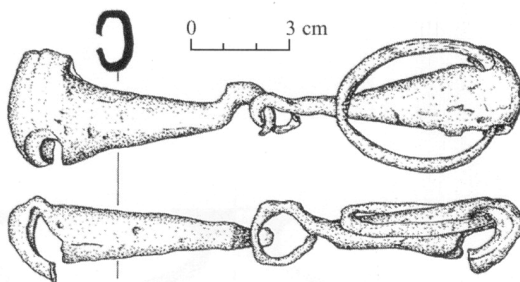
2. ábra. Borsod-Földvár. A castellum alapozásának maradványai közvetlenül a nyugati sánc mellett. (Rajz: Sáfrány Andrásné)

A várkastélyt mintegy mellékesen, Borsod egyik fontos haszonvételeinek, a malomnak előszámlálása során említette meg az egyik tanú. „Volt ennek a Borsod falunak a területén Kállai János idejében a Bódva folyón egy kerek malom, amelyet, amikor néhai Balassa Zsigmond Bebek Ferenc borsodi castellumát ostromolta, felégetett. Most pedig Rácz Péter két kerékkel újra felépíttetett.”¹² A tanúvallomás tehát egyértelműen azt állítja, hogy létezett a borsodi várkastély, amelyet meg is ostromoltak. Azonban nem ezt, hanem a közelében elhelyezkedő malmot égették fel. Bizonyos, hogy a malom Borsod birtoknak jól jövedelmező része lehetett. Már az 1334-es oklevélben is megemlítették, és a 17–18. századi birtokvitákban, még mint pusztá malomhelyet is, mindig számon tartották.¹³ S minthogy helyét 1334-ben és 1663-ban¹⁴ ugyanott, „a borsodi vár alatt”, határozták meg, joggal állíthatjuk, hogy a borsodi malom a legkorábbi időktől fogva ugyan-

ott, a vártól néhány száz méterre északkeletre állt, ahol ma is egy malomépület található. Ez egészen a közelmúltig működött.

A castellum felégetéséről szóló híradás tehát tévedésnek bizonyult, amelyet azonban valamennyi, a korszakkal, és a vidékkel foglalkozó kutató átvett. A tévedéssorozatot maga Borovszky indította el azzal, hogy félreértette, vagy összekeverte a saját jegyzeteit. Összehasonlítva ugyanis jegyzeteit¹⁵ az eredeti tanúkihallgatási jegyzőkönyvvel,¹⁶ láthatjuk, hogy ott még a valóságnak megfelelően a malom felgújtását jegyezte fel. Később azonban, a megyei monográfiában¹⁷ ebből már a várkastély felgújtása lett.

Borovszky tévedése természetesen nem jelenti azt, hogy kételkednünk kell a tanúkihallgatási jegyzőkönyvben elmondottak hitelességében is. Nemcsak azért, mert a tanúk hivatalos személy előtt, maguk is hivatali minőségükben, eskü alatt vallottak, és a kor felfogása szerint hamis tanúkodással a lelkük üdvösségét kockáztatták volna.¹⁸ Hanem azért is, mert az adatok nagy részét más forrásból ellenőrizni tudtuk. Így biztos, hogy Borsod, Edelénnel és Sáppal együtt, valóban Szapolyai János tulajdonában volt, már jóval királlyá választása előtt, 1504-ben is.¹⁹ Szapolyai 1526-ban Kállai Jánosnak tett adományát ugyancsak hiteles iratok bizonyítják.²⁰ De vannak adataink arról is, hogy Ferdinánd király 1535-ben Szendrő várával együtt Bebek Ferencnek ajándékozta Edelényt is.²¹ Bebek Ferenc azonban nem elégedett meg azzal, hogy Edelényt „hivatalosan” megszerezte Kállai Jánostól, hanem erőszakkal elfoglalta, és hatalmában tartotta más birtokait, Sápót és Borsodot is. Ez ellen Kállai János 1539-ben a leleszi,²² 1546-ban pedig a váradi káptalan előtt tiltakozott.²³ S minthogy ezek az adatok a valóságnak megfelelően szerepelnek a tanúvallomásokban, nincs okunk kétkedni a borsodi castellummal kapcsolatos információ hitelességében sem. Már csak azért sem, mert a várbelső feltárása során sikerült rábukkannom a várkastély maradványaira is.

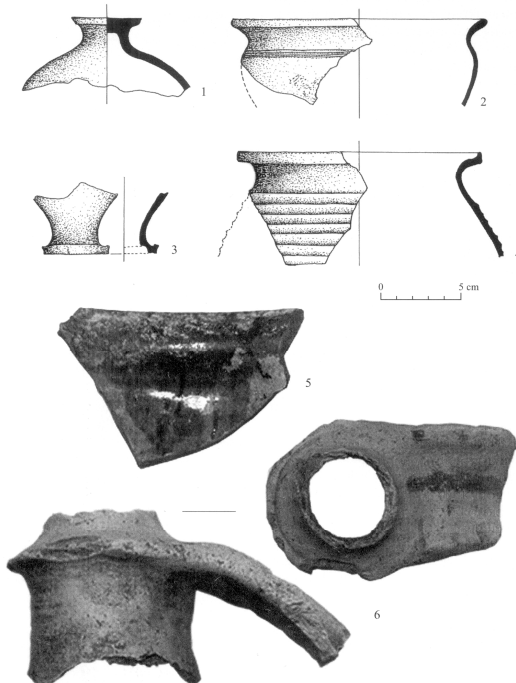
3. ábra. Borsod-Földvár. Köpüs szárú zabla, amelyet a castellum alapozásán leltünk. (Rajz: F. Bodnár Katalin)

Nováki Gyula és Sándorfi György nem utolsósorban azért kételkedett a várkastélyról szóló híradás hitelességében, mert „Az 1987-ben megkezdett ásatás a földvár belső területének nagy részére kiterjedt, de ennek nem találta nyomát.”²⁴ 1992–94 között azonban, a vár északnyugati oldalán, közvetlenül a sánc mellett, illetve részben a leomlott sánc alatt ennek az épületnek több maradványát tártuk fel. Számunkra itt most csak az az 1–1,5 m széles alapozásmaradvány fontos, amelyet a sánc irányával párhuzamosan, megközelítőleg észak-déli irányban találtunk. Keleti széle határozottan kirajzolódott, a nyugati azonban kevésbé jól lehetett megfigyelni. Az erősen bolygatott környezetben csak a legelső rétegét tárhattuk fel. Az alapozást, amely az északi oldalán mintegy 3 m-re kiszélesedett, 11 m hosszan tudtuk követni. Itt az egykori épület egyik sarkát sejthetjük. A csekély maradványok miatt azonban ezt nem állíthatjuk teljes bizonyossággal (2. *ábra*). Az alapozásmaradványon egy I. Ferdinánd által 1544-ben Kőrmöcbányán veretett denárt,²⁵ közelében pedig egy kópús szárú zablát leltünk (3. *ábra*). E speciális zablaforma a 15–16. században egyaránt megtalálható. Ebből az időből valók a felvidéki és az alföldi példányok is. S bár az ásatások leletanyagában ritka, a 15. századi városi kézművesség jól ismert terméke volt. Erre mutat, hogy a nürnbergi Mendel-alapítvány Hausbuchja is ábrázolja a városi kantárkészítő termékei között.²⁶ Hasonló zablát találtak Sarvalyon,²⁷ Zsaluzsányban (Zalužany),²⁸ Abaszéplakon (Krásna nad Hornádom),²⁹ a sárosi (Vel'ký Šariš), terebesi (Trebíšov), kézsmárki (Kežmarok),³⁰ sioni (Sión)³¹ várban, a pilisszentkereszti kolostorban,³² valamint a Kecskemét környéki településeken is.³³ A zablát tehát nemcsak a vele együtt talált érem, hanem a párhuzamai is a 16. századra kelteznek. A bontás során néhány késő középkori cseréptöredéket is találtunk.

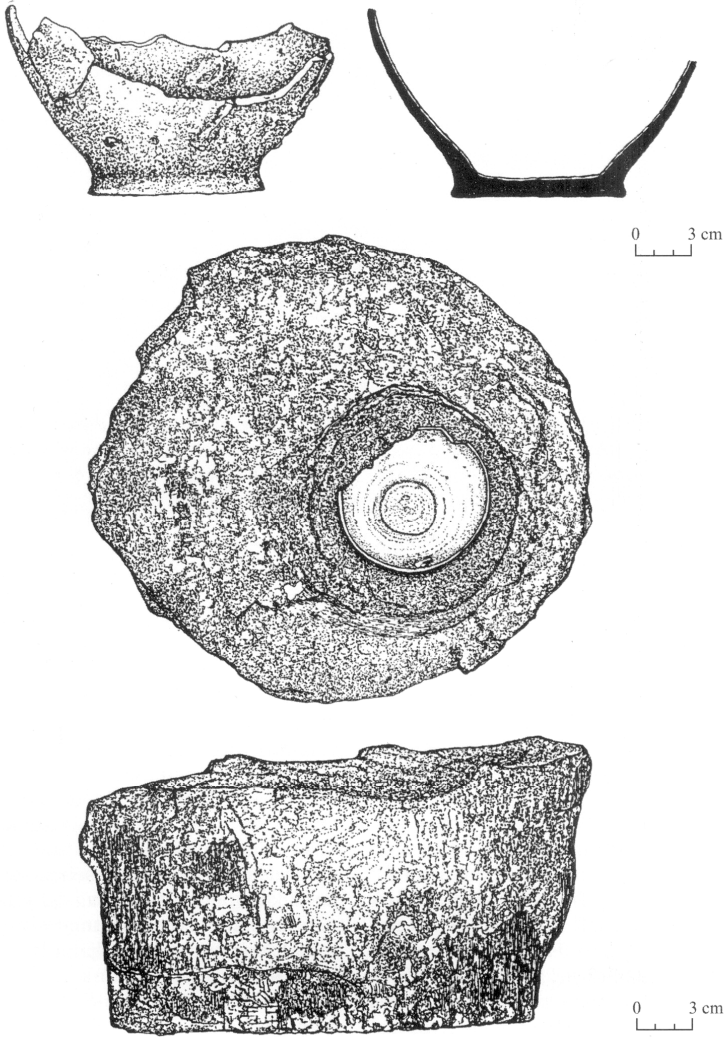
A castellum felszereléséhez tartozhatott az a késő középkori leletanyag is, amelyet azonban nem itt, hanem az épületmaradványtól kb. 50 m-re dél-nyugatra, a mai feljárat közelében, másodlagos helyzetben találtunk. Ezen a területen bukkantunk nyomára annak a 20 m széles, 3–3,5 m mély ároknak, amely kelet-nyugati irányban átszeli a várat, és amely épp itt fut ki a domb pereméig.³⁴ Az árok betöltésében fekete, erősen faszenes rétegben nagymennyiségű leletet, 16–17. századi cseréptöredékeket, vastárgyakat, többek között fehér agyagból készült, vékony falú, piros festésű korsót, belül zöld mázas fazekat, fehérre égett agyagból korongolt talpas poharat (4. *ábra*), különféle kályhaszemeket, patkót, szekérvasalásokat, cigányfűrot találtunk. A késő középkori leletek között azonban előfordult néhány korábbi, Árpád-kori tárgy, valamint kváderkő töredéke is. Így arra gondolhatunk, hogy az árkot egy bizonyos időpontban tudatosan töltötték be, mintegy kitakarítva a várat. Erre utal az is, hogy leletek csak ebből a fekete faszenes rétegből kerültek elő. Felette 1–3 m-es vastagságban vörös égett agyagréteget, nagy

valószínűséggel a sánc elegyengetett maradványát találtuk meg. Az újkori házak alapja ez utóbbin állt, alig belemélyedve.

Valószínűleg a castellumhoz kapcsolhatunk egy másik, az esperesi templom közelében előkerült leletet is. Az esperesi templomon kívül, a szentély közelében egy mállékony anyagú konglomerátumból faragott szenteltvíztartót találtunk. Ebben egy fehér agyagból, gyorsan forgó korongon készített, vékony falú, belül sárga mázas fazék alja helyezkedett el (5. ábra). Az esperesi templomról egyáltalán nem szólnak írásos forrásaink. Nem említi az 1334-es oklevél sem, pedig ez igen részletesen leírja Borsod falu határát, megemlíti a vár mellett elhelyezkedő templomot, s mint láttuk, a malmot is. Ha tehát az esperesi templom még állt volna, feltehetően azt is szóba hozza a „földvárnak nevezett árokkal” együtt. És mégis, a templomot valamilyen formában a castellummal egy időben is kellett, hogy használják, hiszen a szenteltvíztartóban lelt mázas edényt jelenlegi tudásunk szerint a 16. századnál korábban nem keltezhetjük.³⁵

4. ábra. Borsod-Földvár. Másodlagos helyzetben előkerült késő középkori leletek, amelyek feltehetően a castellum felszereléséhez tartoztak. (Rajz: F. Bodnár Katalin)

5. ábra. Borsod-Földvár. 16. századi edény töredék az esperesi templom mellett előkerült szenteltvíztartóban. (Rajz: Sáfrány Andrásné)

A castellum építési idejére csak a régészeti leletek és a történeti adatok összevetéséből következtethetünk. Az alapozáson talált érem 1544-es dátuma a *terminus post quem*, ennél korábban nem épülhetett. *Ante quem*-ként pedig Bebek Ferenc halálának időpontját vehetjük, amely 1558-ban követ-

kezett be.³⁶ Még tovább szűkíthetjük ezt az időtartamot, ha meggondoljuk, hogy Fülek elvesztése, 1554 után Bebek Ferenc ismét a Szapolyai-párt híve lett, érdeklődése Erdély felé fordult. Lengyelországban, Erdélyben, Isztambulban járt, így feltehetőleg keveset tartózkodott Borsod megyei birtokain.³⁷ Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy a borsodi castellum 1544 és 1554 között épülhetett. Hogy építésére Bebek Ferencnek semmiféle törvényes jogcíme nem volt, azt már eddig is láthattuk. Ehhez hozzá kell még tennünk, hogy egy 1546-os adat szerint I. Ferdinánd Castellannfy Kristófnak és Lászlónak adományozta Borsodot Edelénnyel és Sáppal együtt.³⁸ Az új tulajdonosokat törvényesen be is iktatták birtokaikba.³⁹ Bizonyos tehát, hogy a castellum építésének idején Borsod nem volt Bebek Ferenc tulajdona. Bizonyos azonban az is, hogy a zavaros viszonyokat kihasználva, mégis a hatalmában tartotta. Erről tanúskodnak az adórajstromok is.⁴⁰

A castellum ostromának idejéről sajnos nem tesznek említést a tanúki-hallgatási jegyzőkönyvben. Más forrásból azonban tudjuk, hogy Bebek Ferenc és a Balassa testvérek, Menyhért, illetve Zsigmond között 1545-ben volt fegyveres összetűzés, amelynek során a szendrői várat is ostromolták⁴¹ a Balassák. Természetesen nem bizonyos, hogy ekkor ostromolták meg a borsodi castellumot is, ha az egyáltalán már állt. Kétségtelen azonban, hogy az építést követően nem sokkal sor került erre, mivel Balassa Zsigmond, aki a tanúvallomás szerint résztvevője volt az ostromnak, 1561-ben meghalt.⁴²

Hogy a castellum meddig létezett, arról nincsenek adataink. Maga a falu 1582-ben pusztult el egy török támadás következtében, és még 1590-ben is elhagyottan állt.⁴³ 1595-ben azonban már ismét lakott volt,⁴⁴ és a továbbiakban élte a hódoltsági falvak megszokott életét. A castellumról nem halunk többé.

A vár egy 1708-as adatban bukkan fel újra. Ekkor idősebb Szentpéteri János tiltakozik az ellen, hogy néhai Vay Ábrahám és felesége Ibrányi Anna örökösei a Borsod nevű faluban lévő földváron csúrt vagy csűrös kertet építsenek. Ez a terület ugyanis az övé, a Vayaknak csak néhány zálogként birtokolt házhelyük van itt.⁴⁵ Nagyon valószínű, hogy ekkor már semmiféle középkori épület nem állt a várban, s megkezdődött az a folyamat, amelynek során a falu ide is felkúszott, és a várat házhelyekként kezdte hasznosítani. Meglehet, hogy ekkor került sor a vár „kitakarítására”, a várat átszelő árok betöltésére. A falu terjeszkedését jól mutatja egy, a 18. század végén készült térkép is, amelyen már több házat is ábrázoltak a vár területén (6. *ábra*).⁴⁶ Különösen érdekes, hogy a sáncokból ekkorra már csak annyi maradt meg, mint amennyit napjainkban is láthatunk. A sánc nagy részét tehát nem az újkorban, a falu betelepülésével, hanem valószínűleg a castellummal, illetve a faluval együtt a török kori harcok idején pusztították el.

6. ábra. A borsodi földvár a 18. század végén. (BML T 198/1)

Jegyzet

¹ NOVÁKI – SÁNDORFI 1992, 29–30; WOLF 1999, 121–125.

² NOVÁKI 1993.

³ WOLF 1992, 393–442; WOLF 2001a, 127–156; WOLF 2001b, 179–198; WOLF 2003, 85–108; WOLF 2005, 131–141.

⁴ GYÖRFFY 1963, I. 761.

⁵ GYÖRFFY 1963, I. 761–762.

⁶ GYÖRFFY 1963, I. 762–763.

⁷ BOROVSZKY 1909, 88–89.

⁸ NOVÁKI – SÁNDORFI 1992, 30, 241. j.

⁹ MOL NRA fasc. 1738. Nr. 56.

¹⁰ BOROVSZKY 1909, 92–93; SÖRÖS 1899, 599–606.

¹¹ BOROVSZKY 1909, 84–87, 90.

¹² „Fuit in territorio eisdem possessionis Borsod tempore Joannis Kalaj super fluvio Boldua rotarum molendium quod tempore expugnationis Castellj Borsod Francisci Bebek a Sigismundo quondam Balassa factam, exustum est. Nunc autem

- Petrus Raath demum duobus rotis aedificari fecit.” MOL NRA fasc. 1738. Nr. 56. 1 vallomás.
- ¹³ GYÖRFFY 1963, 763, BML XV–17. Borovszky jegyzetei, Borsod: 1593, 1607, 1611, 1638, 1641, 1663 stb, BML IV. A. 501 a. Borsod vármegye nemesi közgyűléseinek iratai, XXV. kötet 196, vö. BOROVSZKY 1909, 149.
- ¹⁴ BML IV. A. 501 a. Borsod vármegye nemesi közgyűléseinek iratai. VII. kötet 737.
- ¹⁵ BML XV-17, Borovszky jegyzetei, Borsod. A jegyzetekből egyértelműen kiderül, hogy a malom felújításáról van szó.
- ¹⁶ MOL NRA fasc. 1738. Nr. 56.
- ¹⁷ BOROVSZKY 1909, 88–89. Az eredeti vallomás latin szövegének kijegyzetelése során ejtettek néhány hibát (expugnacionis helyett expugnacione, Francisci helyett Franciscum). Így feltehető, hogy a monográfia írása során maga Borovszky is nehezen tudta értelmezni saját jegyzeteit.
- ¹⁸ Lásd: Arany János: Hamis tanú című balladáját. A témával bőségesen foglalkozott a néprajzi irodalom. VÖ: TAKÁCS 1987, további irodalommal.
- ¹⁹ Putnoki cs. Lt. Fasc. 25. nr, 25, vö: BOROVSZKY 1909, 75.
- ²⁰ MOL NRA fasc. 830. Nr. 33, Losonczy család levéltára fasc. 10. Nr. 133, vö BML XV–17. Borovszky jegyzetei, Edelény.
- ²¹ MOL NRA fasc. 178. Nr. 1. Más forrásunk szerint Bebek Ferenc magától Szapolyaitól eszközölte ki 1538-ban, hogy Szendrő mellett Edelény birtokába is beiktassák. MOL NRA fasc. 1565. Nr. 73. Vö. BOROVSZKY 1909, 73. Ismét más forrásunk szerint azonban Edelényt csak 1543-ban szerezte meg Bebek Ferenc. Jászó St. B. F 4/N 147, vö. BMLXV-17. Borovszky jegyzetei, Szendrő.
- ²² MOL NRA fasc. 1750. Nr. 17.
- ²³ MOL NRA fasc. 252. Nr. 39.
- ²⁴ NOVÁKI – SÁNDORFI 1992, 30.
- ²⁵ CNH III, 40. H935. Az érem meghatározásáért Tóth Csabának tartozom köszönettel.
- ²⁶ HOLL - PARADI 1982, 58–59.
- ²⁷ HOLL - PARADI 1982, 100. kép 4, 147. kép.
- ²⁸ POLLA 1962, XI. tábla 14. 86.
- ²⁹ POLLA 1986, 261–262, 126. kép 5, XVI. t. 4.
- ³⁰ SLIVKA 1980, 257–259, 16. kép 3–5, 18. kép 1–3; POLLA 1971, 70. kép 8, 121.
- ³¹ JANSKA 1963, 75. kép, 246.
- ³² HOLL 2000, 37. 55. kép 1.
- ³³ SZABÓ 1938, 118. 563. kép; SZABÓ 1954, 138. XXXIV. t. 7.
- ³⁴ Az árokról részletesen: WOLF 2001b, 188.
- ³⁵ A borsodi vár templomairól részletesen: WOLF 2005.
- ³⁶ Bebek Ferencet 1558-ban Izabella királyné Erdélyben megölette. Vö: BENDA 1982, 391.
- ³⁷ BUDAI 1864, 198–202.
- ³⁸ MOLA 57 Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regni – 2. kötet 122–123. E 227 – Magyar Kamara Archivuma – Libri donationum – 1. kötet 345. CD.
- ³⁹ BML XV–17 Borovszky jegyzetei, Edelény.
- ⁴⁰ BML XV–17. Borovszky jegyzetei, dicalis összeírások: 1544, 1546.

- ⁴¹ SZALAY 1861, 29–30. Balassa Menyhért testvéréhez, Balassa Imréhez, a sa-
jónémeti táborból 1545. augusztus 14-én írt levele, amelyben arra biztatja Imrét,
hogy fegyveres népével csatlakozzék hozzá és Zsigmondhoz a Bebek-várak ellen
folytatott hadjáratukban.
- ⁴² BESSENYEI 1998, 63.
- ⁴³ BML IV. A. 501/a II. kötet 572. Vö: BOROVSZKY 1909, 90.
- ⁴⁴ BML XY. 17. Borovszky jegyzetei, Borsod.
- ⁴⁵ BML IV. A 501/a xv. kötet 372. VÖ. BML XV-17. Borovszky jegyzetei, Borsod.
- ⁴⁶ BML T198/1. Köszönettel tartozom Bodnár Tamásnak, hogy a térképre felhívta a
figyelmemet.

Irodalom

- BENDA Kálmán (főszerk.)
1982 *Magyarország történeti kronológiája*. II. 1526–1848.
- BESSENYEI József
1998 Diósgyőr birtoklástörténete 1522–1702. In: *Miskolc története*. II.
1526–1702. Főszerk. Dobrossy István. Miskolc, 53–89.
- BOROVSZKY Samu
1909 *Borsod vármegye története*. Budapest.
- BUDAI Ferencz
1864 *Polgári lexicon*. Pest.
- CNH III
Huszár Lajos: *Corpus Nummorum Hungariae*. III. Habsburg-
házi királyok pénzei. I. (1526–1657). Budapest 1975.
- GYÖRFFY György
1963 *Az Arpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Budapest.
- HOLL, Imre
2000 *Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis*. Budapest. (VAH
XI.)
- HOLL, Imre - PARÁDI, Nándor
1982 *Das Mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Budapest. (Fontes ArchHung)
- JANSKÁ, Eva
1963 Archeologický výzkum hradu Sión. *AR XV*, 220–247.
- NOVÁKI Gyula
1993 A borsodi földvár sánca (Die Erdburgschanze von Borsod).
HOMÉ XXX–XXXI, 25–145.
- NOVÁKI Gyula - SÁNDORFI György
1992 *A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig)* (Die
Burgen des historischen Komitats Borsod von der Urzeit bis zur
Kurutzenzeit). Budapest - Miskolc.

- POLLA, Belo
 1962 *Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*. Bratislava.
 1971 *Kežmarok*. Bratislava. (Archaeologica Slovaca Fontes X.)
 1986 *Košice-Krásna*. Košice. (Fontes Archeologického Ústavu Slovenského Narodného Múzea v Bratislave)
- SLIVKA, Mikhal
 1980 *Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku*. *HCK XI*, 218–289.
- SÖRÖS Pongrác
 1899 Gimesi Forgách Simon báró. *Századok XXXIII*, 595–698.
- SZABÓ György
 1954 *A falusi kovács a XV-XVI. században (Derevenskie kuznecy v XV-XVI. stoletijah)*. *FolArch VI*, 123–146.
- SZABÓ Kálmán
 1938 *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei (Kecskemét th. Város múzeumának ásatásai)*. *Kulturgeschichte Denkmäler der Ungarischen Tiefebene*. Budapest.
- SZALAY Ágoston
 1861 *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560*. Pesten.
- TAKÁCS Lajos
 1987 *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest.
- WOLF Mária
 1992 *Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról, 1987–1990 (Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod. Grabungen 1987–1990)*. *JAMÉ 30–32*, 393–442.
 1999 *Adatok a Bódva-völgy honfoglalás és kora Árpád-kori településtörténetéhez (Daten zur Siedlungsgeschichte des Bódva-Tals aus der Zeit der Landnahme und frühen Arpadenzeit)*. In: *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Szerk. Bodnár Mónika - Rémiás Tibor. Putnok, 121–131.
 2001a *10. századi település Edelény-Borsodon (Eine Siedlung aus den 10. Jahrhundert in Edelény-Borsod)*. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit. Szentendre, 127–156.
 2001b *Északkelet-Magyarország ispáni várai (Burgen der Gespane in Nordostungarn)*. *HOMÉ XL*, 179–198.
 2003 *Adatok 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai (Informationen zu unseren Töpferkunst des 10. Jahrhunderts Die Lehre der Funde in Borsod)*. *HOMÉ XLII*, 85–108.

- 2005 Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis. A borsodi ispánsági vár templomai. Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis (The churches of the ispán's castle at Borsod). In: *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Szerk. Ritoók Ágnes - Simonyi Erika. Budapest. (Opuscula Hungarica VI.)

Rövidítések

MOL Magyar Országos Levéltár, Budapest
BML Borsod Megyei Levéltár

(Megjelent: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Castrum Bene Egyesület, Históriaantik Könyvesház Kiadó. Budapest. 2006. 291–300. p.)

Cserépedények egy leégett ház kemencéjének közelében a borsodi földvár ásatásán.

VISSZAEMLÉKEZÉS

A Mocsáry család és Sáp-pusztá Dr. Mocsáry Pál visszaemlékezése

A nagy edelényi uradalomból ifjú Dessewffy Ferenc halálát (1820) követően a család birtokában csupán a közigazgatásilag Finkéhez tartozó Sáp-pusztai uradalom maradt, melyen mindig haszonbérleők gazdálkodtak. A birtokot 1885–1935 között Noszticius Árpád (1859–1935) nagybérlő és felesége, Hofmann Emilia bérelte. Noszticius Árpád kiváló gazda volt, a 20. század elején megyei gazdasági tudósítóként is működött. A birtok ekkor 1212 hold volt, ebből 564 hold szántó. A cselédek száma 23 fő. 1925-ben, örökösödés útján az új tulajdonosok Pálffy Béla és Ödön. 1935-től Mocsáry Pál (1899–1969) és felesége Kolbenheyer Sarolta (1905–1992) bérlti a birtokot, tulajdonosa ekkor gróf Draskovits Györgyné és testvére. A birtok nagysága ekkor hivatalosan 1029 hold. (L. L. L.)

Mocsáry Pál¹ (1899–1969), édesapám és családjunk kenderesi származású. A Mocsáry családról a levéltári iratok 1303-ban tesznek említést először. A bocsári előnév egy Nógrád megyei kisközség nevéből, Bocsbárból származik. Ezen településen áll egy kőépület, amely falában található egy nagy kő, belevésve a Mocsáry név és az 1540-es évszám.

A füleki vár kapitánya volt Mocsáry Balázs, aki 1580 körül született. Levéltárban található két érdekes levél. Az egyiket Mocsáry Balásznak, a másikat fiának Gergelynek írta II. Ahmed. A vár védelméért Ferdinánd király megjutalmazta a családot és Andornak, Szemere, Lippa, Baglyasalja, Kazár, Kustány, Keresztúr községeket adományozta a családnak a hozzájuk tartozó földterületekkel. Innen eredt a Mocsáry család nagy kiterjedésű birtoka, amíg az örökösödés és eladás folytán szét nem aprózódott. Az utolsó földterület Kenderesen volt, vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzó birtoka szomszédságában. Felmenőink a családdal kapcsolatot tartottak. A család egy része Kenderesen maradt. Édesapám Füleken bérbe vett egy nagyobb földterületet és azon gazdálkodott eredményesen, majd Rimaszombatra költöztünk. A magyarok és a szlovákok között jó volt a kapcsolat, a csehek sem a magyarok, sem a szlovákok nem szerették. Egyre láthatóbbá vált, hogy a magyar embereknek nem sok jövője van Csehszlovákiában, ezért a család átköltözött Magyarországra.

Sáppusztán (akkor Finkéhez tartozott, jelenleg Edelény város része) bérbe vette a morvaországi gróf Draskovich családtól a gazdaságot, mely

1000 hold körüli volt. A művelhető terület 500 hold, az erdő 500 hold, a szőlő 20 hold. A szőlő alatt kisebb gyümölcsös terület el. A bérbe vett földterület Damak község határától a finkei szántóföldek végéig, a finkei zsidó temetőig tartott. A gazdaság központja a tanya volt, ahol az emberek éltek és itt folyt az állattenyésztés is. A tanya északi részén volt a környék legnagyobb épülete, s ezért kastélynak hívták, ebben laktunk. A tanyán laktak a cselédek családostól, itt voltak az istállók és a műhelyek. A nagy istállóban a cselédek is tartottak tehenet saját ellátásukra. Édesapám a cselédekkel szoros kapcsolatot tartott. Mindig szorgalmazta, hogy legyenek aprólékjaik, hizlaljanak legalább egy disznót és amelyik család rászorult, azokat édesapám kisegítette élelemmel. A családok gyermekei Damakra jártak elemi iskolába. Édesapám és édesanyám minden karácsonykor felhívta az összes cselédegereket a kastélyba a karácsonyfához, ahol minden gyerek szép ajándékot kapott. A tanyán dolgozók részére (Balajtról is többen jártak át), ha betegek voltak, fogatot biztosított, hogy bevigye őket Edelénybe az orvoshoz.

A tanyán volt egy nagyméretű korszerű istálló, melyben 40–50 tehén is elfért. Az alja egy kissé lejtősen volt kialakítva, hogy a trágyalé lefolyjon. Minden tehén fölött volt egy tábla, amely a származását, a jellemző adatokat és a tejhozamát tartalmazta. A tehenészetet nyilvántartották országosan nemesítés céljából. A tejhozam növelése érdekében édesapám a Budapesti Nemzetközi Vásáron vett egy nagyon értékes, díjazott bikát. Ez volt a biztosítéka annak, hogy a tehenészetből nemes utódok származzanak. A borjak számára volt egy elkerített terület. A gazdasághoz egy nagy juhnyáj is tartozott. Évente nyírták a juhokat. A gyapjút abban az időben igen jó áron lehetett értékesíteni.

A cselédek munkáját Papp András ispán irányította. Hodossy Lajos gépészkovács Edelénybe költözése után Takács János volt a gépészkovács, aki szintén kiváló szakember volt. A gőzgépet, amit „tüzesnek” neveztek, a dobot, amely a kévékből a magot kicsépelte és az elevátort olyan gondosan előkészítette az aratásra, hogy nem volt soha üzemzavar. Később ezzel a családdal rokoni kapcsolatba kerültünk. János mester édesapja, Takács András és felesége a sápi kis temetőben nagykeresztet is állíttatott.

A grófi család évente egyszer eljött a tulajdonukban lévő gazdaságot megtekinteni. Édesapám mindenről tájékoztatta őket. Sorra járták a cselédlakásokat, elbeszélgettek az emberekkel. Érdekelte őket a sorsuk. Meg tudnak-e élni, el tudják-e tartani a családjukat? Draskovics gróf jellegzetes rövid tiroli bőrnadrágot hordott, zöld pörgekalappal. Felesége nagyon egyszerűen öltözött. Általában nálunk étkeztek és az erdész családjánál voltak elszállásolva. Én csak a legjobbakat mondhatom róluk.²

A terület túlnyomó részén búzát termesztettünk, de volt a területen egy kis rozs, zab, árpa, kukorica, marharépa is. A szántást lovas fogattal végeztük, a vetés korszerű vetőgéppel történt. A gazdálkodáshoz korszerű mezőgazdasági eszközök álltak a család rendelkezésére.

Az aratás mindig nagy esemény volt. Mezőkövesdről matyók jöttek, akiket a mi lovas szekereink hoztak a tanyára. Az asszonyok és a leányok gyönyörű, díszes ruhákban, a férfiak fekete csizmában, fehér ingben, fekete mellényben, fekete pörgekalapban, ünnepélyesen öltözve érkeztek. Én a tanyától messze kilovagolva vártam őket, és mellettük lovagoltam a tanyáig. Máshol az aratók éjszaka egy nagy istállóban szalmán pihentek, nálunk édesapám ágyakat készíttetett és abban mindenkinek vastag zsúpszalmán biztosította a megfelelő pihenést. Ennek ellenére sok fiatal a jászolban aludt. A gazdaság biztosította számukra egész idő alatt az eleséget. A főzőasszonyok kiváló ételeket készítettek. Az aratás nagyon nehéz munka volt. Általában reggel négy óra körül kezdték és kb. 10 óráig dolgoztak, mert ekkor már a meleg miatt hullani kezdtek a szemek a kalászközből. Délután három óra körül újra kezdték és késő estig dolgoztak. Az aratók egymás mellett haladtak kissé lemaradva egymástól, teret adva az előttük haladóknak. Amikor a hosszú tábla végére értek, vállukra vették a kaszát és visszamentek a búzatabla elejére. Nehéz volt az aratólányok munkája is. Minden kaszás után volt egy kévékötő leány, aki a búzakarálászközből kis köteléket készített, egyforma nagyságú kévéket fogott össze a lekaszált búzából, ezzel erősen átkötötték és letették a földre. Ez így ment egész nap. A kévékötők akkor kerültek nehéz helyzetbe, amikor a búza között sok volt a szúrós gaz, a gordon, ami a kezüket, a karjukat is gyakran felsértette. A vízhordó leányok nem győzték egész nap hordani a közeli kútból a jó hideg vizet. Este, hogy a szem ne peregjen, a földön hagyott kévéket összeszedték és ügyesen keresztet raktak belőle. Tizennyolc kéve kellett egy kereszthez, melyet úgy raktak össze, hogy a középpontjában volt a kévének az a része, melyen a búzakarálások voltak, így védve volt az esőtől.

Amikor a keresztet behordták, a cséplőgép két oldalán kazlakat alakítottak ki belőlük. Csak hozzáértő ember irányíthatta a kazalrakást. Ezekből a kazlakból táplálták a cséplőgépet. A gépészkovács részéről nagy szakértelem kellett ahhoz, hogy a tüzes gép állandóan olyan atmoszféra nyomás alatt álljon, hogy reggeltől késő estig egyenletesen hajtsa a cséplőgépet és az elevátort. Ez a munka rendkívül igénybe vette a tüzes gépet. A kazalról villával a cséplőgép megfelelő helyére dobták egyenként a kévéket. A cséplőgép központi része volt a dob, amely rendkívül gyorsan forgott. Acéllemezekkel volt fedve és ebbe engedte bele szépen szétterítve az etető a kévéket. Így a cséplés szemveszteség nélkül folyt. Különösen nehéz helyzetben voltak azok a leányok, asszonyok, akik a cséplőgép túlsó végén a töreket ta-

karították el, mert a gép rendkívül gyorsan, nagy mennyiséggel árasztotta el őket. A törek sokszor két-három centiméter vastagságban ellepte a fejüket és a ruhájukat, mely az árpa cséplésekor különösen szűrös volt. Az elevátor nagy magasságba hordta a kicséplelt kévék szalmáját és szabályos kazlakba rakták úgy, hogy az eső lefolyjon róla. Amikor a két kévekezal feldolgozásra került és elkészült a két szalmakazal, akkor a tüzes géppel, cséplőgéppel és az elevátorral odébb kellett állni, új cséplőhelyet kellett kialakítani. A tüzes gépet hat ló is alig bírta odébb húzni, olyan nehéz volt.

Az aratás vége felé a szép, fiatal matyó lányok gyönyörű aratási koszorút készítettek búzagalászból és amikor édesapám ott járt, körbefogták és a jobb karjára húzták. Ez az aratás végének közeledtét jelezte. Az aratás végén az aratók egy rúdon nagy aratási koszorút hoztak be a tanyára az ispán és édesapám elé, melyet egy ember a következő rigmus kíséretében adott át:

*Oly gyönyörű és szép a mi ünnepélyünk,
Hogy aratásunkat jól elvégezhattük.
Tudom örvendezik benne ispán s gazda urunk,
Hogy búzahozamból megajándékozhattuk.
Isten kegyelme áldott legyen érte,
Hogy képésgazdánkat társaival megsegítette.
Örvendező lélekkel szépen összefűztük,
És kedves családjának díszére feltesszük.
Boldogság töltse be vele a hajlékát.
Kérjük ezért érte szerelme zálogát.
Hogyha szíve dobog és rágondol végre,
Mily szép arató népe volt ebben az évben.
Töltse be reménység, s szívét a szeretet,
Mi pedig fogjunk hát most egymással kezét!*

Édesapám az aratóknak bort adott, és áldomást ittak. Az aratóbál a tanyán volt. Balajtról megérkezett a cigánybanda és egész éjszaka húzta a talpalávalót. Édesapám is velük táncolt mindig. Évről-évre szinte ugyanazok a matyó párok érkeztek az aratásra. Aratás után az ispán kimérte a szerződésben rögzített járandóságukat, melyet szekerekre raktak és bevitték az edelényi állomásra, hogy vasúton szállítsák haza Matyóföldre. Egy esztendőn keresztül ez biztosította a kenyérüket.

A szőlőskert a tanyától kb. egy kilométerre volt. Gyalog meredek erdön keresztül lehetett megközelíteni. Az erdészháztól egy jól járható szekérút vezetett oda. Egy nagy méretű, jól felszerelt szeszfőzde volt az út mellett a szőlőtől nem messze, és ahogy közeledtünk egyre jobban lehetett érezni a jó illatú cefreszagot. Nemcsak saját célra használták a szeszfőzdét, hanem a környékről is odahordták a cefrét. A szeszfőzde mellett volt egy mély kút, melynek az oldala terméskövel volt kirakva. Két vödör volt felszerelve a

kútra, az egyik hozta fel a vizet a másik üresen ment le a mélybe. A víz jéghideg volt és jóízű. A szeszfőzde és a szőlő közötti út mellett volt egy nagyobb épület, amely egyik részében a vincellér, Búzás Lajos, a másik részében pedig az a mesterember lakott a családjával, akinek a tanyán nem tudtak lakást biztosítani. Abban az időben Bakos Kálmán kerékgyártó lakott ott családjával. Ettől az épülettől száz méterre volt egy meredek út, amely a szőlőhöz vezetett. Olyan meredek volt, hogy amikor szüretkor vizet kellett szállítani a szőlőhöz, négy ló alig bírta felhúzni a lajtkocsit. A szőlődomb tetejére felérve elénk tárult a borház, amely nagy méretű volt és a környéken arról volt híres, hogy alatta két irányba elágazó boltzott pince volt. A borház előtti tér egyik oldalán szalonnasütő volt, melyet úgy alakítottak ki, hogy köré egy fél méter mély árkot ástak, így a szalonnát sütő ember ha leült a földre, a lábát kényelmesen elhelyezhette az árokban és így nem kellett semmilyen ülőalkalmatosság a szalonnasütéshez. A borház előtti tér másik oldalán, a pince ásáskor kikerült földet elegyengették és ott egy szép kertet alakítottak ki, amelybe virágokat és bokrokat telepítettek. Itt nagyon sokat tartózkodtunk, mert itt alakították ki az étkezés helyét. Hogy a két nagy méretű pincét mikor és ki ásta, azt nem tudtuk. A borházban minden eszköz rendelkezésre állt a szürethez és a borkészítéshez. A pincében a hordókat úgy helyezték el, hogy a legnagyobb volt elől és fokozatosan kisebb-kisebb hordók voltak. A hordók rendszeres tisztítása, kénezése, karbantartása nagy szakértelmet igényelt. A borháznál volt két nagy kád, melyek mindig tele voltak vízzel. Mi gyerekek sokszor fürödtünk benne, de csak olyankor ha a vizet permetlé készítéséhez használták. A pincék mérete télen-nyáron plusz 8–10 fokos volt. A szőlőparcellákat fajtánként alakították ki. Rizling, furmint, hárslevelű, otelló, burgundi és oportó szőlőből volt a legtöbb.

A sápi borok jó minőségűek voltak, így értékesítésük nem okozott különösebb nehézséget. Általában 2500–2800 hektoliter bor termett egy évben. A cél az volt, hogy tavaszra elkeljen a bor, hogy a hordók tisztítását el lehessen kezdeni a következő szüretre.

A szőlőhegy gerincén túl Balajt község terült el, ahonnan évről-évre jártak a cigányok művelni a szőlőt. Itt a kapálás nem volt egyszerű feladat, mert a domboldal meredeksége miatt nem lehetett megindulni letről fölfelé, hanem csak oldalirányba lehetett haladni, és úgy kellett a földet a tőkékhez húzni, hogy az eső minél kevesebbet mosson le róla. Már kora tavasszal el kellett kezdeni a nem termő tőkék kivágását. Ezután következett a metszés, amihez a cigányemberek közül kevesen értettek, de Balajtról a hozzáértő szőlősgazdák eljöttek segíteni. Igaz az a mondás, hogy a metszésen múlik, hogy milyen lesz a termés. Amint a szálvesszők fejlődni kezdtek, permetezni kellett. Ehhez megint nagy hozzáértés kellett, mert ha gyenge volt a permetlé, fölösleges volt a permetezés, ha túl erős, akkor leégette a gyenge

hajtásokat. A permetezést többször meg kellett ismételni, de függött az időjárástól is a gyakorisága. A legjobb permetezőszernak a rézgálic-tartalmú bordói lé bizonyult. Ezek után következett a kacsolás, ami azt jelentette, hogy a fölösleges hajtásokat eltávolították, hogy a tápanyagot ne szívja el a termő vesszőktől. A szőlőt egy évben többször kellett kapálni, éresre tiszta kellett hogy legyen a földje. Emlékszem, a cigányemberek kora tavasztól kezdve mezítláb érkeztek a kapálásra.

A szüret sokszor egy-két hétig is eltartott. A nagyméretű faputtyok üresen is komoly súlyt jelentettek, hát még amikor belekerült 15–20 kg szőlő. Az emberek ennek ellenére vidáman hordták a szőlőt a nagy kádakba. Közben szünetet is kellett tartani, hogy a kádak kiürüljenek. A nagy kád két ellentétes felén helyeztek el egy-egy kézi szőlődarálót. Taposták is a szőlőt, majd szűrés után került a must a hordókba. Minden fajta szőlőt külön szedtek és mindegyik mustját külön hordóba tették. A fehér és fekete szőlőt külön kádban darálták. A szüret végeztével szüreti bált rendeztek, melyet mindenki nagyon várt. A szőlőművelés közben is el voltak látva a munkások étellel, de szüretkor birkapaprikás, vagy birkagulyás volt a fő étel, hozzá természetesen bor. Soha nem unták meg.

A szüreti bálon, mint az aratóbálon megjelent Balajtról Mogyoró Rudi bandája. Mogyoró Rudi volt a primás, nagy rendet tartott. Volt brácsás, másodhegedűs, klarinétos és sokszor elhozták magukkal a cimbalmot is, ami nagyon színessé tette a zenekar játékát. A jó hangulatban a cigányemberek saját ősi hagyományaiknak megfelelően táncoltak, mindig mezítláb, és énekeltek érdekes hangon az ő dalaikat. Mogyoró Rudi bandája kiválóan húzta a magyar nótákat is, sokszor egész éjjel. Édesapám késő éjszakáig velük mulatott, néha még táncolt is. Mogyoró Rudi cigányprimást nagyon becsültük. Az első világháborúban átlótték a tüdejét, de a seb begyógyult és hosszú életén át jó kedvvel muzsikált. Gondolatban sem akarom megbántani, de olyan volt szegény, mint az erősen füstölt kolbász, nagyon vékony és nagyon barna.

A szőlő területe húsz hold volt, alatta teljes szélességben pedig gyümölcsös. A főként szilvafákból álló gyümölcsös fát rendszertelenül ültették. Nagyon kevés almafa, és mutatóba egy-egy körtefa volt. Céltudatos gyümölcsstermesztés messze vidéken – kivéve Királykút – nem volt. A kis szőlőparcellák alján rendszerint egy-két előregeedett gyümölcsfa volt, melyek alig hoztak termést. Abban az időben gyümölcsstermesztéssel nem foglalkoztak szakszerűen.

A sápi uradalmi szőlőt teljesen körülvették a módosabb gazdák szőlőkertjei. Nyugatra, a Ludmilla dűlőben a finkei és borsodi gazdák, illetve a jómódú városi emberek vett vagy bérelt szőlői voltak. A legelső szőlő a

Domen Gusztávé volt, szép borházzal, alatt téglaboltozatos nagy pincével. Minden egyes szőlőterülethez tartozott egy kis borház, itt-ott volt csak pince. A gerincen tovább, keletre a damaki szőlőhegy húzódtott, a dombtetőn hangulatos borházakkal.

A gazdasághoz ötszáz holdnyi erdő is tartozott. Része volt egy közepes fákkal és sűrű bokrokkal benőtt terület, amelyben volt őz és róka, valamint sok mezei nyúl. Az erdőgazdálkodást szakképzett erdész, Komenczi Bertalan végezte. Bennünket kizárólag csak a vadászati jogosultság illetett meg. A mezőgazdasági területen nagyon sok volt a fogoly, melyekből vadászat alkalmával szép számmal elejtettek. Az erdőben évente többször volt kisebb vadászat, azonban január 6-án, vízkeresztkor minden évben nagy vadászatot tartottunk, melyet mindenki számon tartott a környéken. Kik vettek ezen részt? Dr. Farkas Gyula és dr. Benczúr Miklós társas ügyvédek, akik irodájában én is dolgoztam egyetemi tanulmányaim alatt. Szilvássy Sándor, legkedvesebb tanítómesterem, dr. Szilvássy László, sógoruk dr. Diószegi László edelényi szolgabíró, dr. Leszjay Károly finkei születésű, mezőcsáti szolgabíró, Szendrőből Reufer Gusztáv, aki svájci állampolgár volt, Léh községből Hegyi Zsigmond, Miskolcra Lukács Géza. A vadászat napján, reggel hat órakor mindenki kocsin érkezett. Itt már vártuk őket süteménnyel és pálinkával. Nagyon gondos ellátásban részesültek a kocsisok, nekik külön helyiség volt kijelölve, és egész nap ételt és italt kaptak. Lovaik jó meleg istállóban voltak.

A vadászat általában nyolc órakor kezdődött. Lovas kocsikkal mentünk ki a vadászterületre. A hajtók általában gyerekek voltak, akik nagy lelkesedéssel végezték feladatukat. Tudták, hogy a nyulat lassan, csöndesen kell hajtani, mert nagy lárma esetén gyorsan haladt előre és kitört a hajtók között, így nem kerül puszkavégre. Azt mondják, hogy a róka ravasz. Én azt mondom, hogy okos, mert a hajtás megindulásakor a puszkás vonaltól távol a nyúlnak még híre-hamva sem volt, már a rókák közeledtek a vadászvonal felé, mert tudták, hogy a hajtás irányából el kell távolodni minél messzebbre. Ahogy a hajtók közeledtek a vadászvonalhoz egyre sűrűbben dördültek el a puszkák. A hajtás végére gazdag volt a zsákmány.

Az ebéd az erdő közelében lévő tisztáson az Ürgés-kútnál volt. Oda már az otthon elkészített húsos tálakat kivitték, jó borokat, pálinkát, likőrt szolgáltak fel. Utána sós és édes teasütemény volt. Ebéd után sötétedésig folytatódott a vadászat. Általában 150 nyulat lőttek, és két-három órába telt míg összeszedték. Este vacsora zárta a vadászatot a kastélyban. A hangulat fölöttébb jó volt. A vacsora vége felé az ablak alatt halk cigányzene hallatszott, megérkezett Mogyoró Rudi és bandája Balajtról. Egész éjszaka, szinte megállás nélkül húzták a magyar nótákat és a csárdást. Rendszerint már pir-

kadt, mikor a vendégek készülődtek hazafelé. Minden vendégvadász kapott egy szép nagy nyulat. Hozzáértő emberek másfél méteres rudakra feltették a nyulakat, úgy, hogy a két hátsó lábát összekötötték és közé dugták a rudat. Tíz nyúl volt egy rúdon, nagyon mutatós látvány volt. A sok nyulat bevitték a városba, ahol jó pénzért el lehetett adni. A rókákat megnyúzták, a bőrét belülről jól besózták és egy idő után kitömték. Ennek a szép szőrmének mindenki örült. Természetesen a vendégvadászok viszonzták a meghívást, így igen sokfelé hívták édesapámat vadászatra, ahová elvitt magával. Nekem is volt egy kétcsövű, szép kis puskám, és nem tartoztam a legkevesebb vadat elejtők közé. A vadászat nagy szenvedély. Édesanyám testvére, Pali bácsi, aki erdész volt és híres vadász, valamint édesapám testvére, Laci bácsi is vadászott. Mindketten Csehszlovákiában laktak, de minden nagy vadászatra átjöttek a zöldhatáron, ami nem volt veszélytelen. Vadászat közben sok humoros dolog megesett, erről külön lehetne írni. A vadászat ősi szenvedély, mindig összetartó erő volt és lesz.

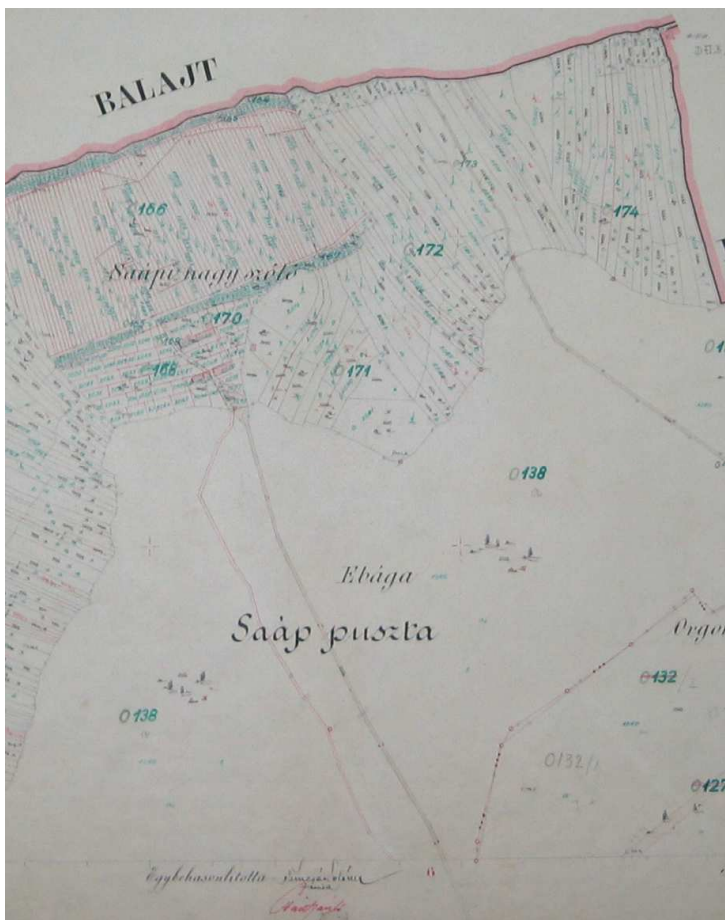
Az 1930-as évek vége felé Magyarország gazdasági helyzete nagyon leromlott. Terményeinket, állatainkat nem lehetett értékesíteni, ezért a gazdaságot meg kellett szüntetni. Édesapám folyamatosan katona volt, a gazdaságból az embereket behívták katonának. Édesanyám ennek ellenére két éven át kiválóan vezette a gazdaságot. Aztán megszűnt a gazdaság, és mi 1940-ben beköltöztünk Edelénybe. Edelényben édesapám rum- és likörgyártó engedélyt kapott. A rum- és likörgyártás családi jellegű volt. Édesanyám Budapesten vegyésztanfolyamot végzett, édesapám is értett hozzá. Pali nagybátyám felesége, Elluska is besegített az otthoni munkálatokba. Finom rumot, pálinkát és vagy húsz féle likórt készítettünk. A „cég” specialitása a „Sárkánytej” nevű likőr volt. Az elkészült italokat lovas kocsival hordták szét a járás területén lévő kocsmákba, italmérő helyekre. A megrendeléseket pontosan teljesítettük, így egy ideig megfelelő megélhetést biztosított. Egy idő után édesapám kisebb teherautót vásárolt, amelynek a vezetője a finkei Senánszky József volt. A háborús állapot bekövetkeztéig fokozatosan fejlődött a vállalkozás.

1950-ben édesapámat internálták a kistarcsai táborba, ahol meggyengült az egészsége. Hazatértekor Miskolcra költöztünk, de ez már egy más kor, egy más fejezet a családjunk történetében. Erről majd máskor³.

Jegyzet

¹. Dr. Mocsáry Pál (1925–2004) 2004 tavaszán, már nagy betegen mondta magnószalagra Laki-Lukács László kérésére ezen visszaemlékezést. A szalag rossz minősége miatt a hangját nem, de a szöveget – számítógép segítségével – sikerült megmenteni az utókornak Fenyősi János hathatós munkájával.

2. Gróf Draskovits György (1885–1956) és felesége (aki a háború alatt, 1944-ben Sápon halt meg) hamvai a sápi kis temetőben nyugodtak. Sírjukat egy hatalmas fekete gránitból készült kereszt jelölte. Felirata nem volt. A leszármazottak 2006 áprilisában exhumáltatták a sírokat, és a kereszttel együtt a budapesti rákoskeresztúri temetőbe vitték át.
3. Dr. Mocsáry Pál az internálás miatt dupla jogi doktori végzettséggel sem tudott elhelyezkedni, végül a diósgyőri gépgyárban talált munkát, és különböző munkakörökben dolgozott. Miskolc-Tapolcán laktak. Leánya Hollandiába ment férjhez. Egyetlen fiú unokája, Krisztián a szemefénye volt. Neki is szánta ezt a visszaemlékezést, hogy felnőve megismerhesse ősei küzdelmes életét.

Sáp-puszta térképe 1892.

A Rakaca-völgyi vízmérőtelepről (1966)

I. A TERÜLET ISMERTETÉSE

I/1. A TERÜLET KIVÁLASZTÁSA

A Rakaca-völgyi mérőtelep létesítésére a gyakorlat igényei nyomán került sor. Az utóbbi években végzett tározótervezések – köztük a Rakaca-völgyi tározó tervezésének – tapasztalatai azt mutatták, hogy számos tervezési, valamint építési és üzemi kérdés megoldásának módja tisztázatlan.

Mivel hazánkban a tározásos vízgazdálkodás küszöbén állunk, és rövidesen számos tározó építésére kerül sor, a beruházások célszerűségének és gazdaságosságának elősegítése érdekében kívánatos, hogy a meglévő és a jövőben megépülő tározóink egy részén módszeres megfigyeléseket végezzünk. Ez lehetővé teszi a tervezésre és az építésre vonatkozó tapasztalatok leszűrését, és a tározó gazdasági hasznának kimutatását is. A Magyar Tudományos Akadémia által 1952 szeptemberében „A víztározás népgazdasági jelentősége és lehetőségei Magyarországon” címmel rendezett anketon felmerült az a gondolat, hogy az épülő Rakaca-völgyi tározó mellett kísérleti telep létesüljön, amely – az Intézet által előírányzott egyszerű méréseken kívül – elvégezhetné az első nagyobb hegyvidéki tározón mindazokat a kutatásokat, amelyek a további fejlődést szolgálhatják. Az Intézetben rövidesen el is készült a telep terve.

A tervezett mérések természetesen kiterjednek a tározómedence vízgyűjtőterületére is, amely agyagos (részben mészköves) felszínű, viszonylag sűrű úthálózatú dombvidék és amelynek lefolyási viszonyait nem zavarják sem vízhasználatok, sem vízi létesítmények. Ezeket az adottságokat és előnyöket figyelembe véve célszerűnek és gazdaságosnak látszott, hogy a megvalósuló tározó, kísérleti telep, egyben a dombvidéki hidrológiai tanulmányi területek országos hálózatának első egységét is alkossa.

I/2. A RAKACA-VÖLGYI TÁROZÓ ÉS VÍZGYŰJTŐTERÜLETE

A Rakaca-völgyi tározó Borsod-Abaúj Zemplén megyében, Miskolctól 60 km-re ÉK-re, Szalonna és Meszes községek között fekszik. A borsodi iparvidék egységes vízellátását biztosító borsodi regionális vízmű egyik fő létesítménye. Feladata a Rakaca-patak visszatartott vizéből a Bódva kisvízi vízhozamait $1,9 \text{ m}^3/\text{s}$ -ra kiegészíteni. (A Bódva legkisebb vízhozama $0,5 \text{ m}^3/\text{s}$.)

A tározómedencét övező hegyek magját legnagyobbbrészt mészkő és agyagpala alkotja, a tározó közvetlen környezetében mindenütt agyagos mállástermékekkel fedve több méter vastagságban. A völgyfenéken 1,5–2,0 m vastag agyagos üledék található, alatta görgeteges törmelék és agyagos rétegek váltakoznak. A tározó-tó hossza a völgy mélyvonalában mérve csaknem 3 km, átlagos szélessége kb. 700 m.

A vízgyűjtő terület nagysága a völgyzárógátnál 233 km², hossza 26 km, szélessége mintegy 9–10 km. Legmagasabb pontja a 488 m A. f. magasságú Tilalmas-bérc, a völgyzárógáttól északra. Egyébként a vízválasztó 250–300 m A. f. magasságban fut. A legalacsonyabb pont a völgyfenék a gátnál, 148 m A. f. magasságban.

A tározót a Rakaca-patak, továbbá az észak felől betorkolló Martonyi- és Karola-patakok táplálják. A nagyjából K–Ny-i irányú fővölgyben folyó Rakaca-patak legnagyobb mellékvize a Rakaca községnél balról csatlakozó Bátor-patak. Ezenkívül számos É–D-i irányú kisebb, jobbára időszakos vízfolyás van a területen. A patakokat – néhány csekély vizű forráson kívül – általában az agyagos felszínen közvetlenül lefolyó csapadékvizek és a hóolvadáskor összegyülekező vizek táplálják.

A terület növénytakarója: kb. 33 km² (14%) erdő, kb. 10 km² (4%) rét és legelő, a fennmaradó területen főleg szántóföldi művelés folyik. A vízgyűjtőben települt községek száma tizennyolc (*1. ábra*).

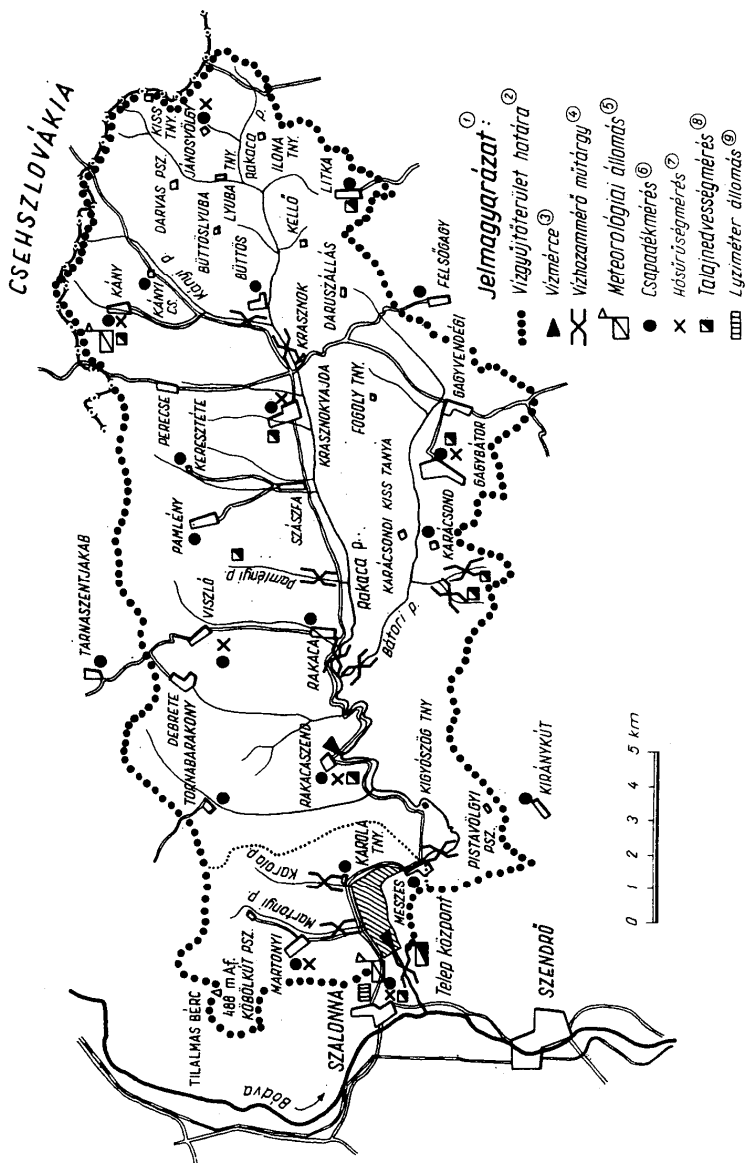
A terület alapkőzete Rakaca községtől nyugatra főleg – helyenként agyagpalával váltakozó – devon, karbon és triász időszi mészkő, amelyet legnagyobbbrészt agyagos mállástermékek és lösz fed. A Rakaca községen áthaladó ÉNy–DK-i irányú törésvonaltól keletre az alapkőzet felsőpannon agyag és homok, sűrűn váltakozó rétegekben, foszlányos lösztakaróval fedve. A völgyek alján törmelék és üledék található. A mészkő általában nem karsztosodott jelentősen. A vízgyűjtőterület homokos-agyagból álló felén összefüggő szabad talajvíztükör nem alakult ki.

II. A TERÜLET BERENDEZÉSE

A telep területén lévő állomásokat és mérőhelyeket az 1. számú ábra tünteti fel.

II/1. A GÁTTAL ÉS A MŰTÁRGYAKKAL KAPCSOLATOS BERENDEZÉSEK

Az elmozdulások mérésének bázisa a gát két végénél a domboldalakon gondosan alapozott pillérekkel elhelyezett és őrpontokkal biztosított fix pontok. Ezekből kiindulva végezhető a gátkoronán és a zsilipházon elhelyezett pontjelzések bemérése. A gáttest ülepedésének megfigyelését a gát külön-

1. ábra. A Rakacai kísérleti terület helyszínrajza

böző szelvényeiben, különböző szinteken még a gátépítés folyamán beépített vízszintes acéllemezekre támaszkodó, a köpenycső védelme alatt a gát felszínére nyúló acélpálcák biztosítják, amelyek csúcsa ugyancsak a fix pontokból kiindulva mérhető be.

A gáttestben, a szivárgóban és a gát alatt uralkodó nyomásviszonyok, illetve a szivárgási görbe meghatározására megfigyelő kutak épültek.

A szivornyák működése közben a szivornyavezetékek nyomásviszonyai számos megcsapoláson át higanyos manométerekkel mérhetők.

II/2. A TÁROZÓMEDENCE ÉSZLELÉSÉVEL KAPCSOLATOS BERENDEZÉSEK

A két part mentén a tómeder nyilvántartási keresztzelvényeit szelvénykövek rögzítik. A partok, illetve domboldalak megfigyelésére további partiszelvények is ki vannak jelölve. A feliszapolódás ellenőrzését néhány szelvényben a tófenéken elhelyezett betonlapok is elősegítik.

A rendszeres mintavételek, hőfokmérések stb. helyét rögzített helyzetű bóják jelzik. A tó fölött egy pontban a belső és a visszavert napsugárzást mérő műszer kerül elhelyezésre. A parti meteorológiai állomás a léghőfok, légnedvesség, vízfelszín-párolgás, szélirány és szélesebesség, napfénytartam és légnyomás változásait tartja nyilván. A tározó körül négy pontban méri a csapadékot, két pontban a hó sűrűséget.

A belépő vízhozamok mérésére a Martonyi-, Karola- és Rakacapatakon egy-egy vízhozam mérő műtárgy szolgál. A Rakacapatakon Mezszes községnél épült műtárgy a mérőtelep legnagyobb ilyen építménye: a mederbe épített – kiemelhető bukólemezzel is ellátott – Venturi-csatornából, kétoldalt hozzácsatlakozó beton bukógátból, továbbá a gátvégeket a völgyoldalakkal összekötő, azaz az ártér széleit lezáró földgátból áll. Legnagyobb vízemésztése 50 m^3 . A tóból az üzemvíz-lebocsátó zsilipen és szivornyákon kilépő, valamint a szivárgó-rendszereken távozó vizek együttes mérésére, egyben az egyes vízlebocsátó szerkezetek tárazására, az üzemvíz-csatornába háromszögszelvényű mérőbukó épült. A szivárgó-rendszer vízhozama köbözéssel külön is meghatározható. A biztonsági túlfolyón a környező rétekre és szántókra esetleg kiereszthető vizek mérésére nem volt érdemes berendezkedni. Szükség esetén megelégedhetünk az átbukási magasság alapján végezhető számítással. A tározó víztérfogat-görbéjének változásai a nyilvántartási szelvények alapján szerkesztett szintvonalas térkép alapján követhetők. A tó vízszintjének megfelelő vízkészlet és a készlet változásai a görbe segítségével mindenkor megállapíthatók.

II/3. A VÍZGYŰJTŐTERÜLET ÉSZLELŐ BERENDEZÉSEI

A vízgyűjtőterületről lefolyó és a tóba lépő vizeket a fent említett három vízhozammérő műtárgy védi. A lefolyás és az összegyülekezés jelenségeinek részletes vizsgálatához természetesen szükség van az egyes részvízgyűjtőkről eredő lefolyás regisztrálására is. Ezért vízhozammérő állomás került a mészkő és a homokos agyag terület határán fekvő Rakaca községnél a Rakaca-patakra és az itt betorkolló legnagyobb mellékvizére, a Bátoripatakra (egy ellenőrző állomás pedig Rakacaszend községnél a Rakacapatakra), továbbá állomás létesült a Rakaca-patak forrásvidékének csomópontjában Büttös és Krasznok községnél.

A művelési ágak hatásának tanulmányozását szolgálja a teljesen erdővel borított vízgyűjtő területű Erdős-patak, a teljes egészében legelők vizeit gyűjtő Réti-víz és a szántott művelés alatt álló területekről táplálkozó Pamlényi-patak mérőműtárgya.

A tó körüli pontokon kívül további tizennyolc helyen mérik a csapadékot és még hat helyen a hó sűrűséget. A vízgyűjtőterület felső részén, Kány községben, a tó mellettihez hasonló berendezésű meteorológiai állomás működik. A talaj nedvességi állapotának és párologásának jellemzése céljából két helyen (a két meteorológiai állomásnál) mérik a talajhőmérsékletet, tíz helyen a talajnedvességet, tervbe van véve továbbá egy liziméter-állomás létesítése.

A vízhozammérő állomások egy része hordalékmérésre is alkalmas. A Rakaca-patak medrének folyamatban lévő jó karba helyezése végeztével megindul két-három mederszakaszon a mederváltozások nyilvántartása is.

A mérőtelep központja a tározó melletti őrházban van. Itt van az iroda, egy kutatói szoba, a talajfizikai, hidrokémiai és hidrobiológiai vizsgálatok végzésére alkalmas laboratórium, végül a kisebb műhelymunkák végzésére is alkalmas raktár.

A helyi munkaerőlétszám: egy főfoglalkozású telepvezető technikus, két főfoglalkozású műszerkezelő betanított munkás és huszonhat észlelő.

A berendezés 1961-ben indult meg és 1964-ben fejeződött be.

III. A TERÜLETEN FOLYÓ KUTATÁSOK

A Rakaca-völgyben folyó munkát négy csoportba soroljuk. Ezek a feladatok szorosan kapcsolódnak egymáshoz, egymást kiegészítik.

III/1. A TÁROZÓ ÜZEMÉNEK ELLENŐRZÉSE ÉS FEJLESZTÉSE

Ez a munka a kutatás elsődleges gyakorlati feladata. Az üzemvezetést szolgálja a tározóba be- és kilépő vizek folyamatos nyilvántartása és a csapadék- és vízállás-jelentő szolgálat, a hirtelen árhullámokra való felkészülés érdekében. Az adatok birtokában vizsgálható a tározó árvízcsökkentő hatása.

Minden tavasszal előrejelzés készül a nyári vízhozam várható értékére.

Vizsgálatok folynak a tározó hasznának megállapítására, és különösen arra vonatkozóan, hogy a tározó a tervezettnél nagyobb mértékű vízpótlást is biztosíthat-e.

a/ A TÁROZÓBA ÉRKEZŐ VÍZMENNYISÉGEK MEGÁLLAPÍTÁSA

A tóba lépő vízhozamok nyilvántartására három vízhozammérő műtárgy épült. A tározóba a három patakon kívül közvetlenül is érkezik víz, de ennek a vízmennyiségnek a nagysága még nagy árvizek esetén is elhanyagolható.

b/ A SZÜKSÉGES VÍZPÓTLÁS MEGÁLLAPÍTÁSA

A tározó feladata a Bódva kis vízhozamának mindenkori kiegészítése 1,9 m³/s-ra. Ezért a Bódva szalonnai közúti hídjánál távjelző vízmércét szereltek fel, mely állandóan tájékoztatja a gátkezelőt a pillanatnyi vízállásról, és így a vízeresztés szükségességéről.

Azonban nem elég azt tudni, hogy mennyi vizet kell leengedni a tározóból, ismerni kell azt az időt is, amely alatt a lebocsátott víz felhasználási helyéig, a borsodsziráki vízműig leérkezik. Ennek a levonulási időnek a meghatározására 1963 nyarán méréseket végeztek.

c/ A VÍZLEBOCSÁTÓ ZSILIPEK BEÁLLÍTÁSA ÉS A LEBOCSÁTOTT VÍZMENNYISÉGEK MEGÁLLAPÍTÁSA

A kísérleti vízgyűjtő és közelebről a tározó vízháztartásának meghatározásához nélkülözhetetlen a tározóból lebocsátott vízmennyiségek pontos ismerete. A lebocsátott vizek két helyen távoznak, a zsilip és a szivornyák vize az üzemvízcsatornán, a túlfolyó bukó vize a terep mély vonulatában szabadon folyik a Rakaca-patak felé. Az üzemvízcsatornába épített háromszögszelvényű mérőbukó vízhozamgörbéje segítségével az üzemi vízeresztések pontosan ellenőrizhetők, illetve szabályozhatók.

A túlfolyó bukó a biztonságot szolgálja, működésére ritkán kerül sor. Ezért elegendőnek látszott a műtárgy vízhozamgörbéjének számítással való meghatározása.

d/ ELŐREJELZÉS

A gyorsan levonuló árhullámok mérését segíti, hogy a vízgyűjtő kijelölt állomásainak az észlelői távbeszélőn jelentik a mérőtelep központjába, ha a csapadék, vagy a vízállás az előre megállapított szintet meghaladja. A jelentőszolgálatba kilenc csapadék- és három vízállás-észlelő állomás van bekapcsolva.

A téli hónapokban a vízgyűjtőterület hóviszonyairól hetente adnak tájékoztatást. Ennek alapján az üzemeltető felkészülhet az olvadás esetén várható árvizekre.

A Bódva nyári, kis vízhozamainak hosszú idejű előrejelzéséhez a Sajó vízrendszerére kidolgozott módszert használják. Az elmúlt évek vízhozam-statisztikai és vízháztartási adatai alapján előrejelzésre használható kapcsolatokat állapítottak meg a téli csapadék és lefolyás, valamint a nyári kis vízhozamra jellemző paraméterek között.

Az eddigi előrejelzések alapján fokozott jelentőséget kell tulajdonítani az egy-két hónapos előrejelzéseknek, amelyekhez a segédletek ugyancsak elkészültek és amelyek segítségével a hosszú idejű előrejelzések javíthatók.

Az előrejelzés már eddig is értékes gazdasági eredménye, hogy 1963-ban időben felhívta az üzemeltető figyelmét arra, hogy augusztus elejéig a Bódva vízhozama a minimális $2 \text{ m}^3/\text{s}$ -ot meg fogja haladni, tehát a tározó tó vize más célokra is felhasználható.

e/ A TÁROZÓ ÜZEMÉVEL KAPCSOLATOS VIZSGÁLATOK

Már két év adatai is bizonyítják, hogy egyetlen tározó nem oldja meg egyszer s mindenkorra a Sajó vízrendszerének vízgazdálkodási problémáit. A tározós vízgazdálkodásnak lépést kell tartania a vízigények növekedésével, és a tározók építésének üteme meg kell hogy előzze a vízhasználatok növekedésének ütemét. Az új tározók építése mellett a meglévők jobb kihasználásával is lehet fokozni a tározós vízgazdálkodás hatását.

f/ A TÁROZÓ ÁRVÍZ KIEGYENLÍTŐ HATÁSA

Az 1962–63. évi rendkívüli hideg és havas tél és az utána következő hirtelen olvadás a Rakaca-patak vízgyűjtőjében rendkívüli árvizet okozott.

A hirtelen érkező, hatalmas árhullám a tározót komoly erőpróba elé állította. A tározó vizét a tél folyamán nem tudták csak félig leeresztteni, ezért az árhullám idején az érkező víznek csak egy részét lehetett visszatartani. A tó vízállása rohamosan emelkedett annyira, hogy 70 cm-re megközelítette a gátkorona szintjét, amikor is a tározott vízmennyiség már jóval a 7 millió m^3 felett volt. A tározóból a vízleeresztést a zsilipeken az árhullám meszesi jelentkezésekor azonnal megkezdték, s mielőtt a tó a 830 cm-es üzemi szintet elérte, majd meghaladta, a szivornyák is üzembe léptek. Mindez azonban

nem bizonyult elegendőnek az árvíz zökkenőmentes lebocsátásához, úgy-hogy az emelkedő víz egy része már az árapasztó bukón keresztül hagyta el a tározót. A zsilip, a szivornyák és a vészkiömlő együttes működésekor, március 13-án volt a legnagyobb mérvű a vízleeresztés: $68 \text{ m}^3/\text{s}$.

A vízlebocsátás kisebb szünetekkel egész hónapon át tartott.

Az árvíz alatt végzett megfigyeléseink, méréseink során a következő, a tározó további üzeme számára hasznos megállapításokra adtak módot:

a/ Az olvadás megindulása előtt meghatározták a területen hó alakjában tározott víz mennyiségét és ennek alapján a várható lefolyást. Az előrejelzés pontosnak bizonyult. Télen tehát folyamatosan figyelemmel kell kísérni a vízgyűjtőterület hóviszonyait és alkalmanként tájékoztatót kell készíteni a hótakaróban tárolt víz mennyiségéről. Így a meglepetésszerű, nagy árvízre fel lehet készülni, és a tározó vizét időben a kellő mértékben le lehet eresztetni.

b/ Számítani kell arra, hogy a vízlebocsátó műtárgyak a tervezettnél kevesebbet emésztenek. Az 1963-as tavaszi árvíz kezdetén a jég akadályozta a víz szabad lefolyását, az árvíz végén pedig az állandó, nagymérvű vízleeresztés a gerebekre „szívta” a halakat, és a hatalmas mennyiségű hal, valamint az uszadék annyira eltömte a gerebeket, hogy a műtárgyak vízleeresztése lényegesen lecsökkent. A műtárgyak vízemésztésének biztosítására és a halállomány védelmére célszerű a zsilipek és a szivornyák elé nagyobb távolságra további gerebeket elhelyezni. Ennél az előgerebnél az áramló víz sebessége kisebb, így a halak még ellent tudnak állni a víz sodrának.

c/ Valószínűnek látszik, hogy a jövőben sem biztosítható olyan tökéletes üzemkezelés, amellyel a biztonsági túlfolyó üzeme nagy árvíz esetén elkerülhető lenne. Az árapasztó bukó tehát katasztrófától mentette meg a tározót.

d/ A tározómedence téli kiürítése nemcsak a völgyzárógát védelme érdekében szükséges, hanem azért is, mert üres tározótér esetén a Rakaca árvízének részleges visszatartásával a Bódva alsóbb szakaszának árvédelmi helyzete enyhíthető. Az 1963-as tavaszi árvíz tapasztalatai alapján ugyanis megállapítható, hogy a Rakaca és a Bódva nagyvizei találkoznak.

III/2. a/ HIDROLÓGIAI KUTATÁSOK

A tározás hidrológiájának kérdései közül a vizsgálatok a következőkre terjednek ki: a tározóból elpárolgó és az elszivárgó vizek mennyisége; a lebegő szilárd anyag elosztása a tó vizében; a medence feliszapolódása és a tófenék feliszapolódása (kolmatációja); a tó vizének hőmérséklet-eloszlása és a tározó üzemét befolyásoló jégjelenségek.

A tározó vízminőségi vizsgálatának keretében a jövőben várható ivóvíztározás szempontjából folynak vizsgálatok: a víz kémiai és biológiai jellemzőinek változását kísérik figyelemmel.

Számba veszik és számszerűleg jellemzik az egyes területek lefolyására jellemző adottságokat. Vizsgálják a tározó hőháztartását és vízháztartását. Megfigyelik az agyagos területek erózióját és az erózió mértékének változását a vízgyűjtőterület rendezésének kapcsán.

A tározó havonkénti vízháztartására vonatkozó számítások szerint (2. ábra) a vízveszteségek a tározó feltöltése idején voltak a legnagyobbak, ami azzal magyarázható, hogy a tározó általja ekkor igen nagy mennyiségű vizet tudott befogadni és a környező talajvíztartó rétegek is ekkor teltek meg. A szivárgás a későbbiek folyamán az általja és a környezete fokozatos feltöltésével párhuzamosan csökkent.

A számítások szerint a két év alatti párolgási veszteség 30 l/s egyenletes vízszugárnak felelt meg. Ha figyelembe vesszük, hogy a tározók párolgási vesztesége a szabad vízfelszín párolgásának és a területi párolgásnak a különbsége, megállapítható, hogy hazánkban a tervezés számításának túlságosan nagy jelentőséget nem szabad tulajdonítani.

A gáton át történő szivárgás vízháztartási szempontból teljesen jelentéktelen. A tófenéken keresztül történő szivárgásról megállapítható, hogy a tározó feltöltése idején jelentékeny lehet, de a későbbiek során a vízháztartási egyenletben bizonyíthatóan nincs szerepe.

Ezen adatok alapján tehát megállapítható, hogy a mai tervezői gyakorlat, amely a szivárgási és párolgási veszteséget a tározó teljesítőképességének 10%-ára veszi, kielégítőnek és biztonságosnak mondható.

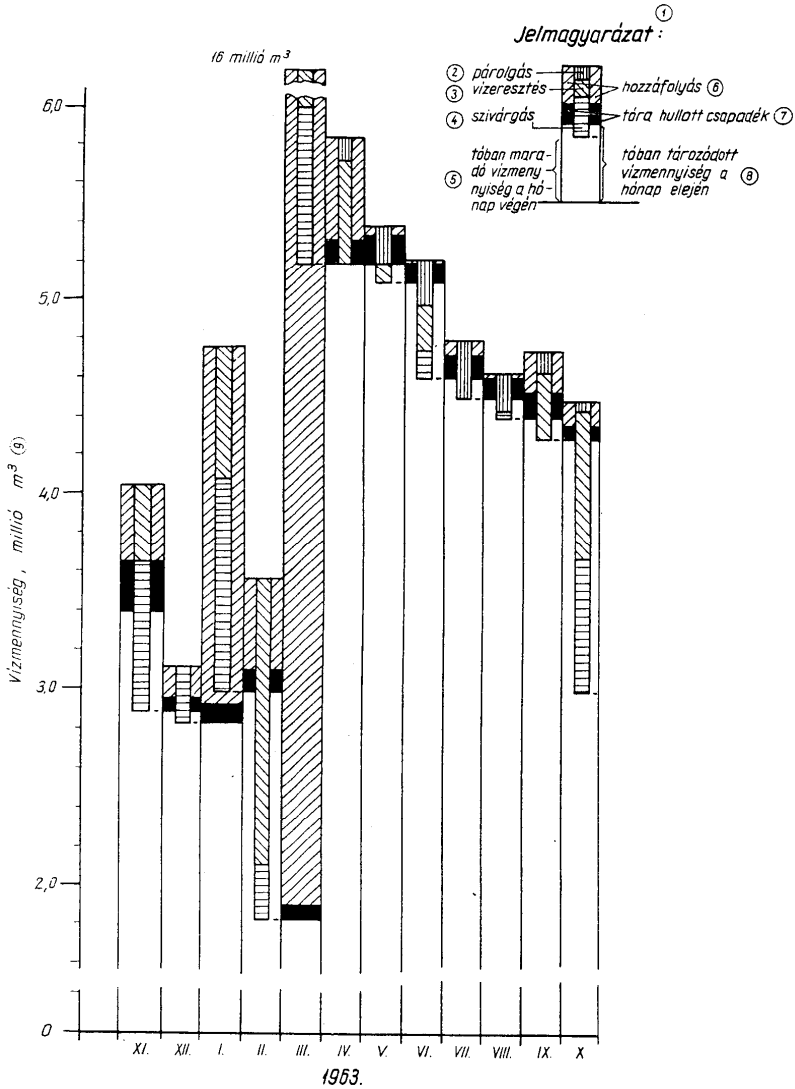
A továbbiakban terve van véve a vízháztartási vizsgálatok finomítása. A párolgás és a csapadék mennyiségének kiszámításánál nem az átlagos tófelületet, hanem a tárgyhónapra érvényes tófelületet fogják alapul venni és a párolgásmérő kádban mért értékből a tófelület párolgását a két vízfelület közötti hőmérsékletkülönbség figyelembe vételével fogják meghatározni.

b/ A TÁROZÓ FELISZAPOLÓDÁSÁNAK VIZSGÁLATA

A VITUKI 1961-ben, még az üzembe helyezés előtt mérte fel először a tározómedencét.

A feliszapolódás mértékének meghatározására már 1963 szeptemberében indokoltnak látszott új felmérés végzése.

E felvétel alapján újból megszerkesztették a tóvízállás- és a tározott vízmennyiség összefüggését ábrázoló görbét, amely arról tanúskodik, hogy a 2,5 év alatt beérkezett hordalék főleg a tározótér mélyen fekvő területeit töltötte fel.

2. ábra. A tározó vízforgalmi naptára

A tó felső szakaszán szemmel is látható feliszapolódás csak a Rakacpatak betorkollásának közvetlen környezetére szorítkozik, és a tározó üzemét egyelőre nem zavarja.

c/ A TÁROZÓ BIOLÓGIAI VIZSGÁLATA

A Rakaca-völgyi tározó hidrobiológiai vizsgálata a magyar limnológiai (a tavak és folyók élővilágával foglalkozó tudomány, a szerk.) kutatótevékenység egyik új fejezete, amennyiben hazánkban tározót még ilyen tervszerűen, folyamatosan és minden részletre kiterjedő módon eddig még nem tanulmányoztak.

Az 1962. és 1963. esztendőben a tározót tápláló és onnan elfolyó Rakaca-patakon, valamint a tározón összesen 63 mintavételi hely volt. Ezekről összesen 1463 mintát gyűjtöttek be.

A kutatás eredményei a következőkben foglalhatók össze:

Biocönózis (életközösség): A Rakaca-patak tározójának (a felszíntől a fenéig) biocönózisát 400-nál is több makro- és mikroorganizmus alkotja, melyek a külső és belső környezeti tényezők függvényeként egymással szoros ökológiai kapcsolatban állnak.

A domináns fajok némelyike huszonkilenc ízben különböző helyeken időszakosan, 1963. augusztus 26-ától kezdődően pedig az egész tározóra kiterjedően vízvirágzást is okoztak.

Ezek az eredmények műszaki szempontból azt jelentik, hogy a tározó komplex hasznosítása ma még nem időszerű.

Vízminőség, biológiai egyensúly: A biocönotikai viszonyok rendszeres, folyamatos és tervszerű vizsgálata a patakon, tározón és az elfolyó vízen azt mutatta, hogy:

a/ A tározó biológiai egyensúlya még nem alakult ki, vagyis még számolni kell mind kémiai, mind biológiai állapotváltozásokkal, amelyek a víz minőségére, tehát hasznosíthatóságára is hatnak.

b/ A Rakaca-patak vízrendszerének felső szakaszai az I. vízminőségi osztályba sorolhatók, viszont az alsó szakaszok a III., illetve IV. vízminőségi osztályba tartoznak.

A tározó fenekétől a felszínig az egész víztömeg a II. vízminőségi kategóriába sorolható.

A bentikus (vízfenek) régió: A tározó hordalékviszonyainak tanulmányozása alapján megállapítható, hogy a tározóba kerülő nagy mennyiségű agyagos-homokos hordalék nemcsak feliszapolódást idéz elő, hanem megnehezíti, meglassítja a tározó fenekének jelenleg is folyamatos anaerob (aerob = oxigéntartalmú környezetben szaporodó baktériumok, anaerob = oxigén nélküli környezetben szaporodó baktériumok, a szerk.) rothadási folyamatait.

A tározó fenékiszapjában ugyanis átlagban 13,6%-nyi, tehát igen nagy a szervesanyag-tartalom (egyes helyeken 70%-nál is nagyobb).

A szakirodalom tanúsága szerint a tározók megtöltésekor víz alá kerülő szálás, lábön maradt növényzet víz alatti mineralizálódása (a víz ásványi anyagfelvétele) minimálisan három évig is eltart. A bokros, cserjés, fás (rönkös) területek növényi maradványainak teljes elbomlása még hosszú időt fog igénybe venni.

III/3. MŰSZER- ÉS MÉRÉSTECHNIÁI KUTATÁSOK

Az árvizek, és általában a felszíni lefolyás időbeli alakulásának vizsgálatában döntő jelentőségű, hogy a regisztrált csapadék- és vízállásadatok összehasonlíthatók legyenek. Kisebb vízgyűjtő területeken, ahol az összegyülekezési idő alig néhány óra, ez azt jelenti, hogy a regisztráló-berendezések óráinak járása még tíz perccel sem térhet el egymástól. Ilyen pontos együjtjárás még a legtökéletesebb órákkal sem biztosítható. A szinkronizálásnak általánosan elfogadott egyetlen módja a központi vevőállomáshoz kapcsolódó távjelző berendezések bevezetése.

a/ A TÁVJELZŐ RENDSZER KIÉPÍTÉSÉVEL KAPCSOLATOS VIZSGÁLATOK

A mérőtelepen egyelőre vízállás- és csapadék-adatok távjelzését valószínűsítják meg, további hidrometeorológiai adatok távjelzését későbbi időre tervezik. A távjelzőrendszer elsődleges célja kísérleti; azt kell eldöntenie, hogy a hazai viszonyok között lehetséges és gazdaságos-e további, esetleg nagyobb megfigyelési területre kiterjedő távjelzőhálózatot létrehozni. A Rakaca-tározó vízgyűjtő területén kiválasztott csapadékmérő és vízállásészlelő állomások távjelző műszerei a mérőtelep központjában tetszés szerint 10–120 percenként jelzik a pillanatnyi csapadék, illetve vízállás értéket (3. ábra). Vízállás-távjelzőműszert a Rakaca-patakon Krasznok, Rakaca és Meszes községeknél, a Bátor-patakon a torkolat felett helyeznek el. Krasznok állomáshoz tartozik a vízgyűjtő egész felső része, Rakaca az utolsó állomás a Bátor-patak betorkollása felett, Meszes állomásnál pedig a tározóba érkező vizet mérik. A csapadék-távjelző állomások kiválasztásánál az volt a döntő, hogy a Tilalmas-bércről „láthatók legyenek”. Három csapadékmérő állomást jelöltek ki: Debréte, Gagybátor és Kány községben.

A vízállásadatok közvetítésére a VITUKI-ban kialakított Bedeus-típusú digitális rendszerű távjelzőműszer látszik a legcélszerűbbnek. Továbbfejlesztése esetén alkalmas lesz a Rakaca-völgyi kísérleti terület mérési követelményeinek (vízjáték: max. 5 m, érzékelendő legkisebb vízállásváltozás 1 cm) kielégítésére.

A csapadék távjelzésére még nincs megfelelő műszer. A magyar gyártmányú csapadékmérő-készülék tervezése az alábbi szempontok szerint történt: az érzékelendő minimális csapadékmennyiség 3 mm-nél kisebb, a készülék feltétlenül üzembiztos és alkalmas a mért adatok távjelző berendezés segítségével való továbbítására.

A megbízott szakértők tervezte műszer a felfogott csapadékmennyiségnek már 0,5 mm-es változását érzékeli, számértéket azonban csak 1 mm változás esetén közöl. A távmérő a jelzés időpontjáig összegyűjtött teljes csapadékmennyiséget jelenti; az előző jelzés óta hullott csapadék mennyisége szükség esetén egyetlen kivonással megkapható.

A távjelző rendszer vezetékes és vezeték nélküli lehet. A vezetékes hálózat kiépítése hosszadalmas és nehézkes, a tetemes költség miatt nem is gazdaságos, ezért a vezeték nélküli URH-rendszer mellett döntöttünk a mérőtelepen.

A vízállásmérőket általában kétóránként, a csapadékmérőket pedig tízpercenként lehet hívni. A felhívott mérőállomás közölte adatot rajzoló berendezés rögzíti. A vízállásmérő állomások minden hívásra felelnek, a csapadékmérő állomások csak akkor közölnek mérési adatot, ha a tíz perccel korábbi hívás óta a csapadékban mérhető változás következett be.

Ha a csapadék az állomásra előre megállapított maximális értéket meghaladja, a mérőtelep központjába vészjelzés érkezik. Rendellenesség esetén a központban az „állomáson hiba van” jelzés jelenik meg.

A vezeték nélküli hálózat észlelő (adó-) állomásai és a központ (vevőkészülék) között csak akkor lehet üzembiztos kapcsolatot teremteni, ha közöttük a rádióhullámok egyenes vonalú terjedése biztosítva van, azaz a készülékek „látják” egymást. Ez a feltétel a Rakaca-völgyi mérőtelepen a vízgyűjtő terület tagoltsága miatt csak reléállomás közbeiktatásával teljesíthető. A reléállomást a környék legmagasabb pontján, a Tilalmas-bércen helyezik el.

A mérőállomások jelzéseit a reléállomás veszi és továbbítja a központba.

Az URH távjelzőrendszer legjobban igénybevett tagja a reléállomás, mert mind az adója, mind a vevője állandóan be van kapcsolva. Éppen ezért a reléállomáson két készüléket helyeznek el úgy, hogy ha az egyik felmondja a szolgálatot, a másik automatikusan bekapcsolódjék. Ez a megoldás nagymértékben fokozza az üzembiztonságot.

III/4. ÉPÍTÉSTECHNOLÓGIAI VIZSGÁLATOK

A tározók építéstechnológiai problémáival foglalkozó vizsgálatok a következőkre terjednek ki: a gát ülepedése, a gát és a műtárgyak süllyedésének és vízszintes elmozdulásának mértéke, a gáttestben és a gát alatt kialakuló

szivárgás, a hullámzás és az átázás hatása a tó partjain és a szivornyákra vonatkozó modellkísérlet eredményeinek ellenőrzése.

A gát és a mőtárgyak állékonyságát ellenőrző folyamatos mérések 1961-ben kezdődtek. A mérési eredmények értékeléséhez azonban az építés közbeni mérések adatait is felhasználták.

A függőleges értelmű elmozdulás mérések alapján megállapítható, hogy az eddigi süllyedésnek közelítően 50%-a az építés alatt, a többi az építés után következett be. A konszolidációs görbék alapján arra lehet következtetni, hogy a várható teljes süllyedés a mőtárgy és a gát alatt a számított érték fele körül lesz.

Az árapasztó szifon bukó-koronájának szintjét a számított süllyedésre tekintettel túlemelték. A valóságban bekövetkezett kisebb süllyedés miatt a bukó koronaszintje jelenleg 5,7 cm-rel magasabb a tervezettnél. A legnagyobb vízszintes értelmű mozgás 3,2–3,5 mm, a mőtárgy állékonysága szempontjából veszélytelen.

A gáttestbe telepített talajvízszint-észlelő kutak egy részének rendeltetésszerű működése nincs biztosítva. A mérések körültekintő értékelése alapján a gáttesten át történő szivárgás igen csekélynek minősíthető.

Irodalom

PUSKÁS Tamás: A Rakaca-völgyi mérőtelep ismertetése. Beszámoló a VITUKI 1961. évi munkájáról. Budapest. 1964.

SZABÓ Zoltán: A Rakaca-völgyi tározó biológiai vizsgálata (*Kézirat*) Budapest. 1963.

HAMVAS Ferenc: Rendszeres ellenőrzésmérések a Rakaca-völgyi völgyzárógáton. (*Kézirat*) Budapest. 1963.

ÉLETRAJZOK

Balla Árpád református lelkész

Kispesten született 1910. február 7-én. Teológiai tanulmányait az I. lelkészképző vizsgával 1933. február 1-jén Budapesten, majd a II. lelkészképző vizsgával Debrecenben tette be 1935. szeptember 21-én.

Égi áldásként végzett lelkészi szolgálatának kereteit behatárolóan érzékelteti az alábbi táblázat:

<i>Szolgálatának minősége</i>	<i>Helye</i>	<i>Ideje</i>
Segédlelkész	Pécs	1933. II. 1. – 1933. IX. 16.
Segédlelkész	Hajdúnánás	1933. IX. 16. – 1934. II. 1.
Segédlelkész	Büdszentmihály	1934. II. 1. – 1938. V. 1.
Vallásoktató lelkész	Orosháza	1938. V. 1. – 1942. XI. 1.
Missziói lelkész	Budapest	1942. XI. 1. – 1945. XII. 31.
Lelkipásztor	Hajdúnánás	1946. I. 1. – 1953. I. 31.
Lelkipásztor	Sényő	1953. III. 29. – 1957. III. 4.
Lelkipásztor	Hajdúnánás	1957. III. 4. – 1976. V. 1.
Nyugdíjba vonult		1976. V. 1-jén (13)
Lelkész	Szalonna	1970 – 1978 1978 őszén agyérgörcsöt kapott (Miskolc)
Temetése	Hajdúnánáson	1982. november 12-én

A törzslap adatainak esszenciális, lényeges alkotóit Balla Árpád maga tárta fel lelkészi szolgálatának 50 éves jubileumára készített elemző értékelésében.¹ A Sényőn elszenvedett száműzetésében írott levelei háttérének meghatározó történéseit pedig felesége emlékiratának segítségével keltjük életre a következő töredékekben.

„...Jött a II. világháború. Kispesten kiürítették. Mányba, egy dunántúli faluba költözött a család négy apró gyermekkel. Sajnos, Mány a front színhelye lett. Egyik nap az oroszok, másik nap a németek vonultak be. Ez így ment heteken keresztül. A férfiakat elhurcolták és a legszörnyűbb harcokban vetették be. Az asszonyoknak is menni kellett kisgyermekükkel együtt. Majd kiürítették Mányt is. Tök községbe menekült a család. Itt szétszóródtak.

Amikor egy kicsit csendesedett a harc, Biára menekültek, ahol csodálatos módon összetalálkoztak. Nem maradt semmijük, de megmaradt az egész család egészségesen, épen. Ez akkor több volt mindennél.

A fővárosban csendesült a harci zaj és hazaindultak. Budáig tehervonattal és gyalogosan jutottak el. Híd nem volt, komp sem. Az egyetlen lehetőség a pontonhíd volt, ezen kellett átkelni a Dunán. Csaknem olyan volt az, mintha egy szál deszkán kellett volna átmenni. Elöl remegve lépdelt az édesanya: ölében a kisfiú – 8 hónapos –, hátán a legkisebbik leány, Eszter; szoknyájába kapaszkodva a hat éves Jutka. Utánuk egyedül a tíz éves Ida, akinek annyira víziszonya lett, hogy soha többé nem tudott a víz mellett elmenni. A sor végén az apa, hátán a megmaradt élelmet cipelve. Lassan és nagyon nehezen hazaértek Kiszepstre, ahol édesanyjuk várta őket. Aránylag kevésbé kifosztva találták a lakást.

Másnap Balla Árpád Ida kezét fogva – ő volt a védelem a robotba vivés ellen – bement a Református Élet szerkesztőségébe, amelyet szétbombázva talált.² Az utcán Bereczky Albert kiáltott utána: „Árpád te élsz? Ha téged megmentett az Isten, te mented meg az éhező pesti gyerekeket!” Azonnal kétnyelvű (magyar, orosz) írást kapott, amely felszólítja az orosz és a magyar hatóságokat, hogy Balla Árpádot minden munkájában segítsék: vigyék orosz és magyar járműveken – teherautón, vonaton, székéren. Elment az első segélyvonat Hajdúnánásra, benne Balla Árpád családja is. Ott volt ennivaló. Nagybátyja terménykereskedő volt, aki a többi kereskedővel összefogva ellátta terménnyel, élelemmel, cukorral, zöldséggel. Állandóan úton volt Budapest és Debrecen között, ezer veszedelemnek kitéve. Egy alkalommal azt a megbízást kapta Ravasz László dunamelléki püspöktől, hogy „fontos iratokat” hozzon el Révész Imre püspökhöz Debrecenbe. Két napig tartott az utazás Pesttől Debrecenig – emlékezik vissza Balla Árpád –, gyalog, tehervonaton, végül egy mozdony szeneskocsija tetején. Ahogy leugrott a vonatról, sietett a püspöki hivatalba. Ott közölték vele, hogy Révész nem fogad senkit, mert rendkívüli képesítő vizsgán elnököl a kerületi tanácssteremben. A terem ajtajánál egy tanárnő örködött és mosdatlan csavargónak nevezte Ballát, amikor elmondta, hogy a püspökkel azonnal találkoznia kell. Töprengés nélkül félretolta az ajtónálló tanárnőt és benyitott a terembe. Egy szempillantás elteltével Révész az ajtónál termett és átölelte a „szenes csavargót”, s bevitte a püspöki hivatalba, s mosolyogva mondta: „Látod, adódik helyzet, amikor mégis a ruha teszi az embert”. Azután kesergett a papok magatartása miatt. A Tiszántúlból sok pásztor hagyta faképnél a nyáját, s a pásztor nélküli nyáj abban az apokaliptikus időben kezdett már szétszéledni. Visszatérvén Pestre, Szabó Imre esperes könnyek között tanácsolta neki, hogy menjen le a Tiszántúltra gyülekezeti lelkipásztornak, hiszen semmit sem tud kezdeni a romos fővárosban négy kisgyermekkel. Újabb debreceni útján

be is kopogtatott Révész Imréhez. „Kitörő örömmel fogadta kérésemet. Szabadon választhatsz magadnak eklézsiát! – mondta, – és már sorolta is az elárvelt gyülekezeteket. Ahogy mondta, egyre mondta az üres katedrákat, mind jobban komorodott az arca. Egyszer csak felugrott és emelt hangon kijelentette: hagyjuk most abba. Tudod, mit kell tenni? Legyen vége a gyémánt-papságoknak!”³

Balla Árpád a Vöröskereszt védelmével dolgozott, családját is a Vöröskereszt plakátja óvta anyósa házában Hajdúnánáson. A nánási gyülekezet lelkészének választotta. A beiktatás az anyósáéknál történt kb. 30 személy részvételével. A megvendégléshez a tanyasi gondnok hozott egy nagy pulykát. A sütemény melással készült.⁴

Lakásuk nem volt, az egyik parókiát a párt foglalta el, a másikba az ostrom idején a tyúkpadráson bujkáló vallásoktató lelkész – Illyés Péter – fészkelte be magát, miután abból az orosz parancsnokság elment. Az új lelkész családjával együtt az anyósánál kapott szállást, de ott is csak egy szoba volt. Innen járt be minden nap az ideiglenes lelkési irodába Balla Árpád. Ez volt az „egeres”, amely korábban iskola volt, de később raktárnak használták. Itt állt az előtérben az íróasztala, könyves szekrénye, hátul az összes könyve, bútora. Minden az egerek martalékává lett. A parókián a vallásoktató lelkész és egy vasutas család trónolt, akikhez a Balla Árpád iránti ellenszenv gerjesztésében csatlakozott a másik lelkész, Apostol Elek is. Ők tüntetőleg nem jelentek meg Balla Árpád beiktatásán sem, s távol maradtak az azt követő egy héti tartó evangelizációs istentiszteletektől is, amelyeken Dobos Károly hirdette az igét a zsúfolt templomban.

Illyés Péter vallásoktató lelkész – saját vallomása szerint – minden áron parókus lelkész akart lenni.⁵ E cél elérése érdekében már 1945-ben – amikor Balla Árpád még csupán a választás előtt állott – „zsidó bérenc”-nek nevezte. 1946-ban a „kommunista párt besúgója” váddal hurcolta meg a presbitériumban. Majd azzal rágalmazta, hogy sikkasztó, részeges gazember, a gyülekezet lelki életének megrontója lett az új lelkész. Illyés Péter megnyerte Apostol Elek lelkésztársa, Rösler János egyházügyi főelődó és a párt támogatását is.⁶ 1951 szeptemberében a politikai oldalról is megkezdődtek a támadások. A Tanács Végrehajtó Bizottsága követelte a gyülekezeti ház felajánlását, a főgondnok és a presbitérium lemondatását. Balla Árpád e felszólításnak szilárdan ellenállt.⁷

Ilyen légkörben kellett dolgoznia Balla Árpádnak Nánáson, mégis gyönyörű munka folyt: vasárnapi iskola, ifjúsági leány és fiú munka, női és férfi biblia körök.⁸ Megindult a biblia iskola és minden este jöttek szorgalmasan 6 évestől 80 évesig.⁹ Megszületett finn példára a népfőiskola. Ithon csak Sárospatakon volt ilyen Szabó Zoltán vezetésével. Tanárok, orvosok, mezőgazdászok, kertészek és mások vállalták a tanítást. Innen kerültek ki védő-

nők, hivatali dolgozók, többen Pesten töltöttek be vezető állást. Sajnos a második év már csak néhány hónapig működhetett.¹⁰

Amikor 1952-ben pünkösöd másodnapját munkanapnak rendelték, a presbitérium a Városi Tanács VB 105/1952. sz. határozatát tudomásul vette és kifejezte azt a felismerését, hogy a mezőgazdasági munkák tervszerű elvégzése – főként a rendkívüli időjárásra tekintettel – a növényápolási munkák folytatása elsőrendű feladat, ezért egyhangúlag kimondja, hogy:

a/ Pünkösöd második napján az istentiszteletet kivételesen nem $1/2$ 10 órakor, hanem reggel 7 órakor tartják. A harangozás $3/4$ 7 órakor kezdődik és 7 óráig tart.

b/ Tekintettel arra, hogy az ünnep első napján két alkalommal lesz úrvacsora osztás, ezért a hétfő reggeli istentiszteleten az úrvacsorát nem szolgáltatják ki.

c/ A gyülekezeti házban a szokásos ünnep délelőtti istentiszteletet nem tartják meg.

d/ A presbitérium e határozatát az ünnep első napi istentiszteletek alkalmával kihirdetik a gyülekezetnek a templomban.

e/ Végül a presbitérium kimondja, hogy határozatát jegyzőkönyvi kivonatban azonnal közli az illetékes hatósággal.

Balla Árpád a presbitériumi határozatot sietve elvitte a tanácsházára. Innen azonban csak annak kihirdetésére engedték vissza a templomba, így az igét Apostol Elek hirdette.¹¹

Másnap Balla Árpád reggel hét órakor tartotta az istentiszteletet s utána mentek ki a határba dolgozni a gyülekezet tagjai. Ezzel betelt a pohár. Nyomban hívták Ballát a tanácsra és megmondták neki, hogy ezt nem hagyják büntetés nélkül. Fel is függesztették 1952. június 28-án, s a püspöki hivatal e határozatát felterjesztette az Állami Egyházügyi Hivatalnak Budapestre, amely az államsegélyt megvonta tőle és javadalmának is csak a felét kaphatta a felfüggesztés időtartamára.¹² Majd a Tiszántúli Egyházkerületi Bíróság – fellebbezés után – elmozdításra ítélte.¹³ Ez az állapot napról napra romlott Nánáson, egészen 1953. március 29-ig – Sényőn – egy eldugott szabolcsi kis faluban történt lelkészi beiktatásáig. A sényői presbitérium és gyülekezet Békefy Benő a nyírségi „fegyházmegye” esperesének fellebbezhetetlen határozatára már március 13-án egyhangúlag meghívta lelképásztornának.

A beiktatás napjára így emlékezett Balla Árpád: „Izzó cserépdarab ez az akkori egyháztörténetünköül”. Előzményként említette, hogy március 26-án, csütörtökön hivatalos levelezőlap érkezett Nánásra Békefy Benőtől, hogy 28-án, szombaton délután okvetlenül jelenjen meg a nyíregyházi esperesi hivatalban. Hogy miért, arról egyetlen betű sincs a lapon, legfeljebb sejthető, hogy a beiktatásról lesz szó. Ezt a feltevést megerősítette Fintor

Béla nyírturai lelkipásztor levele, amelyben megírta, hogy a sényői gyülekezet sem kapott semmiféle hivatalos értesítést a beiktatásról, sőt a környékbeli szomszédos gyülekezetek lelkészei sem. Így hát kevesen lesznek a templomban, de készüljön fel a szolgálatra. Március 27-én búcsúzott Nánás. Mindenki eljött, aki meghallotta, hogy talán virágvasárnapon lesz Sényőn a beiktatás. Szívszorító volt a búcsúzás, – idézi fel Balla Árpád: „Debreceni Zsuzsanna néni egy öt kilós nánási kenyeret hozott, Molnár Juliska lisztet, Helmecci Lászlóné (temető őr) kenyeret és a gyermekeknek 20 Ft-ot, K. Szabó Sándorné presbíter felesége ugyancsak kenyeret hozott. Nánás 1945-től 1953. március 27-ig kenyeret adott. Akkor, március 27-én kenyérral búcsúzott. Ez a kenyér zálog volt: hozta, küldte a kenyeret Sényőre is.”¹⁴

Sényőn az ÁEH (Állami Egyházügyi Hivatal) megvonta Balla Árpádnétól a segédlelkészi kongruát, így a család havi jövedelme az államszegéllyel és a helyi javadalommal együtt 900 Ft volt. Ebből kellett élniük, úgy, hogy négy gyermekük közül három házon kívül tanult. De a sátáni bérencék nem érték el céljukat. A gyermekek a nyári vakációban megkeresték az egész évi kenyeret. Mentek dolgozni a termelősövetkezetbe, amelynek Eszter szabályos tagja is volt. A gyülekezet nem hagyta magára a lelkészt és családját. Pedig a gyülekezet is nagyon szegény volt, a termelősövetkezet életre hívása előtt az emberek nagyobb része urasági cseléd volt. Feltörték az elhanyagolt papkertet, csináltak melegágyat, valóságos paradicsomkertté varázsolták már az első évben. A gyermekek tartásdíját kifizették a nánásiak meg a teológiai tanárok. Erdős Károly professzor pénzzel is segített.¹⁵

Mégis az egymást követő években a gondfelhők sokasodtak és bár meg nem tört hittel hordozták továbbra is a számkivetés keresztjét, de előbukkantak események, amelyek elhárítása érdekében a valós körülményekre rá kellett mutatni. Megrázó képet tár elénk Balla Árpád az egyházkerületi főjegyzőhöz írott levelében, megtörvén addigi némaságát:

„Pár hét múlva három esztendeje lesz, hogy sem szóban, sem írásban nem jelentkeztem – írja. Vállalva a sényői magányt, a parókia kapuján is csak akkor léptem ki, amikor valahová hívtak, vagy hivatalos dolgom volt. A levelezési kapcsolatot is megszakítottam úgyszólván mindenkivel. Szabadjon mindezt elmondanom az eddigi hallgatásomról. Ugyanakkor hálás szívvel köszönöm, hogy mindig tetszett érdeklődni sorsunk felől és Debrecenben tanuló gyermekeim is érezték szeretetét.

Most kényszerítve érzem magam a levélírássra, ugyanis beadtam a közalaphoz a tanítatási segély iránti kérésemet, amit Békefi esperes úr elutasított azzal, hogy a feleségem visszakapta a kongruáját, ami több mint a tanítatási segély. Ezt a visszautasítást is tudomásul vettem volna, ha nem jutotunk volna a teljes fizetéseképtelenség állapotába...

Már fentebb vázoltam, hogy három esztendő óta itt ülök a Hallgatás forrásai mellett. Nem kiáltottam. Pedig sokszor lett volna arra okom és alkalmam. Minek beszéljek az egyházkerület egyik szétesettebb és legszegényebb gyülekezetéről, amely szeretetben mégis vetekszik a régi gyülekezetekkel. De kicsiny és képtelen többet nyújtani, mint amit nyújt. Jajgathattam volna, hogy a parókián nincs egy ajtó, nincs egy ablak, amelyik rendszeren becsukódna. Nincs egyetlen kályha, amely fűthető volna. A 11–12 fokos szobák dermesztő hidegéről. Arról, hogy a falunak nincs orvosa. Jelenleg például három hete nem láttuk a körorvost. Arról, hogy ide valóban „megsebeztem” érkeztem, súlyos testi nyomorúsággal. Arról, hogy az elmúlt év őszén kénytelen voltam kórházba menni gyógykezeltetés céljából, hogy a kórházi segély iránti kérésünket is a tanítatási segélyhez hasonlóan utasították vissza. Arról, hogy lassan már teljesen tönkrementünk s már a felfokozott fizikai munkáért járó bevételünk sem tudja fedezni a kiadásainkat. Négy gyermek taníttatása, s közülük a jelen pillanatban három a házon kívüli. A sényői parókián már elhordozhatatlan a teher. Mit cselekedjünk? – kérdezem őszinte bizalommal és tisztelettel. Megoldás volna, hogy vegyük ki őket az iskolából, hiszen nem kell mindenkinek közép- vagy éppen főiskolát végeznie. Ha rossz diákok lennének, egy percig sem haboznék és ezt a megoldást választanám. Igen, de mind a négy jó tanuló. Melyiknek törjem ketté az életét azzal, hogy nem engedem továbbtanulni? Nincs előttem más út, mint még egyszer megpróbálni kopogtatni az Egyház ajtaján.¹⁶ Kelt, Sényő, 1956. február 29.

Így éltek Isten kegyelméből és a gyülekezet szeretetéből. Ez így volt egész életükben.

1956-ban már ajánlgatták Balla Árpádnak a nagyobbnál nagyobb parókiákat. A nagydobosi lelkipásztori állásra történt meghívásra adott nemleges válaszában összegezte a sényői éveket s elsősorban lelki vonatkozásban elemezte. Teljes nyíltsággal megírta, hogy súlyos ítélettel, az egész ország egyházi közvéleménye előtt pellengérré állítva érkezett 1953-ban a sényői gyülekezetbe. Ez a gyülekezet az első órától kezdve ragaszkodó szeretettel és megbecsüléssel vette körül és igyekezett elfeledtetni azokat a sebeket, amelyeket a Nagykunsági Egyházmegye 10. B./1952. számú ítélete ütött. Ennek az ítéletnek félelmetes jeleivel találták magukat szemben gyermekei az egyetemi felvételi vizsgáikon. Ida 1953-ban, Júlia 1956-ban állott az egyetemi felvételiztető vizsgabizottság előtt. Mindkettőjüktől először azt kérdezték meg, hogy édesapjuk hogyan került Hajdúnánásról Sényőre? E kérdésből meg lehetett állapítani, hogy Balla Árpád ügye mögött súlyos politikai okok voltak és az ítélet az 1951–52. év forró légkörében született. Viszont olyan súlyos és kemény volt az ítélet, hogy egészségileg az egész család megrokkant. Ő maga súlyos szívbajjal küzdött. A naponkénti kenyé-

rért való küzdelem kiskorú gyermekeit is arra kényszerítette, hogy nehéz fizikai munkát vállaljanak iskolai tanulmányaikon kívül s ennek következménye, hogy három gyermeke szív- és ízületi betegséget szerzett.

A 10. B./1952. számú ítélettel kapcsolatban felsorakoztatta azokat a kényszerítő körülményeket, amelyek között az ítéletet tudomásul kellett vennie. Így például „a hajdúnánási tanácselnök több ízben fizikai kényszer alkalmazásával is megfenyegette. Arra is utalt, ha nem fogadja el az ítéletet, akkor Papp Béla karcagi lelkész sorsára juthat, aki – mint mondotta – a hívek szerint a börtönben meghalt. A közellátás érdekeit veszélyeztető bűncselekmény elkövetésével is vádolták és követelték az egyházi főhatóságtól, hogy őt távolítsák el Nánásról”.¹⁷

Az egyházmegyei bíróság a Sényőre való áthelyezést jogtalanul és törvényellenesen hajtotta végre, ezért Balla Árpád kijelentette, hogy ő csak Nánásra megy vissza. Ez meg is történt. Ez volt az ő rehabilitációja. Nánáson újra beiktatták.¹⁸ Folytatta azt a munkát, aminek abbahagyására erőszakkal kényszerítették. A nánási gyülekezet szerete határtalan volt: kiházasították még a négy gyermeküket is. Megkaptak a gyülekezetől mindent, ami egy új háztartásban szükséges volt. Megbékélt boldogsággal írta Balla Árpád, hogy a „fegyházmegyéből” hazatért az „egyházmegyébe”.¹⁹

A lelki munka megelégnült Nánáson és vidékén. Balla Árpád evangelizált sokszor egész heteken át. Egészségi állapota azonban egyre gyengült. 1970-ben betöltvén a 60. életévét, nyugdíjazását kérte, de elhivatását tovább folytatta a Tiszáninneri Egyházkerületben. Darányi Lajos püspök nyolc gyülekezetet ajánlott neki, ahol nem volt lelkész. Ő Szalonnát választotta, – úgy értesülvén –, hogy templomba járó kis gyülekezet van, Árpád-kori műemlék templommal. Kiderült, hogy a templomot teljesen fel kell újítani. Lankadatlan munkával és sok-sok utánjárással ezt a feladatot is megoldotta és befejezte égi áldással.²⁰

1978 őszén agyérgörcs támadta meg. El kellett mennie Szalonnáról. Fájdó szívvel hagyta el kedves gyülekezetét. Sírva nézte, amint kocsira rakták a holmijukat. Miskolcra költöztek. Írt mindaddig, amíg a szeme elhomályosult. Egy kiváló kazinbarcikai szemész megműtötte, de többet már nem tudott dolgozni.²¹

1982. november 12-én – ragyogó napfényben – Hegedüs Loránd temette abba a sírba, amelyet a nánási gyülekezet csináltatott számára a sírkövel együtt. Ott áll a sír a temető közepén, egykori hívei között. Még ma is friss virággal borítják állandóan és megáll a temetési menet a sírjánál, ha éppen ott haladna el. Feleségét is ott várta a sír, Balla Árpádné Balogh Julianna felirattal. Emléke, lelke örökké él – amint hisszük – az örökkévalóságban.²²

(Részlet Balla Árpád Péntekhegyi levelek című, 2000-ben megjelent könyvének bevezetőjéből.)

Vajányi Lajos

*1848–49-es honvéd főhadnagy,
perkupai református lelkész,
tornai esperes*

Barkán született 1828-ban. Édesapja, Vajányi Mihály 1831-ig barkai, 1831-től 1854-ig perkupai református lelkész volt.

Vajányi Lajos tanulmányait Losoncon kezdte, majd Sárospatakon folytatta. 1848-ban a tornai önkéntes csapatral a szabadság védelmére kelt. Torna vármegye 459 fegyverforgató embert állított ki, melyből 180 fő nemzetőrként szolgált. Zsarnay Pál alszolgabíró ötven főből álló gerillacsapatot szervezett. A parancsnok ő maga lett, hadnagyai pedig Vajányi Lajos és Gyarmati Lajos. A megye főispánja ebben az időben Ragályi Miksa volt, aki erélyes kézzel intézte a megye ügyeit. A gerillacsapat is az ő felügyelete alatt állt, és a rendeltetése a rend fenntartása és a nemzetőrség begyakorlása volt a megyében. A siker érdekében a megye több falujából berendelték a puskaműveseket és a lakatosokat Tornára, ahol fegyverműhelyt rendeztek be. A honvédelem székhelye Torna volt, de amikor az oroszok betörték a megyébe, átköltöztek Barkára.

Vajányi Lajos vitézül végigküzdötte a szabadságharcot, és honvéd főhadnagyként tette le a fegyvert. 1849 őszén visszatért Sárospatakra folytatni tanulmányait. 1852-ben Szádelőben kápláni vizsgát tett. Előbb helyettes lelkész Körtvélyesen, majd atyja halála után, 1854-től a Perkupa-Varbóc-i gyülekezet lelkésze. Harminchét évig szolgált, munkálkodott Perkupán.

A Tornai Református Egyházmegyében előbb aljegyző, majd főjegyző, végül tanácsbíró volt. 1884 őszén Szádelőben esperessé választották. Hat és fél évig, haláláig viselte e tisztséget. Működése alatt az egyházmegyét a rend, a béke és az előrehaladás jellemezte.

A népnevelés volt az, amelyet mindenk felett a szívében viselt. Egyházmegyéje, majd az egyházkerület tanügyi bizottságának volt az előadója, és tagja volt a Sárospataki Főiskola igazgatótanácsának. Polgári téren Torna vármegye megyebizottságának volt a tagja, és évtizedekig betöltötte a szini országgyűlési választókerület elnöki tisztségét.

Lelkészi jövedelmi földjein egész kis mintagazdaságot működtetett. Kedvelte a méhészetet, lelkésztársai körében méhészegyletet szervezett.

Az egész világ gazdaságát érzékenyen sújtó filoxéra pusztításakor az egyházakat a kipusztult szőlők újratelepítésére, amerikai szőlőfajták ültetésére sarkallta. Ebben a munkában ő maga járt elől. Szakmunkákat olvasott, országos szőlőtelepekre járt és átadta tapasztalatait paptársainak, a hozzáfutó embereknek.

Orvos is volt. Nemcsak a léleknek, a testnek is. Messze vidékről jártak hozzá bizalommal a szenvedők gyógyulást keresve. A hasonszenvi gyógy mód (piciny adagokban beadott ugyanazon gyógyszerekkel szünteti meg a betegséget, melyek nagy adagban az egészséges embernél éppen a betegséget idézik elő) rendíthetetlen híve és hivatott mestere, művelője volt. Az 1872–73. évi kolerajárvány idején önfeláldozóan segítette a vidék betegeinek a gyógyításában. E téren szerzett érdemeit a királyi kegy a Ferenc József-rend lovagkeresztjének adományozásával jutalmazta. Visszautasítani nem lehetett, de soha többé nem tette fel és nem is beszélt róla szívesen. A kitüntetésen lévő évszám – 1849 – a hazának és neki is a leggyászosabb esztendőtt juttatta eszébe, a honfiúi keservet keltette fel mélyen érző szívében. Tettét különben is emberbaráti kötelességének tartotta.

Nagy zeneértő volt, kedvelője a szívét-lelket nemesítő dalnak. Erőteljes basszus hangja volt.

Családalapításra későn határozta el magát. Felesége Massiczay Gabriella (Kassa, 1854 – Szalonna, 1938) volt. Gyermekük nem volt. Fáradalmait hű neje és testvérei körében pihente ki boldog otthonában.¹ Sógorai: Nehéz József szini református tanító, Jedlicska József szalonnai és Vécsey István szendrői földbirtokosok.

A Tornai Esperesség példásan szerény, fáradhatatlan munkása volt, mint a esperes. Kötelességtisztelő, nemes lelkű, a tanügyet forrón szerető egyházi vezető volt. Keveset beszélt, de tetteiben versenyzett a legjobbakkal.

A nagyok, a jelesek halálában csak az a vigasztaló, hogy nem enyésznek el örökre és nyomtalanul. Tetteikben ércnél maradandóbb emléket emelnek maguknak az emberi szívekben. Példájuk hosszú időn át tette buzdít és buzdítóan hat az utánuk következő nemzedékekre. Ilyen ember volt Vajányi Lajos.

Sajnos Perkupa és környéke népe elfeledte már ezen jeles elődöt. Bízva-bízhatunk most, hogy emléke felidézésével, emlékköve felújításával, egy róla elnevezett alapítvány létrehozásával újra felfedezhetjük őt. Tetteiből, példájából erőt meríthetünk. Legyen áldott az emlékezete!²

Összeállította: Laki-Lukács László

Jegyzet

¹ Vajányi Lajos halála után két évvel, 1893-ban a felesége az égerszögi lelkész, Kapossy György (Barka, 1866 - Szin, 1915) neje lett. 1909-ig voltak Égerszögön. Házasságukból nem született gyermek. 1909-ben a férj betegsége miatt Szinbe költöztek a sógorukhoz, Nehéz Józsefhez és családjához. Gabriella asszony férje halála után egy másik testvéréhez, Margithoz költözött Szalonnára, ahol 85 éves korában testvérével együtt gyilkosság áldozata lett 1938. november 23-án. Szalonnán alusszák örök álmukat.

² Vajányi Lajos életútját hosszú kutatómunkával sikerült összeállítani. Korabeli újságok, anyakönyvi bejegyzések révén.

KÖNYVISMERTETÉS

In memoriam Diczházi Bertalan (1957–2002) **Egy szalonnai fiú életútja a kormány-főtanácsadói székig** **Szalonna, 2007**

„...MÉLTÓ ALÁZATTAL ÉLJÜK ÁT NEMZETI LÉTÜNKET”

A Bódva völgye több jeles férfiút adott a nemzetnek, a szűkebb pátriának határon innen és túl. A következő nevek fémjelzik a sort: Fábri Zoltán (Stósz, 1897–1970) író, Takács József (Szuhogy, 1911 – Adács, 1982) teológia professzor, Kalász László (Perkupa, 1933 – Szalonna, 1999) költő, Martinkó András (Szuhogy, 1912 – Bp., 1989) irodalomtörténész, hogy csak a legnagyobbakat említsük a sorból. Az ifjabb nemzedékből: Vanyó László (Bódvaszilás, 1942 – Bp., 2003) egyetemi tanár, és a még élők közül is sorolhatnánk néhányat az e vidékről származók közül. Fájdalmasan korán ment el a fiatal nemzedékből a nagy talentummal megáldott, szalonnai születésű vegyészmérnöknek induló Diczházi Bertalan, aki közgazdászként vált közismert és befolyásos személyiséggé.

Az alcímet Czákó Gábor írótól kölcsönöztem. 1974-ben a középiskolás Diczházi Bertalan már levelezik az íróval, akitől számos útravalót kap. Az ifjú ember maga magának intézi sorsát, levelek sokaságát küldi szerkesztőségekbe, írókhoz, költőkhöz, tudósokhoz, gyárigazgatókhoz tanácsokat kérve és kapva jövőendő életéhez. Mindig nagyra tartotta a Szalonnán élő költőtanító mesterét, Kalász Lászlót is, akit otthon járva, soha nem mulasztott el felkeresni. Már egészen fiatalon határozott véleménye volt a világról. Emlekezzünk csak a kötetben is olvasható 17 éves fiú kazincbarcikai diákantológiában megjelent soraira. Pályát módosítva tette a dolgát, egyenes gerinccel és kitartóan szolgálta nemzetét, és azt a szűkebb közeget, amelyből származott.

Apai ágon ősi szalonnai földműves családban, az anyai ágon Perkupáról Dobódélen át Szalonnára kerülő parasztcsaládban vannak a gyökerei. Szorgos, kitartó, nagy teherbírású emberek voltak az ősök. Édesanyjára, Herman Margitira hárult a nagycsalád minden nyúge, felelőssége. „Nagyköténye” mindent eltakart, erős kézben tartotta családját. Az apai ellenállás ellenére is tanulni küldte többre vágyó, tehetséges kisebbik fiát. Bertalan az alacsony sorból való felemelkedés buktatóit belső szorongásai ellenére is jól viselte. Öntudatos, szerény, szeretetre méltó ember volt. Az anya örült fia előrehaladásának. A rendkívül sokat olvasó, rádiót hallgató fiú mindig megtalálta

helyét a világban. Horváth Mihállyal és az alternatív körökkel együtt, a 405-ös Körben végzett munkája alapján Diczházi Bertalanról is joggal mondhatjuk, hogy az 1990-es rendszerváltozás előkészítői közé tartozott. Történelmi olvasmányai és nemzetünk nagyjai inspirálták. Különösen Széchenyi István és Deák Ferenc volt rá nagy hatással.

A ritkán nevető, inkább morcos ember, akinek igazi barátja igen kevés volt – haverja annál több – nem szerette a reflektorfényt. Nem volt politikus alkat, nem volt jó szónok sem, inkább az elemző, belső munkát és az írást szerette. Barátainak is többször kifejtette, hogy ő igazi „szürke eminenciás-ként”, afféle befolyásos háttéremberként érzi jól magát. A kormány-főtanácsosi posztot neki találták ki, ebben a pozícióban éjt nappallá téve dolgozott. Az Orbán-kormányban sajnos nem kapott tudásának megfelelő feladatot. A Fidesz egykori kitalálója és szervezője ezt megaláztatásként élte meg. Ráadásul 2000. április 4-én elhunyt bátyja, Diczházi Gyula. A jó és nemes lelkű testvér gyógyíthatatlan, öröklött betegségben szenvedett. Ezt követően a családban több haláleset történt, ami nagyon megviselte a fiatalkori haláltudattól egyébként is szenvedő Bertalant, aki e betegség tüneteit magán is észlelte. Az egyik jegyzetében megrázóan vall helyzetéről: „Valahol a tudatalattim az önpusztítás mellett döntött.” A csak munkájának élő, saját családi háttérrel nem rendelkező ember – pedig több nagy szerelem volt az életében – utolsó két esztendejét magányosan töltötte. Naponta nyolc-tíz újságot vett, sokat olvasott. Akkori életérzését talán az alábbi – Schopenhauer-től vett – idézet fejezi ki leginkább: „Az életen át kell esni.”

Korábban többször járt haza. A régi otthoni cimborákkal még kocsmázott is, de főként szeretett szülőföldjét járta: a Bódva mentét és a Cserehátot. Rengeteget fotózott. Mindig is szeretett utazni, korábban sokszor járta a nagyvilágot is. A szerető édesanya, aki 2000 és 2002 között eltemeti nagyobbik fiát és három testvérét, semmit nem tud Berti fia betegségéről, szorongásairól. Halála az ő halála is: három hónap múlva követte kedvenc gyermekét.

Diczházi Bertalan élete, sorsa így is példaértékű lehet főként a vidékről induló, nagyvárosba kerülő fiataloknak. Egy falusi fiú önmegvalósításának figyelemre méltó példája. Támogatta a Magyar Protestáns Tanulmányi Alapítvány létrehozását – lásd az Alapítvány célkitűzéseit a kötetben! És édesanyjával támogatta a református egyházközségeket (Budapest, Szalonna) is.

F. Diczházi Istvánné Herman Margit, az édesanya segítői a jó szomszédok voltak: Gyenes Béla és Főként Varga Barna és felesége, Molnár Juliana. A nagy megrázkódtatások alkalmával a házaspár támogatta az édesanyát: segítették az özvegyet, most gondozzák a sírokat. A szalonnai szülői ház „első háza”, illetve „tisza szobája” mindig a pesti fiúnak volt fenntartva. Bátyja halála után még álmodozik, hogy annak házát rendbe téve, azt

ismerősei számára alkotóházként hasznosítja. Most az otthoni házban a legfőbb érték a több mint három és félezer kötetes könyvtár, valamint a folyóiratok. Az állomány nagyon sokszínű. A történelmi és életrajzi regények mellett a rendszerváltozás szinte minden dokumentuma, a 405-ös Kör, a Klubtanács rendezett iratcsomói, a családi és magánlevelek sokasága található meg itt.

Temetésén Stumpf István egykori kancelláriaminiszter így fogalmazott: „Nem lángoló szívű forradalmárként, hanem fontolva haladóként vette ki részét a rendszerváltozásból.” Szalonnán a temetőben méltóságteljes sírkövek emlékeztetik az utókort az F. Diczházi és Herman családok tagjaira, köztük Diczházi Bertalanra.

A kötet a Varga házaspár felkérésére készült. Ők nekem is nagyon sokat segítettek. Külön köszönet Tóth Gy. László politológusnak és Brinzay Gábor grafikusművésznek a segítségért. Élete bizonyára ettől sokszínűbb volt és még sokan sokat tudnának hozzátenni, de reméljük, hogy a kötet nem csak a jobb megértést és a megismerését segíti, de egyúttal méltó emléket is állít az idő előtt eltávozott Diczházi Bertalannak.

A szerkesztő megjegyzése:

Miután feleségem, Koren Zsuzsanna is Szalonnán született, immár harminc éve engem is sok szál köt a településhez. Néprajzi és helytörténeti értékeit kezdettől fogva gyűjtöm. Figyelemmel kísértem Kalász László és Diczházi Bertalan pályafutását is. Örülök, hogy a kötet megszerkesztésének feladata nekem jutott.

Laki-Lukács László
könyvtáros, helytörténeti kutató
Edelény

ÉRDEKESSÉGEK A BARADLA–BARLANGRÓL

Székely Kinga

A Baradla-barlang kezelői

A Baradla legrégebbi időszakának tulajdonviszonyai nem ismertek. Az első ilyen jellegű adat Korabinsky Mátyás *1786-ban* megjelent „*Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*” című munkájában olvasható, aki Aggtelek ismertetése során csak annyit jegyzett meg, hogy „*magyar falu Gömör vármegyében, Tornallyától 4 mérföldre keletre, a Fáy család birtoka*”. Ez akár a barlangra is vonatkozó tulajdont is jelenthetett. A 19. század elejéről származó feljegyzések szerint a barlangot a közbirtokosságtól a fogadós, illetve a „zsidó” haszonbérlok bérelték. A közbirtokossági tulajdont bizonyítja a barlang első vendégkönyvében szereplő, a barlang látogatásakor betartandó szabályokat rögzítő bejegyzés, amit 1839-ben a közbirtokosság nevében Ragályi Lajos igazgató írt alá.

A barlang haszonbérleti szerződését a közbirtokosság 1860-ban szüntette meg (*Vasárnapi Újság 1860*), és egészen 1881-ig saját maga üzemeltette azt. 1881-ben a Magyarországi Kárpát Egyesülettel kötött haszonbérleti szerződést, amit 1886-ban örökbérleti szerződéssé változtattak.

A barlangot egészen 1935-ig a Magyarországi Kárpát Egyesület osztályai (Gömöri, Keleti-Kárpátok, Kassai, majd ismét a Gömöri Osztály) üzemeltették, közben jelentős tulajdonjogot is szereztek egyes közbirtokos részek megvásárlásával. Új tulajdonosként Abaúj-Torna vármegye 1922 után jelentkezett, amikor Kaffka Péter feltárta a barlang „*Pokol*” utáni szakaszát, és 1928-ban kijáratot létesített Jósmafő felé. A tulajdonhatárt a „*Csillagvizsgálónál*” húzták meg. A Kárpát Egyesület és az Abaúj-Torna vármegye érdekeit képviselő jósmafőiek között komoly tulajdonvita alakult ki, a legenda szerint a vita a tettegességig fajult. A Kárpát Egyesület és Abaúj-Torna vármegye a tulajdonrészét 1935-ben a Magyar Turista Szövetségre ruházta át (részben eladta), miután az állam csak abban az esetben ígért anyagi fedezetet a barlang rendbetételére, ha az évek óta húzódozó jogvita rendeződik, és a barlangot hanyagul kezelő MKE Gömöri Osztálya lemond a kezelői jogáról.

A második világháborút követően a Magyar Turista Szövetség tulajdonait (a barlangot, a bejárati földterületet és a kapcsolódó létesítményeket), valamint jogköreit az újonnan megalakult Magyar Természetbarát Szövet-

ségre ruházták át. Ezért lett az első igazgató az igen aktív kommunista turista Révész Lajos, pedig az igazgatói posztra a Természettudományi Múzeum megbízott igazgatója, Tasnádi Kubacska András, Vértes Lászlót javasolta.

Az üzemeltetést 1949-ben a Közlekedésügyi Minisztérium VIII. főosztályához tartozó IBUSZ (Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt.) vette át. Váltás 1963-ban történt, ekkortól 1983 decemberéig a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala volt a „gazda”. Az Idegenforgalmi Hivatal működését később gyakran érte kritika, azonban ha a kor adottságait és a természetvédelem akkor még kiforratlan szemléletét vesszük figyelembe, az az igazság, hogy a Hivatal jelentős összegeket áldozott a barlang idegenforgalmi fejlesztésére.

A természetvédelem megerősödésének és az Idegenforgalmi Hivatalok állami támogatottsága csökkenésének eredménye, hogy a Hivatal a barlangot, a kapcsolódó ingatlanokat és létesítményeket 1984-ben (a lillafüredi Anna- és István-barlanggal együtt) „könyvjóváírással” átadta a Bükki Nemzeti Parknak.

Az átvevő azért volt a Bükki Nemzeti Park, mert az akkor még Aggteleki Tájvédelmi Körzet oda tartozott. Az Aggteleki Nemzeti Park 1985. évi megalakulása után a kezelői és üzemeltetői feladatok az új igazgatóság hatáskörébe kerültek, amely ma már, mint az állami tulajdon vagyongazdálkodója látja el ezeket a feladatokat.

Aggteleki barlangbejárat

A barlang kezelői – üzemeltetői – gondnokokai – igazgatói

üzemeltető	év	tulajdonjog	Név	beosztás	év	hely	megjegyzés
		Aggteleki közbirtokosság	Ragályi Lajos Horváth Lajos	igazgató gondnok	1839 1850–1854	Aggtelek	Vendégkönyv beírása.
Aggteleki vendéglős		Aggteleki közbirtokosság			–1860	Aggtelek	
Aggteleki közbirtokosság	1860	Aggteleki közbirtokosság			1860–1881	Aggtelek	
MKE Önműri Osztálya	1881	Aggteleki közbirtokosság			1881–1885	Aggtelek	
MKE Keleti Kámpalok Osztály		Aggteleki közbirtokosság	Baksay Dániel	gondnok	1885–1913	Aggtelek	
MKE Kassai Osztálya	1913	A tulajdonjog a barlangnak több mint a felére terjedt ki.	Klein Antal	gondnok	1913–1921	Jósvafő	
MKE Önműri Osztálya	1918	A tulajdonjog szinte az egész barlangra kiterjedt.	Tókos Károly	gondnok	1921–1935	Aggtelek	
Abatuj-Torna vármegye		Jósvafői szakasz a Csillagvizsgálótól Jósvafőig	Vásárhelyi Jenő	gondnok	1932–1935	Jósvafő	
Magyar Turista Szövetség			Kessler Hubert	igazgató	1935–1945	Jósvafő	
Magyar Természetbarát Szövetség		Kezelői jog, üzemeltetési engedély	Revész Lajos	igazgató	1945–1949	Jósvafő	
IBUSZ, Közlekedésügyi Minisztérium VIII. főosztálya	1948	Kezelői jog, üzemeltetési engedély	Dancza János	igazgató	1949–1953	Jósvafő	
Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tanácsa, Idegenforgalmi Hivatal	1963	Kezelői jog, üzemeltetési engedély	Jakucs László Magyarai Gábor	igazgató igazgató	1953–1963 1963–1969	Jósvafő Jósvafő	
			Baross Gábor	igazgató	1969–1974	Jósvafő	
			Szenthe István	igazgató	1974	Jósvafő	
			Zsolczai Gyula	igazgató	1975–1978	Jósvafő	
Bükki Nemzeti Park Igazgatóság	1984	Kezelői jog, üzemeltetési engedély	Várnai Bertalan Lezsák István	kirendeltségvezető kirendeltségvezető	1979–1982 1983–1985	Aggtelek Jósvafő	
Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság	1985	Kezelői jog, üzemeltetési engedély	Buzetzkay Győző	igazgató	1985–1991	Jósvafő	1996-tól állami tulajdon, a Kincstár vagyonekezelésével az ANP-t bízta meg.
			Baross Gábor	igazgató	1991–1997	Jósvafő	
			Salamon Gábor	igazgató	1997–	Jósvafő	

Névváltoztatások a Baradla-barlangban 1950-ben

1950. november 29-én bizottság ült össze, hogy az aggteleki Baradla-barlang képződményeinek megváltoztassa a nevét. A bizottsági jegyzőkönyv szerint elsősorban a szocialista ideológiával összeegyeztethetetlen és a mitológiai elnevezéseket változtatták meg. A gyakorlatban a névváltoztatások csak részben érvényesültek, hisz voltak túravezetők, akik továbbra is a régi neveket használták, így egy-egy képződménynek sokáig két neve volt. Néhány névváltoztatás a közel hatvan év távlatából azonban érthetetlen (*a szerk.*).

A Karszt és Barlang 1980. évi I. számában olvasható az alábbi jegyzőkönyv-részlet (Székely Kinga közlése. *A szerk.*)

„A bizottság csak abban az esetben fejtett ki működést, amikor a misztikus elnevezéseket kellett megváltoztatni. Ennek alapján a következő névváltoztatásokat hajtotta végre:

Nagy Templom	helyett	<i>Fekete-terem</i>
Mikulás	helyett	<i>Kozák</i>
Paradicsom	helyett	<i>Szabadság-terem</i>
Aprószentek	helyett	<i>Gyermekkorús</i>
Kéregető koldus	helyett	<i>Vámszedő</i>
Diana-terem	helyett	<i>Hősök terme</i>
Jupiter trónja	helyett	<i>Napraforgó</i>
Bethlen	helyett	<i>Hét törpe tanyája</i>
Harang	helyett	<i>Matyórojt</i>
Plutó orgonája	helyett	<i>Kővirág-terem</i>
Eupidó vára	helyett	<i>Csipkevár</i>
Castor és Pollux	helyett	<i>Kossuth-oszlop</i>
Minerva temploma	helyett	<i>Hadsereg terme</i>
Kínai pagoda	helyett	<i>Néger kunyhó</i>
Nagy Sándor terme	helyett	<i>Tanácsok terme</i>
Salamon oszlopa	helyett	<i>Pálmaerdő</i>
Noé bárkája	helyett	<i>Halászbárka</i>
Egri nagyorgona	helyett	<i>Nagy orgona</i>
Csillagvizsgáló	helyett	<i>Győzelem oszlopa</i>
Ganimédesz kútja	helyett	<i>Ősember kútja</i>

A bizottság meghagyta eredeti elnevezésében az *Acheron* és *Styx* barlangpatakok nevét azzal, hogy a vezetők babonás elképzelések elleni felvilágosító beszédet fűznek a szöveghez.

Pythia nevű képződményt *Jósnőnek* neveztük el azért, hogy a jóslás babonája ellen felvilágosító munkát végezzünk.

Az Óriások termét eredeti elnevezésében hagytuk meg, viszont a *Bálványoszlop*, *Királykút* elnevezéseket a vezetők munkájuk folyamán nem fogják ismertetni.”

A jegyzőkönyv aljára valaki még kiegészítésként hozzáfírta, hogy a „Szultán pamlaga helyett *Csipkepamlag*”.

Vörös-tói barlangbejárat

Tartalom

TÖRTÉNELEM

Töltéssy Zoltán : ... iuxta bulduam ... A Pray-kódex provenienciájához.....	5
Wolf Mária : Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez	15
Wolf Mária : Egy ispáni vár utóélete. Borsod a 16–18. században	40

VISSZAEMLEKEZÉS

A Mocsáry család és Sáp-pusztá Dr. Mocsáry Pál visszaemlékezése.....	53
A Rakaca-völgyi vízmérőtelepről (1966)	62

ÉLETRAJZOK

Balla Árpád református lelkész	77
Vajányi Lajos.....	84

KÖNYVISMERTETÉS

In memoriam Diczházi Bertalan (1957–2002)	86
---	----

ÉRDEKESÉGEK A BARADLA–BARLANGRÓL

Székely Kinga : A Baradla-barlang kezelői.....	89
Névváltoztatások a Baradla-barlangban 1950-ben	92

A Borsodi Tájház
közleményei
21–22
Edelény, 2007

